

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

BABAYEVA DONO RAZZAQOVNA

NUTQ O'STIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI

O'QUV QO'LLANMA

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

BABAYEVA DONO RAZZAQOVNA

NUTQ O'STIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI

O'QUV QO'LLANMA

Bilim sohasi: 100000 – Gumanitar soha
Ta'lim sohasi: 110000 - Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 5111800 – Maktabgacha ta'lim

Toshkent – 2017

Annotatsiya

Mazkur qo'llanma pedagogika oliy o'quv yurtlarining talabalari, magistrleri va akademik litsey, kasb-hunar kollejlari o'quvchilari, maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarining uslubchilari va tarbiyachilariga ba-g'ishlangan. Qo'llanmada maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yo'nalishlari, shakllari, vositalari va metodlari yoritilgan.

Аннотация

Данное учебное пособие предназначено для магистров и студентов педагогических ВУЗов, лицеев и профессиональных колледжей, методистам и воспитателям учреждений дошкольного образования. В учебном пособии излагаются направления, формы, средства и методы развития речи детей дошкольного возраста.

Annotation

This text-book is intended for students and masters of pedagogical higher educational colleges and Methodists and educators of pre-school institutions. It is elucidated the ways, forms, means and methods of development of the pre-school children speech.

Muallif: pedagogika fanlari nomzodi, dotsent D.R. Babayeva

Ilmiy taqrizchilar: Pedagogika fanlari doktori, professor B.S. Abdullayeva,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Sh.M. Mirzaaxmatova,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent N.N. Djamilova

Автор: кандидат педагогических наук, доцент Д.Р. Бабаева
Научные доктор педагогических наук, профессор Б.С. Абдуллаева
рецензенты: кандидат педагогических наук, доцент Ш. Мирзаахматова,
кандидат педагогических наук, доцент Н.Н. Джамилова

The authors: candidate for the degree of pedagogical science, assistant professor D.R. Babayeva

The scientific reviewers: doctor B.S. Abdullayeva,
assistant professor Sh.M. Mirzaaxmatova,
assistant professor N.N. Djamilova

MUNDARIJA:

Kirish	6-11
1. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi	11-25
2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari	25-35
3. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid nazariy, tashkiliy pedagogik va metodik ishlar	36-43
4. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutq madaniyatini rivojlantirish usullari	43-74
5. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutq madaniyatini rivojlantirishda oilaning o'ri	75-82
6. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni rejalashtirish va tashkil etish	83-87
7. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini o'zlashtirish usullari	88-101
8. Maktabgacha yoshidagi katta bolalarning tevarak-atrofnii bilishda nutqini rivojlantirish texnologiyasi	101-146
9. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyalarini jori etish	146-171
Xulosa	172-174
Izoxli lug'at	175-178
Testlar	179-195
Adabiyotlar ro'yxati	196-199

Содержание

Введение	8-11
1. Теория развития речи детей старшего дошкольного возраста	12-18
2. Научно-педагогические условия развития речи детей дошкольного возраста	20-23
3. Педагогические и методические основы развития речи детей дошкольного возраста	24-31
4. Способы развития культуры речи у детей старшего дошкольного возраста	31-33
5. Роль семьи в развитии культурного общения детей дошкольного возраста	33-35
6. Планирование и организация занятий по развитию речи детей дошкольного возраста	35-37
7. Способы развития речи детей дошкольного возраста в процессе ознакомления с окружающей средой	38-40
8. Технология развития речи детей дошкольного возраста при ознакомлении с окружающей средой	101-110
9. Внедрение мультимедийных технологий в дошкольные учреждения	140-151
Заключение	175-176
Глоссарий	174-178
Тесты	178-183
Использованная литература	188-189

Content

Introduction	6-11
1. Theory of developing children's speech at senior pre-school age. .	12-25
2. Scientific-pedagogical conditions of developing children's speech at senior pre-school age.	25-35
3. Pedagogical and methodological bases of development children's speech at senior pre-school age.	36-43
4. Ways of developing the culture of children's speech at senior pre-school age.	43-74
5. The role of family in developing cultural communication of children at senior pre-school age.	75-82
6. Lesson planning and organizing on developing children's speech at senior pre-school age.	83-87
7. Ways of developing children's speech at senior pre-school age on the process of familiarizing with environment.	88-101
8. Technology of developing children's speech at senior pre-school age at familiarizing with environment.	101-146
9. Implementation of multimedia technologies at pre-school establishments.	146-171
Conclusion.	172-174
Glossary.	175-178
Test.....	179-195
References.	196-199

KIRISH

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jaxonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi – bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog'liq xisoblanib, har jixatdan etuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sitqi dildan hizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga etkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jixatdan yuqori pog'onalarga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharafli va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borib ekan, o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga etishiga aloxida o'tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: "Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvlambor farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir."¹ – deb alohida ta'kidlaganlar.

Hozirgi paytda yuz berayotgan globallashuv jarayoni va jamiyatni islox etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash ta'lim tizimida ham jiddiy o'zgarishlar kiritishni talab etadi. Dunyo davlatlari orasida O'zbekiston Respublikasida birinchilardan bo'lib umumbashariy tavsifga ega mazkur muammoni hal etishga doir konseptual-nazariy asoslar yaratildi va tizimli ravishda amaliyotga tadbiiq etib borilmoqda. Mazkur ezgu maqsadni xayotda o'z isbotini topishda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" xuquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

¹ I.A.Kamilov "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" T.: "O'zbekiston", 1997. 4-9-b.

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonunda belgilab berilganidek, maktabgacha ta’lim bola shaxsini sog’lom va etuk maktabda o’qishga tayyorgarlik darajasiga shakllantirish maqsadida tashkil etiladi. Ushbu ta’lim bolaning 6-7 yoshga to’lguniga qadar oilada maktabgacha ta’lim muassasalari va mulk shaklidan qat’iy nazar ta’lim muassasalarida olib boriladi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonunining qoidalariga muvofiq, milliy tajribaning tahlili va ta’lim tizimidagi, jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo’ljalni to’g’ri ola bilish mahoratiga ega bo’lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo’naltirilgandir.²

O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimining birinchi – maktabgacha ta’lim rivojining zamonaviy bosqichi qator o’zgarishlar bilan tavsiflanadi: maktabgacha ta’lim ochiq turdagi ta’lim muassasasi sifatida shakllandi; maktabgacha ta’lim muassasalarining eng muhim funksiyasi bolalarning hayotiy faoliyatini muhofaza qilish va salomatligini mustahkamlash; tarbiyalanuvchilarni maktab ta’limiga muvafaqqiyatli tayyorlash va boshqalar. Shuningdek, bugungi kunda Respublikamizda xilma-xil (yasli, bolalar bog’chasi, bolalar bog’chasi–boshlang’ich maktab, davlatga qarashli va xususiy) turdagi maktabgacha ta’lim muassasalari ham faoliyat yuritmoqda.

O’zbekiston respublikasining “Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi”da ko’rsatib o’tilganidek, maktabgacha ta’lim bu ko’p tomonlamali, maqsadga yshnaltirilgan, bolani ta’limning keyingi bosqichi – maktab ta’limiga tayyorlovchi, jismoniy, ruxiy, individual va yoshga doir rivojlanishini ta’minlovchi ta’lim va tarbiya jarayonidir. malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashni talab etadi.

O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: «Biz iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni ma’naviy o’nglash,

² Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T.: Sharq. 1997. – B.20.

ma'naviy poklanish, ma'naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg'un bo'lishni istayotgan bir davrda yashayapmiz. Bu istak esa yoshlar ta'lim – tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan kasb egalari yuksak kasbiy tayyorgarlikka, g'oyaviy – siyosiy e'tiqodga, tashkilotchilik va boshqaruvchilik malakalariga ega bo'lish lozimligini taqozo qilmoqda. Chunoschi, bu hol ta'lim tizimi va kasb-hunar ta'limi muassasalari yangilanayotgan, ta'lim - tarbiyaning mazmuni, shakli, usullari, vositalari majmuiga, o'quv – tarbiya jarayoniga o'zbekona urf – odatlar faol kirib borayotgan bir sharoitda yuz bermoqda. Bu o'zgarishlar har bir o'qituvchini yangicha fikrlashga, sharqona ish yuritishga, tadbirkorlikka, ishbilarmonlikka, ma'naviy – ma'rifiy ishlarning faol ishtirokchisi bo'lishga undaydi. »¹-Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonning intellektual va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs, fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida qayd etilganidek, maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha malakali tarbiyachi va pedagog kadrlar bugungi kunda uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishni, fikrlashi, shunngdek, MTM larda ham innovatlik g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur.

Mustaqillik yillarida respublikada milliy ta'lim va tarbiya tizimi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishi darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasining Burchi Prezidenti Islom Karimovning bevosita rahbarligida ishlab chiqilgan va jahon hamjamiyati tomonidan keng e'tirof etilgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturining muvaffaqiyatli joriy etilishi natijasida mamlakatda noyob uzluksiz ta'lim tizimi barpo etildi.

Maktabgacha ta'lim sohasi mazkur tizimning ilk bo'g'ini hisoblanadi va butun ta'lim-tarbiya tizimining asosiy maqadi bo'lgan – barkamol avlodni tarbiyalashga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyat samaradorligini oshirish va moddiy-texnika bazasini

¹ Karimov I.A. O'zbekistonning tarbiya – tarbiya va siyosiy isloqibolning asosiy tamoyillari. – T.: "O'zbekiston", 1995, 47-bet

mustahkamlashga yo'naltirilgan qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Birgina 2015-2016-yillar davomida 459 ta maktabgacha ta'lim muassasalari mukammal ta'mirlandi va zamonaviy talablarga mos ravishda jihozlandi. Shu bilan birga, bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlari va o'quv-tarbiyaviy rejaloriga qo'yilgan davlat talablarini takomillashtirish dolzarb masalaligicha qolmoqda. Aksariyat maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi zamon talablariga javob bermaydi. Bolalarni maktabgacha ta'limga qamrab olish ko'rsatkichi hamon pastligicha qolmoqda. Mavjud muammolarni amaliy bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Dastur asosida keng ko'lamlı kompleks tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan:

bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun ilg'or xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda zarur shart-sharoitlar yaratish;

maktabgacha ta'lim muassasalari uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish o'quv reja va dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlarni inobatga olgan holda takomillashtirish;

2200 ta maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, jumladan qishloq aholi punktlarida yangi maktabgacha ta'lim muassasalarini qurish, ularni zamonaviy talablarga javob beradigan inventar, uskunalar, o'quv-metodik qo'llanmalar, multimedia resurslari bilan ta'minlash. Ushbu tadbirlarni amalga oshirish uchun jami 2.2 trillion so'm mablag' ajratilishi ko'zda tutilmoqda.

Qaror bilan belgilangan kompleks tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida quyidagilarga erishiladi:

yuqori sifatli maktabgacha ta'limni ta'minlash, bolalarni sifatli maktabga tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga muqobil dasturlarni joriy etishga;

bolalarni maktabga tayyorlashning muqobil shakli bo'lgan 6100 ta qisqa muddatli guruhlar tashkil etishga;

3-6 yoshdagi maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olinmagan bolalarning ota-onalarini metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash orqali maktab ta'limiga tayyorlashni tashkil etishga;

maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini 50 ta yangi qurilish hamda mavjud muassasalarning 1167 tasini rekonstruksiya qilish va 983 tasini mukammal ta'mirlash orqali kengaytirishga;

qishloq joylardagi maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar badal to'lovini 30 foizgacha kamaytirishga;

bolalarning maktabgacha ta'limga qamrovini 1,5 barobarga oshirishga.

Dasturning samarali amalga oshirilishi unda ko'zda tutilgan ko'rsatkichlarning ijrosining borishini tizimli monitoring qilib borish orqali davlat organlarining doimiy nazoratida bo'ladi.⁴ Bu qaror maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashuviga xizmat qiladi.

Pedagog kadrlarning uzluksiz ta'lim olishini tashkil etish muammolari bir qator xalqaro tashkilotlarda, jumladan, Jaxon ta'limini rejalashtirish instituti (Parij), YUNESKOning ta'lim bo'yicha instituti (Gamburg), Oliy ta'limning Yevropa Markazi (Buxarest), Yevropa Muallimlar ta'limi Assotsiatsiyasi (ATEE) va boshqa qator ilmiy muassasalarda tadqiq etilmoqda.

"Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi"da maktabgacha ta'lim masalasi alohida yoritib o'tilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda respublikamizda maktabgacha ta'limni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari o'z aksini topgan⁵. Shuningdek, Konsepsiyada maktabgacha ta'limning asosiy ikkita – didaktik va metodik modellarining mohiyati ham chuqur va etarlicha yoritib berilgan. Har ikkala model ham shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari nuqtai nazaridan asoslab berilgan bo'lib, ularning asosiy tamoyillari, ta'lim vositalari,

⁴ O'zb. Res. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. T.:2016y. 29-dekabr.

⁵ Кадырова Ф.Р., Кадырова Р.М., Вахобова Ф.Н. Концепция дошкольного образования Республики Узбекистан. – Т.: "Fan va texnologiyalar", 2011. – С.4.

bosqichlari hamda pedagog va bolalarning o'zaro harakati turlari aniq ko'rsatib berilgan. Bilim olishga intilish, ma'rifatli bo'lish o'zbek xalqi, millatining ruhiyatida ustuvor o'rin tutuvchi omil sanaladi. Ma'rifatlilik – faqatgina bilim va malakaga ega bo'lish emas, ayni vaqtda chuqur ma'naviy axloq hamdir. Bilimli, komil inson qiyofasida ana shunday xislatlarga ega shaxslar namoyon bo'ladi. Bolalarning ma'naviy jihatdan barkamol bo'lishini rivojlantirib borish yosh avlod tarbiyasida umumhalq ishidir.

Ma'lumki, vatan beshikdan boshlangani kabi, ta'lim-tarbiya xam beshikdanoq, xattoki, bola tug'ilmasidanoq berila boshlanishi kelajakdagi ijobiy natijalarga sabab bo'ladi.

Mamlakatimiz yoshlariga erta ta'lim tarbiya berishning hozirda yurtimizda faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta'lim muassasalari o'z zimmasiga mas'uliyatini olgan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bilimlarni berish shakli mashg'ulotdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolaning nutqi rivojlanib, undagi grammatik va fonemik qirralari sayqallanib, til boyligi oshib borish bilan birga bir qatorda undagi psioxologik va intellektual jixatlari rivojlanib boradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida 5 ta metodika bo'yicha bolalarga ta'lim tarbiya saboqlari berib boriladi. Bulardan eng asosiysi "Nutq o'stirish mashg'ulotlari" desak mublag'a bo'lmaydi. Chunki, nutq o'stirish nafaqat bolaning so'z boyligini oshirish, nainki uning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, balki undagi bilish jarayonlarining shu jumladan bolaning tafakkurini o'stirishda xam muxim vosita bo'lib xisoblanadi. Hozirgi paytda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqoriroq talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogika ilmining qozirgi bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga nisbatan qo'yiladigan talablar bilan ushbu talablar ijrosi o'rtasida ziddiyatlar namoyon bo'lmoqda. Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, biz mazkur kitobda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning samarali yo'llari hamda vositalarini ishlab chiqishda tayanch bo'ladigan nazariy, metodik qoidalarni yoritishga qaror qildik.

1. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi

Tayanch tushunchalar:

Kelajak, nutq, til, buyuk, barpo, o'zgarish, yangilanish, albi, ong, ta'lim, metodika, muloqot, hissa, shakllantirish, zahmatkash, yosh, bolalar, siymolar, jasorat, taraqqiyot, farovon.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardanoq yangi, rivojlangan jamiyat qurish yo'liga kirdi. Zahmatkash halqimiz o'zining fidoiy mehnati va tinch hayoti bilan dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar qatoridan mustahkam o'rin egallash maqsadida barcha sohalarda chuqur islohotlarni amalga oshira boshladi. Kelajagi buyuk davlat barpo etish borasida amalga oshirilayotgan barcha tarixiy o'zgarish va yangilanishlar yurtdoshlarimiz qalbi, ongi va shuuriga ulkan ta'sir ko'rsatmoqda. XXI asrga qadam qo'ygan o'zbek halqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – bu ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdir.

Mustaqillik yillarida mamlakatda huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati qurishga, erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirishga, xalq osoyishta va farovon hayot kechirishi uchun shart-sharoitlar yaratishga, xalqaro maydonda O'zbekistonning munosib o'rin egallashiga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi⁶.

Albatta ushbu g'oyani amalga oshirishda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy yo'nalishlar bilan bir qatorda barkamol avlodni voyaga etkazish, ular nutqini o'stirish muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'limning «Bolajon» dasturida bolalarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashning o'ziga xos va muhim tomonlariga e'tibor qaratilgan.

⁶ O'z.b. Res. Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 7 fevral 2017 yil kuni "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947 sonli farmoni

Dasturda «Buyuk siymolar» bo'limi mavjud bo'lib, bundan maqsad bog'cha yoshidan boshlab bolalarni ajdodlar jasorati va ularning hayot yilidagi namunaviy ishlaridan ibratlanish va sadoqat hissini tarbiyalashdir.

Bunda:

- maktabgacha ta'lim muassasalarida buyuk siymolar jasoratlarini o'rganish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining takomillashuvini o'rganish;
- mashg'ulot chog'ida ajdodlarimizning jasoratini ifodalovchi g'oyalarni bolalarning yoshi, bilim saviyasiga moslashtish;
- buyuk siymolarning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid hikmatlari, nasihatlari, ko'rsatgan jasoratlarini namuna sifatida keltirish;
- buyuk siymolar shaxsini bolalar ko'z o'ngida gavdalantrish (rasm, videotasmalar).

Kuzatishlar va ko'p yillik tajribalar shuni ko'rsatadiki, MTMlarning

«Bolajon» tayanch dasturining «Buyuk siymolar» bo'limida berilgan mavzular buyuk sarkardalami, davlat arboblari, hukmdorlar, olim, musavvir va shu kunning fan-madaniyat sohasida xizmat qilayotgan shaxslarni qamrab oladi.

Bola nutqining rivoji ko'p jihatdan uning ruhiyatiga, sog'lom, tetik o'sishiga. Ahloqiy sifatlariga o'quv dasturini o'zlattirishda me'yorli bajarilishini ta'minlashshiga, qo'klanmalarning monandligiga bog'likdir. Bu masalalar maktabgacha ta'limda o'z echimi ifodasini topishi va o'z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilishi zarur.⁷

Ta'lim va tarbiya muammosi juda qadimdan beri mavjud. U o'rta asrlardagi G'arb va Sharq mutafakkirlarining asarlarida ko'rib chiqilgan. O'sha davrlarning buyuk mutafakkirlari Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Jaloliddin Dovoniy, Alisher Navoiy va boshqalar feodal zulm va mutaasib ruhoniylarning qattiq qarshiligiga qaramasdan jahon fani, madaniyati, maorifiga beqiyos hissa qo'shdilar.

⁷ «Bolajon» dasturi. –T., 2010.

O'tgan davrlarda mehnatkashlarning o'z munosabatlarini uning yoshlarga tarbiyaviy ta'sirini yanada kuchaytirish maqsadida yo'lga qo'yish borasidagi tajribalarini nafaqat xalq pedagogikasining qator shakllari, usullarini qayta tiklash uchun, balki shaxsni shakllantirishni boshqaruvchi ob'ektiv umumiy ijtimoiy qonunlar, xalq turmush tarzini tushunish uchun ham o'rganish lozim.

O'rta asrlar Sharqining qomusiy mutafakkiri Abu Nasr al-Forobiy (873-950) insonni har tomonlama takomillashtirish, ularni umumiy baxt-saodatga etaklash yo'llari va usullarini o'zining ijtimoiy-siyosiy ta'limoti markaziga qo'yadi, bu esa uning dunyoqarashlarning umuminsoniy asosga egaligidan dalolat beradi.

Aynan shunday maqsadlar Forobiyning shaxsni tarbiyalash va ta'lim berish, uni takomillashtirish hamda uning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi faol roli va nisbatan dunyoqarashlarining bosh mazmunini tashkil etadi.

Uning fikriga ko'ra, ta'lim va tarbiya oilada, o'qituvchi yordamida maktabda va yaxshilikka asoslangan jamiyatda uning rahbari yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Forobiy fikriga ko'ra - ta'lim bu nafaqat aqliy rivojlanish, balki umuman ma'naviy rivojlanish, shu jumladan axloqan rivojlanish poydevoridir. Ta'lim va tarbiya o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lib, ular shaxsni ma'nan kamolotga etkazuvchi turli yo'llar hisoblanadi.

Forobiy ijtimoiy tarbiyani tartibga solish, uni boshqarish masalalariga alohida e'tibor bergan. U mehnat faoliyati tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi, degan xulosaga keladi.

Abu Rayhon Beruniy (971 - 1050 yilga yaqin) qomusiy olim sifatida tarixga kirgan. U fanni dindan ajratish zarur deb hisoblagan, aks holda, uning fikriga ko'ra, ilmiy bilimlar haqiqiy bo'la olmaydi. Olimning dinga bo'lgan tanqidiy munosabati ko'p jihatdan uning tarbiya va ta'limga bo'lgan munosabatlarini ham belgilab berdi.

Beruniy o'z asarlarida ta'limning uzluksiz, ko'rgazmali, aniq maqsadga yo'naltirilishi lozimligini va uning muayyan tizim asosida o'tkazilishi zarurligini ta'kidlagan.

Beruniy yosh yigitda shaxs tarbiya jarayonida shakllanadi, deb hisoblagan. Bunda u mehnatga alohida o'rin bergan.

Beruniyning qarashlari cheklangan tusga ega edi, zero u ham o'sha davrdagi boshqa ko'plab olimlar singari fan va bilim jamiyat taraqqiyotida mutlaq ahamiyatga ega, deb bilgan. Biroq fan, bilim, mehnatning ahamiyati haqidagi fikrlarning o'zi to'g'ri edi. Bilim olishning o'zini Beruniy kuch, vaqt va sabr-toqat talab qiladigan mehnat, deb hisoblagan.

Ibn Sin (980 - 1037) pedagogika masalalariga ijodiy yondoshgan. U bola tabiatini nafaqat tabib, balki etuk pedagog sifatida ham chuqur bilishini namoyon qilgan. Olimning bolalarga ta'lim va tarbiya berish haqidagi ko'plab fikrlari o'zining chuqurligi, insonparvarlik ruhi bilan yo'g'rilganligi va tarbiyadek murakkab muammoni to'g'ri talqin qilishi bilan kishini lol qoldiradi.

Ibn Sino taklif qilgan tarbiya va ta'lim mazmuni aqliy tarbiya, jismoniy sog'lomlashtirish, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya va hunar o'rgatishlarni o'z ichiga oladi. Ibn Sino bola tarbiyasining butun mashaqqati va murakkabliklarini juda chuqur tushungan. «Tib qonunlari»ning «Tarbiya haqida» nomli bo'limida qo'yilgan masalalar aniq hal etiladi, bola xarakterini tarbiyalash haqida qimmatli fikrlar bildiriladi.

Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik ijodiyotida oilaviy tarbiya alohida e'tibor qaratiladi va bunda bosh rol oila boshlig'i – ya'ni otaga beriladi. Ibn Sino nima uchun bolani onasi emas, balki tarbiyasi tarbiyalashi lozimligini tushuntirib beradi. Uning fikrlariga qaraganda, bolaning onasi o'z farzandi tarbiyasida ko'proq hissiyotlarga beriladi va bola tarbiyasida to'g'ri yo'lni tanlay olmaydi. Ibn Sino tarbiyachi oldiga aniq vazifalarni qo'yadi: u o'z shogirdini qachon jazolashi yoki rag'batlantirishi mumkinligini yaxshi bilmog'i lozim.

Ibn Sino bola shaxsini hurmat qilish, bolaning tabiiy yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda uning qiziqishlarini o'rganishga chaqiradi. U yoshga qarab davrlarga bo'lib chiqishga harakat qilgan. O'smirlilik davrini u beshta davrga bo'lgan: chaqaloqlik (bola tug'ilganidan boshlab yo'lga yurib ketgunicha bo'lgan davr); bolalik davri (yo'lga yurgandan so'ng); organizm chiniqqani va qoziq

tishlari chiqqanidan keyingi davr; o'smirlik va jinsiy etilish davri; o'smirlik davri (o'sish to'xtatugancho bo'lgan davr).

Ibn Sino bola tarbiyasining barcha murakkabliklari va qiyinchiliklarini tushungan. U jismoniy jazoning me'yoridan ortib ketishiga qarshi chiqqan. Uning fikriga ko'ra, risoladagidek tarbiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bolalarga insoniy munosabatda bo'lish darkor. Tarbiyachining o'zi bola shaxsini hurmat qilishi, uni sevishi va bola bilan yaxshi munosabatda bo'lishi lozim.

Ibn Sino tarbiya omilining ahamiyatini chuqur anglagan va ijobiy omil ahamiyatini juda qadrlagan, uni tarbiyaning asosiy vositalaridan biri deb bilgan.

Yusuf Xos Hojib (1021-9 yillarga yaqin) o'rta asrning boshqa ko'plab olimlari singari musulmon Sharq xalqlarining madaniy rivojiga sezilarli hissa qo'shgan. Sharqning «Taqvodorlar tuhfalari» devoni (XII asr) insonni axloqqa tarbiyalash muammolari ko'rib chiqilgan dastlabki didaktik asarlaridan biri hisoblanadi. Uning so'zlashishdagi bosiqlik va odob qoidalari haqida bildirgan fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan: «Ma'rifatli kishining so'zlarini tingla. Tarbiya qoidalaridagi asosiy narsa – bu til, unga ehtiyot bo'lingan lozim. Yaxshi so'zli kishi hurmatga, tili zahar kishilar esa nafratlanishga loyiqdir. Kishining ustidan kulma va uning jahlini chiqarma: o'q etkazgan zahmat bitadi, so'z bilan etkazilgan zahmat esa hech qachon bitmaydi».

Biroq, o'z tasavvurida shoir kishilarda oliy axloq sifatlarini tarbiyalash orqali umumiy farovonlikka erishish mumkin, deya hisoblagani holda o'sha davrda hukmron bo'lgan dunyoqarashlardan yuqori ko'tarilmaydi.

Ayniqsa Alisher Navoiy O'zbekiston xalqi qalbidan chuqur joy olgan. Uning asarlari besh yuz yildan buyon ko'plab avlodlarni hayajonga solib keladi. Insonparvarlik, muhabbat g'oyalari, insonning oliy maqsadlarini kuylab Navoiy merosida asosiy o'rin tutadi.

Navoiyning pedagogik qarashlari o'ta insoniyligi bilan ajralib turadi. U bola shaxsini shakllantirish va tarbiyalash masalalariga juda katta ahamiyat bergan. Navoiy farzandni oilaga quvonch va baxt keltiruvchi shamchiroq, deb bilgan.

Navoiy bolaga uning yoshiga qarab eng kichik yoshdan to'g'ri tarbiya berish zarur, fanlarni o'rganishni iloji boricha barvaqt boshlash lozim, deya ta'kidlagan.

Buyuk slavyan pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) g'arbning buyuk olimlaridan biri hisoblanadi. Uning pedagogik tizimi o'sib kelayotgan avlodni insoniylik, tinchliksevarlik, tenglik va birodarlik ruhida tarbiyalash g'oyalari bilan yo'g'rilgan.

Ya.A.Komenskiyning pedagogik merosi ulkan va ko'p qirralidir. Olimning chop etilgan falsafiy va pedagogik asarlari uning tarixiy ahamiyatini belgilab berdi. «Onalar maktabi»da qayd etilgan bolani dastlab oilada tarbiyalash va rivojlantirish g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Hajmi kichik, biroq mazmuni juda chuqur bo'lgan mazkur asarni unda qo'yilgan muammolarning dolzarbligi va ahamiyatligi, ulami amalga oshirish uchun taklif qilinayotgan yo'llar va vositalarning soddaligi hamda ishonchligi, nihoyat oila, ayollar, bolalar va ularni tarbiyalashga bo'lgan munosabatning insoniy yo'nalishga egaligi bo'yicha uni mumtoz asarlar sirasiga kiritish mumkin. «Inson zotini himoyalash eng avvalo beshikdan boshlanishi lozim». Bundan ortiq sodda va dono fikr bo'lmaydi. Uddaburon olimlar qaysi bir ijtimoiy tarbiya tizimini kashf qilmasinlar, baribir bolalar hayot kechiradigan, ular jismonan va ma'nan rivojlanadigan muhit sifatida oila eng samarali tarbiya tizimi hisoblanadi.

Qatorlashgan g'oyalar tizimiga ega bo'lgan «Onalar maktabi»ni birlamchi oilaviy tarbiya bo'yicha birinchi asar deb hisoblash mumkin.

«Onalar maktabi»ning bosh g'oyasi - oiladagi birlamchi tarbiyaning bola uchun quvonchli bo'lishi, uning kelajagini baxtli, ota-onalar uchun yoqimli va umidbaxsh, jamiyat uchun foydali qilishdan iboratdir.

Komenskiy tabiiy iqtidorni eng ilk yoshdan boshlab har tomonlama rivojlantirish g'oyasidan kelib chiqqan holda onalar maktabi oldiga qiyin vazifalarni, ya'ni: bolalarga bilish (bilimga ehtiyojmandlikni tarbiyalash, bilimga chanqoqlik)ni, harakat qilish (mehnatkash bo'lish, o'zini boshqara olish va yaxshi amallar qilish)ni va gapirish (nutq va fikrlashni rivojlantirish)ni o'rgatish

vazifalarini qo'yadi. Shu munosabat bilan u aqliy, jismoniy va ma'naviy tarbiyalash, nutq va fikrlashni rivojlantirish bo'yicha aniq maslahatlar beradi.

«Onalar maktabi»dagi alohida bir bob «qanday qilib bolalarga nutqni mashq qildirish» lozimligiga bag'ishlangan. Komenskiy «aql va nutq»ni rivojlantirish uchun bir xil harakat qilish zarur deb hisoblagan. U «aql» va «nutq»qa organik birikma sifatida qaragan. Va bu tasodifiy emas, zero bola nutq tufayli o'z fikrlarini ifodalaydi va atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishadi, nutqni egallash orqali u atrofini o'rab turgan olamni anglaydi. Bolada nutq va fikrlash rivojlanadi.

U sensor rivojlantirish va tarbiyalashga alohida e'tibor bergan, chunki ushbu aql va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirib bo'lmaydi. Va buyuk pedagogning mazkur qoidaga rioya qilishni «didaktikaning oltin qoidasi» deb atagani ham barcha uchun emas.

Nutqqa taalluqli bo'lgan boshqa bir g'oyani Komenskiy ona tilini o'qitish, ona tilida o'rgatishni talab qilish shaklida ifodalagan. Maktabgacha yoshda ona tilini o'rgatish, Komenskiy xulosasiga ko'ra, - bu eng avvalo bola hayotining birinchi yilidan boshlab nutqni rivojlantirish, bo'g'inlar va so'zlarni aniq talaffuz qilish, gaplarni sintaktik jihatdan to'g'ri tuzish, narsalarning nomini to'g'ri aytish va mos fikr bildirishdan iborat. Ushbu maqsadda Komenskiy ota-onalarga bolalar bilan muloqot qilishda narsalar nomlarini va so'zlarni buzmasdan, to'g'ri aytish, bolalarga talaffuzi qiyin bo'lgan va nisbatan uzun so'zlarni aytishni maslahat qildirish va buning uchun o'yin uslubidan foydalanishni maslahat beradi. Komenskiyning xizmati shundan iboratki, u pedagoglar ichidan birinchilardan bo'lib bola nutqini rivojlantirishda, uning ona tilini butun go'zalligi va muloyim xususiyatlari bilan birgalikda o'zlashtirib olishida she'rriyat, ertaklar, maqollar va matallar, tez aytishlarning tutgan o'miga birinchi bo'lib e'tiborni qaratadi. Gapirishni boshlayotgan bolalarning kattalar nutqini tushunishlari uchun ular so'zlovchining yuzini va uning qo'l harakatlarini ko'rishlari, uning savollarni tushunishlari va to'g'ri javob berishlari darkor, deb yozgan edi Komenskiy. Ona tabassumi va bola tomonga cho'zilgan qo'llar, imlash, kallani qimirlatib qo'yish, qayg'uli yuz va barmoq bilan do'q urish - bularning barchasi so'zlovchining

kayfiyatini ifodalaydi, buni bola qabul qilib oladi va u aytilgan fikrni tushunishga yordam beradi. Bu ritorik harakatlar muloqotda juda asqotadi, nutqni va fikrlashni rivojlantiradi.

Rus pedagogi K.D.Ushinskiy (1824-1870) rus burjua-demokratik pedagogikasi, xususan, maktabgacha pedagogikaning asoschisi hisoblanadi. U bolalarni maktabgacha tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti masalalarini boshlang'ich ta'lim muammosi bilan bog'lagan.

Ushinskiy pedagogika tizimining asosiy etakchi g'oyasi xalqona tarbiya g'oyasi hisoblanadi, bunda u har bir xalqning u yashaydigan va mehnat qiladigan tarixiy, tabiiy shart-sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xosligini tushunadi. Ushinskiy ona tili - xalqonalikning eng yaxshi ifodasi tan olgan hamda ta'lim va tarbiya ishida ona tili asosiy o'rinni egallashi lozim, deb hisoblagan. Ona tilining bola ruhiy kuchlarini har tomonlama rivojlantirish, til mohiyati va uning vujudga kelishining bosh manbai ekanligi haqidagi ta'limot K.D.Ushinskiy pedagogik ta'limotida markaziy o'rinlardan birini egallaydi hamda uning metodik tizimini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

K.D.Ushinskiy ona tilini birlamchi o'qitishning uchta asosiy maqsadlarini shakllantirgan:

I. – so'z imkoniyatlarini rivojlantirish;

II. – bolaga fikrni ifodalash uchun ona tilining eng yaxshi shakllaridan foydalanishni o'rgatish, bolalarni «ona tilining boyliklarini egallash»ga jalb qilish.

III. – til qonunlarini, uning grammatikasini o'rganish.

Ona tilini birlamchi o'qitishning barcha uch maqsadiga ketma-ket emas, balki bir vaqtning o'zida erishiladi. 1861 yilda Ushinskiyning «Ona tili» nomli asari chop etildi. Mazkur asar Konstantin Dmitrievichning bolalarga birlamchi savod o'rgatish va ularni tarbiyalash bilan bog'liq pedagogik g'oyalari hamda estetik tamoyillarining o'ziga xos yakunlari va amaliy ifodasi bo'ldi. O'qish kitobining butun mazmuni muayyan tizim bo'yicha berilgan. «Ona tili» kitobi nafaqat bilimlar qomusi, balki badiiy ensiklopediya ham hisoblanadi. Uning 1-qismidan 19 ta ertak, 30 ta topishmoq, 123 ta maqol va matal, 13 ta tez aytish, 14 ta qo'shiq,

14 ta turli shoirlar she'rlari hamda Ushinskiyning o'zi yozgan 43 ta hikoya joy olgan.

Kitobni tuzish tartibi quyidagicha: u bolaning tabiat, kishilar va jamiyat haqidagi bilimlarini kengaytirgani va chuqurlashtirgani holda uni tanish narsadan notanish narsalar tomon boshlab boradi.

Ushinskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini tavsiflar ekan, uning ayrim xususiyatlarini, masalan: tovushning tushunarsizligi, lug'at boyligining etarli emasligi, o'zaro bog'liqlikning yo'qligini alohida ta'kidlagan. U bolalar bilan mashg'ulot o'tkazishning turli shakllarini taklif qilgan:

- bolalar hayotidan hikoyalari;
- bolaga narsalarning xususiyatlarini ko'rishda, 6 yoshga kelib esa narsalar juftligini bir-biriga taqqoslash, ular o'rtasidagi umumiylik va farqlarni topishda yordam beruvchi mashqlar;
- suratlar asosida hikoya qilish, bu bolalarga savollarga javob berish, so'ngra esa ravon, tushunarli va erkin hikoya qilib berishni o'rgatadi;
- bolalarni o'qish va yozishga tayyorlovchi amaliy mashqlar.

K.D.Ushinskiyning til va uning bolaning ruhan shakllanishida tutgan o'lim haqidagi ta'limoti nutqni rivojlantirish metodikasini mustaqil fan sifatida qaratish uchun muhim ahamiyatga egadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishga Ye.I.Tixeeva, Ye.A.Flerina, O.I.Solovev, A.N.Govzdev va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Yelizaveta Ivanovna Tixeeva (1866-1944) talantli pedagog va yirik jamoat arbobi edi. Ye.I.Tixeeva «eng yaxshi ma'naviyat insonni» tarbiyalashga yordam berishi va eng ilk yoshdan boshlab to'liq qadar insonni har tomonlama rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik ma'naviyat yaratish ustida ishlagan.

Ye.I.Tixeeva o'z pedagogik faoliyatining dastlabki yillaridayoq bolalarni o'qitishda ona tilning muhim ahamiyatga egaligiga e'tiborini qaratgan. K.D.Ushinskiy ta'limoti asosida hali inqilobgacha bo'lgan davridayoq ishlab chiqilgan oilada, bolalar bog'chasida, maktabda bolalarga ona tilni o'qitish

jarayonida ularning nutqini rivojlantirish metodikasi Ye.I.Tixeevaning pedagogik nazariyasida markaziy o‘rin egallaydi. 1913 yilda Ye.I.Tixeevaning «Ona tili va uni rivojlantirish yo‘llari» nomli asari bosilib chiqdi. Tixeeva nutqni rivojlantirish ahamiyati, yo‘llari va vositalariga oid muhim masalalarni til madaniyatini umumiy rivojlantirish, bolalarda o‘z xalqiga, vataniga muhabbatni tarbiyalash bilan bog‘liqlikda hal etgan. Ye.I.Tixeeva tilni o‘rgatishni ilk bolalik chog‘idan boshlash zarur, deb hisoblagan, chunki to‘g‘ri nutq ko‘nikmasi boshqa boshqa ko‘nikmalar singari oilada orttiriladi. Ye.I.Tixeevaning fikricha, bolalar bog‘chasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e‘tiborni qaratishi darkor: «chunki nutqni muntazam o‘rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish bolalar bog‘chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog‘i lozim».

Maktabgacha ta‘lim muassasasining Ye.I.Tixeeva tomonidan olg‘a surilgan asosiy vazifasi – bolalarning barcha qobiliyatlarini, shu jumladan nutqni egallash qobiliyatini jadal rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Ayni paytda nutqni o‘rgatish bolalar bog‘chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog‘i zarur.

Ikkinchi vazifa – bolalar nutqining shakli, uning kichkintoy atrofda gildardan o‘zlashtirib oladigan tuzilmasi ustida ishlashdan iborat.

Uchinchi vazifasi – bolalar nutqini rivojlantirish vazifasini tarbiyachilar zimmasiga yuklagan holda pedagog Ye.I.Tixeeva fikriga ko‘ra, bolalar nutqini rivojlantirishning eng yangi metodlarini o‘zlashtirishi, nafaqat metodik usullarni bilishi, balki ularni bolalar bilan muloqot chog‘ida qo‘llay olishi ham darkor.

Ye.I.Tixeeva o‘z metodikasida bolalar nutqini rivojlantirishga oid ishlar mazmunini hamda nutqning rivojlanishi, og‘zaki nutq rivojlanishi ro‘y beradigan faoliyat turlarini aniqlaydi.

Mashg‘ulotlar jarayonida ushbu faoliyat turlarini yo‘lga qo‘yishda Tixeeva asosiy e‘tiborni lug‘atni boyitish va ravon nutqni rivojlantirishga qaratish lozimligini ko‘rsatadi. U ko‘rgazmaviylik va kuzatishni bola nutqini rivojlantirish asosi deb hisoblaydi. Ye.I.Tixeeva tomonidan ekskursiyalarni o‘tkazish metodikasi

ishlab chiqilgan, ekskursiyalarni bunday tashkil qilish uning fikricha, bolalarni bevosita tabiatga oshno qiladi, ularga jonli borliqni ularning tabiiy munosabatlari bilan birgalikda tanishtiradi.

Ye.I.Tixeeva nutqni rivojlantirish mashg'ulotlariga nisbatan qo'yadigan asosiy talablari qatorida bolalar qiziqishlari va tajribalari, ularni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish imkoniyatlari bilan aloqasini olg'a suradi.

O'z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye.I.Tixeeva quyidagilarni ishlab chiqqan:

- bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlovchi uyushtirilgan dasturiy mashg'ulotlarni o'tkazish metodikasi;
- maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini, fikrlashini rivojlantirish va ularga ona tilini o'qitish metodikasi;
- original didaktik material tizimi va undan bolalar bog'chasida foydalanish metodikasi.

Sinchiklab ishlab chiqilgan nutqni rivojlantirish metodikasi maktabgacha tarbiya nazariyasi va amaliyotiga qo'shilgan ulkan hissa bo'lib, u bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ye.I.Tixeeva tomonidan yaratilgan «Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirish» nomli kitobi bosilib chiqqan. mazkur asar bolalar bog'chasida bolalarga ona tilini o'qitishga doir ishlarni tashkil qilish jarayonida ulkan ahamiyatga ega bo'ldi.

«Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirish» kitobida bayon etilgan amaliy tavsiyalar talim muassasalarida hozirgi kungacha qo'llanib kelinmoqda. Yevgeniya Aleksandrovna Flerina (1889-1952) maktabgacha tarbiya sohasidagi birinchi pedagogika fanlari doktori bo'lib, u nutqni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishga katta hissa qo'shgan.

Ye.A. Flerina umumiy estetik tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida badiiy o'qitish muammolari bilan shug'ullangan.

Bolalar bilan ishlash va o'qituvchilik borasidagi o'z tajribalarini Ye.A. Flerina «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» nomli maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi bilim yurtlari va institutlar uchun birinchi o'quv qo'llanmasida aytgan.

ettirgan. Ushbu qo'llanmaning asosiy bo'limlari og'zaki nutq, suhbat, badiiy o'qish va bolalarga hikoya qilib berish hamda bolalarning o'zlari hikoya qilib berishlariga bag'ishlangan. Ayniqsa, Ye.A.Flerinaning badiiy asarga san'at asari sifatida katta e'tibor bergani, badiiy matnni o'quvchiga etkazishning turli usullarini, jumladan o'qilgan asar bo'yicha suhbat o'tkazish usulini ishlab chiqqanligi juda qimmatlidir. Ilmiy va amaliy xodimlarning aniq maqsadni ko'zlagan holda asta-sekinlik bilan olib borgan ishlari natijasida maktabgacha ta'lim muassasalarida ona tilini o'qitish tizimi shakllandi. Tarbiyachilar uchun ona tiliga doir qo'llanmalar, ta'lim muassasalaridagi en yaxshi ish tajribalari haqida maqolalar to'plamlari muntazam ravishda chop etila boshlandi. 1956 yili maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi pedagogika bilim yurtlari uchun birinchi marta «Bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirish va ona tilini o'qitish» nomli o'quv qo'llanmasi dunyo yuzini ko'rdi. Mazkur qo'llanma muallifi O.I.Soloveva edi. 50-60 yillarda nutqni rivojlantirish metodikasida yangi bo'lim – grammatik to'g'ri nutqni shakllantirishga katta e'tibor berila boshlandi.

Ushbu masalani yoritishga professor A.N.Gvozdev ulkan hissa qo'shdi, u o'zining «Bolalar nutqni o'rganish masalalari» nomli kitobida (1961) bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan.

Ye.A.Flerina «maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish muammosini tor darajada hal etish»ning xavfliligi haqida ogohlantirgan, maktabgacha yoshdagi bolani o'qitishning o'ziga xosligini ta'kidlagan: «Bolalar bevosita hayot bilan muloqotga kirishish yo'li bilan, tengdoshlari va kattalar misolida hamda mashg'ulotlar va maxsus mashg'ulotlarda tarbiyachining ko'rsatib o'tishi orqali o'qib-o'rganadilar». U o'zining tarbiya tizimida san'atga va undan har xil faoliyat turlarida, shu jumladan badiiy-nutqiy faoliyatda bola imkoniyatlarini rivojlantirish uchun foydalanishga asosiy o'rinni bergan. A.P.Usova bolalar bog'chasida o'qitishning umumiy nazariyasini ishlab chiqqani holda unda ona tilini o'qitishga alohida o'rin bergan. Uning fikricha, ta'lim jarayonining o'zi to'g'ri nutqiy rivojlanish kafolati bo'lib xizmat qiladi, chunki «bolalarning nutqiy rivojlanishiga

shunday sifatlarni kiritadiki, ular odatda, oddiy sharoitlarda zaif rivojlanadilar». Ta'lim nutq rivojlanishi qonuniyatlari to'g'ri hisobga olingan taqdirda u barcha bolalar nutqining maqbul darajada rivojlantirilishini ta'minlaydi, hisoblaydi A.P.Usova. U bolalarning mustaqil ravishda egallab olishlari qiyin bo'lgan hikoya qilib berish qobiliyatini shakllantirishga alohida ahamiyat bergan. A.P.Usova ona tili bo'yicha dasturni o'zlashtirish uchun barcha bolalar bilan mashg'ulot o'tkazish lozim, deb hisoblagan. Ayni paytda u mashg'ulot o'tkazish metodikasini ishlab chiqish uchun ham ko'p ishlarni amalga oshirgan. Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlarini shakllanishini ta'minlash imkonini beruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib bormoqda. Nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday o'quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi.

Xulosalar:

1. Til haqida, uning vujudga kelishi haqidagi ta'limot – metodikaning nazariy asoslari ishlab chiqildi; uning har bir odamning rivojlanishida tutgan o'rin ko'rsatib berildi, bu esa bolalarni rivojlantirish va tarbiyalashda ona tilning etakchi o'rin tutishini asoslash imkonini berdi.

2. Bolalar nutqini rivojlantirish ishi maktab ta'limiga qadar boshlanadigan ish sifatida alohida bo'limga ajratilgan.

3. Bolalar nutqini rivojlantirishga bolaning uzoq davom etadigan ona tili uning mazmuni va shakllarini o'zlashtirish jarayoni sifatida qaralgan. Ushbu murakkab jarayon ustoz tomonidan to'g'ri va faol rahbarlik qilishni talab qiladi.

4. Ona tilini o'qitish jarayoniga rahbarlik qilishning asosiy qoidalari ona tilini birlamchi o'qitishning maqsadlari, ularni amalga oshirish mazmuni va shakllari, nutqni rivojlantirishda ko'rgazmaviylikning ahamiyati ishlab chiqilgan va asoslatib berilgan.

5. Bola nutqini uning fikrlashi, ma'naviy va estetik his-tuyg'ulari bilan birgalikda rivojlantirishni ta'minlovchi ish usullari ko'rsatib berilgan.

Nazorat savollari:

1. Bolalar nutqini o'rgatishga qo'yilgan davlat talablarini aytib bering?
2. Sharq mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlarini misollar bilan yoriting?
3. G'arb olimlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlari.
4. "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" fanning boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi.
5. Nutqni rivojlantirish nazariyasi va metodika fani nimani o'rgatadi?
6. Mazkur metodikaning asosiy vazifalarini aytib bering?
7. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi qaysi fanlar bilan bog'liq?
8. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi fanining mazmuni nimalardan iborat?

2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari

Tyanch tushunchalar:

Tafakkur, til, mahorat, idrok, hissiy, ta'lim, nutq, ot, sifatdosh, muammo, tadqiqot, izlanish, natija madaniyat, muassasa, shakllantirish, jarayon, hovli, ko'cha, xiyobon, bog', tomorqa, tengdosh.

Ta'lim tizimidagi islohotlar va davlat tili to'g'risidagi qonun bolalar nutqini shakllantirish, xususan, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi va amaliyotida o'zgarishlar belishini taqozo etadi.

Bu o'zgarishlar me'yoriy o'quv-metodik adabiyotlarda muayyan darajada o'z aksini topgan. Lekin ularga hozirgi talablar nuqtai nazaridan tanqidiy yondoshmoq talab etiladi.

Metodist olimlarning ko'pchiligi maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning nutqini o'stirish shartlarini to'g'ri ta'kidlaydilar. Mazkur mualliflarning fikricha, nutq madaniyatining kamchiliklari bola shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bola tengdoshlari bilan muloqotda qo'rs,

odamovi, quntsiz bo'lib qoladi. Bundan tashqari, bunday bolada tevarak-atrofni o'rganishga bo'lgan qiziqish pasayadi, keyinchalik esa maktabda darslarni o'zlashtirmaslikka sabab bo'ladi.

E'lon qilingan tadqiqot ishlarini umumlashtirib o'rgangan holda ularning ko'pchiligida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqmadaniyatini shakllantirishga oid vazifalarni hal etishga nisbatan quyidagicha yagona yondashuv zaruriyatini aniqladik:

- tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bolada avvalo nutqeshitish shakllanadi, talaffuzni u keyinroqegallaydi);

- aniqtalaffuz hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini dona-dona va aniqtalaffuz qilish);

- so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;

- nutqning orfoepik jihatdan to'g'riligi ustida ishlash (bu namunaviy adabiy talaffuz qoidalarining jami);

- nutqsur'atini rivojlantirish;

- nutqning ifodaliligini shakllantirish (nutqning tabiiy, erkin, ya'ni nutqning ongli ifodalanishi);

- nutqiy aloqa ko'nikmalarini tarbiyalash;

- nutqiy eshitish ko'nikmalarini shakllantirish;

- nutqiy nafas olishni shakllantirish;

- o'z fikrini erkin va izchil bayon etish malakasini shakllantirish.

Kuzatishlar asosida shunday xulosaga keldikki, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy aloqani tarbiyalashda tarbiyachi va ota-onalarning roli bahaybat kattadir.

Bolalar nutqi ustida ishlash jarayonida:

a) tengdoshlari bilan suhbatda xushmuomala bo'lishlariga;

b) tabiiy ohangda gapirishlariga;

c) so'zlashganda suhbatdoshining yuziga qarab turishlariga;

d) qo'llarini bamaylixotir holatda tutib turishiga e'tibor bermozatuu

Bizga ma'lumki, til bilan tafakkur o'rtasida uzviy aloqa mavjud

«Haqiqatan ham, til bilan tafakkur bir-birisiz yashamaydi, - deb yozadi A.M. Borodich. - Garchi til bilan tafakkur bir-birisiz yashay olmasa ham ular o'zida aynan bir hodisani ifodalamaydi. Tafakkur – ob'ektiv borliqning intihosi, til esa – ifoda usuli, fikrni boshqa kishilarga berish va mustahkamlash vositasi. So'z bilan tushuncha dialogik tarzda bir-birini taqozo etadi».

Manbalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning so'z boyligini rejali, tarzda izchil kengaytirib borish zarur.

Bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun:

a) nutq o'stirishga doir tevarak-atrof ob'ektlarini oldindan ajratish va ular bilan tanishtirish;

b) bolalarning eslab qolishi va to'g'ri talaffuz etishi, so'zlashganda tez-tez foydalanishi, ahamiyatini tushunishi zarur bo'lgan so'zlarning taxminiy ro'yxatini tuzish lozim. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning faol lug'atini boyitishda ularni tevarak-atrof bilan tanishtirish muhim vosita sanaladi, tadqiqotchi A.M. Borodich shunday deb yozadi: «Bolalarni borliq bilan tanishtirishning ikkita yo'li bor»:

1) hissiy organlar bilan tashqi olamni bevosita idrok etish – bolalar predmetlarni kuzatadilar, ushlab ko'radilar, eshitadilar, tatib ko'radilar, u bilan harakat qiladilar;

2) bolalar tevarak-atrofdagilar haqida bevosita ma'lumot oladilar; tarbiyachi mehnat kishilari to'g'risida, tabiat bilan bog'liq hayot haqida gapirib beradi, bolalar kuzatgan hodisalarni tushuntiradi, kitob o'qib beradi, rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar namoyish etadi.

Xuddi mana shu tavsiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar bilib oladigan tevarak-atrof ob'ektlarini tasniflash uchun asos sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu bilan birga, bolalarda faol va passiv lug'at boyligi asta-sekin ortib boradi, nutq rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bola eshitadigan, ma'nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda qo'llaydigan so'zlarni asta-sekin tevarak-atrof bilan tanishish jarayonida ota-onalari, tengdoshlari, tarbiyachilarining axborotlari orqali,

shuningdek, o'zining uncha ko'p bo'lmagan so'z zahirasiga tayanib bilib oladi. Bola o'sib boradi, uning ehtiyojlari ko'payadi, yangi istaklari, qiziqishlari paydo bo'ladi.

Biroqtarbiyaning aqliy, axloqiy, mehnat va boshqa turlari bir maromda (bolaning yoshiga muvofiq) amalga oshishi uchun maktabgacha yoshdagi bolalar lug'atidagi so'zlar miqdori ustida etarlicha o'ylab ko'rilmaydi. Afsuski, bu masalaga tadqiqotchilar tomonidan ham tegishli darajada e'tibor berilmaydi. Ta'limiy-tarbiyaviy jihatdan nihoyatda dolzarb bo'lgan bu muammo nazariy-metodologik va metodik jihatdan tadqiqotilmagan va ishlanmagan.

Hozirgi davr tadqiqotchilari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun (shu jumladan, nutqni rivojlantirish bo'yicha ham) namunaviy faol va passiv so'zlu lug'atini (hech bo'lmaganda taxminiy) tuzishlari ham kun tartibidagi dolzarb masaladir. Ayniqsa, 5, 6 va 7 yoshdagi bolalar uchun lug'atlar tuzish g'oyatda muhimdir. Shu bilan birga, nafaqat so'zlarning miqdoriy tarkibini aniqlash (1500, 2000 yoki 3000 – 4000 so'z), balki ularni mavzular va hayotiy ahamiyati bo'yicha ham hisobga olish muhimdir.

Shunday qilib, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda rivojlantirish uchun nafaqat tevarak-atrofnı o'rganish, ob'ektlarnı asosli muvohaba tanlash, balki ayni paytda eng ahamiyatli so'zlarnı ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi (ya'ni sifat tarkibi, ma'nosi) bo'yicha o'rganishni ta'minlash ham dolzarb masaladir.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofnı o'rganishda nutqni rivojlantirish uchun nazarda tutish lozim bo'lgan so'zlarnı mavzu jihatdan guruhlarga quyidagicha bo'lish mumkin:

- ota-onalar, qarindosh-urug'lar, tengdoshlar bilan bog'liq so'zlar;
- maishiy predmetlar, o'yinchoqlarnı anglatadigan so'zlar;
- bola yashab turgan joydagi predmetlar va boshqa narsalarnı anglatadigan so'zlar;
- hovli, ko'cha, xiyobon, bog', tomorqadagi narsa-predmetlarnı anglatadigan so'zlar;

- hayvonot olami, qushlar, sudralib yuruvchilar, hasharotlarni anglatadigan soʻzlar;

- jonsiz tabiat ob'ektlarini anglatadigan soʻzlar;

- inson kasb faoliyatining har xil turlari (kasbi, ixtisosi, ish turlari va hokazo)ni anglatadigan soʻzlar;

- buyumlar, moslamalar, asbob-uskunalar, mashinalar, materiallar va hokazolarni anglatuvchi soʻzlar;

- pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, tarix (axloq, ma'naviyat, qadriyat) kabilar bilan bog'liqsoʻzlar;

- ijtimoiy-siyosiy hodisalar bilan bog'liqbo'lgan soʻzlar.

Bolalar bog'chalarida maktabgacha katta yoshdagi bolalar ayrim soʻzlarni o'rganish bilan bir qatorda, iboralarni (osmonda yarim oy, oyoqyalang) ham talaffuz qilishni o'rganishlari ularning bog'lanishli nutqini o'stirishga samarali ta'sir ko'rsatar ekan.

Ma'lumki, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish faoliyatining har xil turlarida amalga oshiriladi:

- tabiat ob'ektlari bilan tanishtirish mashg'ulotlarida;

- badiiy asarlar bilan tanishtirish mashg'ulotlarida;

- savod o'rgatishda;

- o'yin faoliyatida;

- ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarning bajarilishida.

Tadqiqotchilardan L.P.Fedorenko va G.A.Fomichevalar metodik jihatdan muhim g'oyani ilgari suradilar: «Bolani nutqqa o'rgatish, - deb yozadi ular, - unga til materiyasini (nutqorganlarini mashqqildirish) til belgilari, leksik va grammatik belgilar (intellektni mashqqildirish) ma'nosini tushunishni osonlashtirish, leksik va grammatik belgilar yordamida (ehtiros va tuyg'ularni mashqqildirish) borliqni baholashni ifodalashni o'rgatish, adabiyot me'yorlarini eslashni osonlashtirishga ko'mak berish demakdir».

Bola tomonidan nutqni o'zlashtirishga asosli yondashuv bilan kelishgan holda biz shunga e'tiborimizni qaratdikki, qo'llanma mualliflari tez-tez «yordam

berish», «mashqqildirish» va boshqa iboralarni qoʻllaydilar-u, biroqqay tarzda yordam berish, mashqqildirish mumkinligiga kam eʼtibor qaratadilar.

Nutqoʻstirish boʻyicha aniqmaqsadga qaratilmagan mashqlar bolalarning bogʻlanishli nutqini oʻstirishga ijobiy taʼsir koʻrsata olmasligi mumkindir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish va ularga ona tilini oʻrgatish sohasidagi psixologo-pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

- nutqni rivojlantirish – bu bolaning individual rivojlanishida markaziy oʻrinni egallovchi ijtimoiy-tarixiy tajribani oʻzlashtirishiga oid oʻta murakkab va koʻp omilli jarayondir.

- bu stixiyali jarayon emas, balki pedagogik rahbarlikni taklif qiluvchi ijodiy jarayondir.

- bolaning nutqiy rivojlanish jarayonini boshqaruvchi pedagog ushbu jarayon qonuniyatlari, mexanizmlari va uning turli yosh bosqichlaridagi xususiyatlarini bilishi, nutqiy rivojlanishning individual xususiyatlarini koʻrib bilishi va bolaning oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda uning nutqiga pedagogik taʼsir koʻrsatishning eng samarali yoʻllarini tanlashi shart.

«Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining oʻzini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlab chiqarish uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan oʻtishlari zarur, degan xulosani keltirib chiqaradi.

Yetti yoshga kelib, bola odatda, nutqning barcha grammatik shakllarini, yaʼni: otlarni turlash, eng keng qoʻllaniladigan feʼllarni tusashni egallashi boʻladi. Harakat belgisini (kenglik, vaqt, harakat obrazi) tavsiflash uchun ular ravishlardan foydalanadilar, buning uchun bolalar ularni soʻz birikmasi va gap qatnashida qoʻllaydilar: tez yurdi, sekin gapirdi, chapga burildi va boshq.

Yetti yoshli bolalar nutqida old koʻmakchilar koʻpincha natijaviy maʼnosida, balki chet maʼnoda ham qoʻllaniladi. Shuni diqqatga solayotib, old koʻmakchilar dastlab kenglik maʼnosi koʻrsatkichi sifatida toʻrt-besh yoshli bolalar nutqida paydo boʻladi (uydan, devordan uzoqlashdi); soʻngra boshida yoshli

bolalar ushbu old ko‘makchini ob‘ektiv ma‘no ko‘rsatkichi sifatida ham qo‘llaydilar (onamning sovg‘asi, dadamning xati) va faqat, keyinroq, etti-sakkiz yoshlarga kelib, bola sabab ma‘nosini ifodalash uchun «dan» old ko‘makchisidan foydalanishi mumkin (qo‘rmaqanidan qichqirib yubordi, og‘riqning zo‘ridan yig‘lab yubordi).

Yetti yoshga kelib, odatda, nutqning sintaktik qatori shakllanadi: bola oddiy gaplami, bir xil a‘zoli gaplarni to‘g‘ri tuzadi, bunda u birlashtiruvchi, zidlovchi, ajratuvchi bog‘lovchilarni qo‘llaydi; u o‘z nutqida qo‘shma gaplardan, ko‘pincha esa turli xil sintaktik munosabatlarni ifodalovchi ergashgan qo‘shma gaplardan foydalanadi: qo‘shimcha gaplar – «Kamol nima ko‘rganligimizni so‘radi»; maqsadli gaplar – «Biz oziq-ovqat xarid qilish uchun do‘konga ketayapmiz»; shartli gaplar – «Agar yomg‘ir yog‘masa, biz sayr qilgani chiqamiz» va boshq.

O‘z taassurotlari haqida hikoya qilgan ekan, olti yoshli bola ravon monologik nutq shaklidan foydalanishi lozim.

Aynan bir fikrni turli vositalar yordamida rasmiylashtirish maktabga tayyorlash guruhidagi bolalarda grammatik nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga doir ishlarning asosiy turi bo‘lishi mumkin. Masalan, bolalar o‘yin-kulgi qilayotgan syujetli suratni tahlil qilishda qator gaplarni tuzish mumkin: «Bolalar quvonchdan sakrab yuborishdi», «Xursand bo‘lib, bolalar osmonga sakradilar»; «Bolalar sakrab yuborishdi, chunki ular xursand edilar». Aynan bir mavzuda turlicha gaplar tuzishga doir bunday ishlar maktabgacha yoshdagi bolalar bitta fikrni turlicha ifodalash imkonini beradi. Mashg‘ulotlarda tarbiyachi ataylab bolalarga bir-birining o‘rnini bosishi mumkin bo‘lgan gaplar tuzishni o‘rgatadi.

Aynan bir mavzuga oid gaplar variantlarini yaratish uchun didaktik o‘yinlar, syujetli rasmlar, badiiy matnlardan foydalanish mumkin. Aynan bitta fikrni ifodalash uchun turlicha gaplar tuzishga oid ishlar etti yoshli bolalarda grammatik to‘g‘ri nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy o‘rinni egallashi lozim.

Bu yoshdagi bolalarga nutqda sifatdoshlarni qo‘llashni o‘rgatish ular nutqini rivojlantirishga doir ishlarning ikkinchi yo‘nalishi bo‘lishi mumkin.

Bolalar nutqiga sifatdosh shakllarni kiritish uchun bolalar, kattalar, hayvonlar, qushlarning turli harakatlarini tasvirlovchi suratlardan foydalanish mumkin (o'qiyotgan bola, raqs tushayotgan qiz, yugurayotgan quyon va h.k.).

Bolalar surat asosida gap tuzadilar: «Bola o'qiyapti». Tarbiyachi o'qiyotgan bola so'z birikmasini tuzishga yordam beradi. Tarbiyachi so'z birikmasidagi sifatdoshni aytadi, so'ngra bolalardan so'raydi: «Qaysi bola?» – «O'qiyotgan bola».

Mashg'ulot uchun eng ko'p qo'llaniladigan fe'llarni olish va ulardan hozirgi zamondagi haqiqiy sifatdoshlarni hosil qilish darkor. Bolalarga hech qanday atamalar ma'lum qilinmasligi kerak, bunda ularning ayrim sifatdoshlarni esda saqlab qolishlari va zarur bo'lganda ularni o'z nutqiga qo'sha olishlari juda muhimdir.

Bolalarning sifatdoshlarni qo'llashlariga oid ishlar tabiatni kuzatish chog'ida, rasm chizish mashg'ulotlarida, badiiy adabiyotni o'qish jarayonida o'tkazilishi mumkin. Bunda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Predmetni, uning belgilarini ko'rsatish va nomini aytishni ularning mohiyatini ochib beradigan izohlar bilan birgalikda amalga oshirish usuli. Masalan, tushayotgan barg so'z birikmasida – bu tushayotgan bargdir. Bolalarga tanishtiriladigan sifatdoshlarni yaxshisi, oldin alohida-alohida, keyin jo'rlab aytgan ma'qul.

- muayyan so'zning hosil bo'lishini tushuntirib berish: «chizayotgan» so'zi chizmoq so'zidan, «raqsga tushayotgan» so'zi raqsga tushmoq so'zidan.

- Sifatdoshga savollar qo'yish: «Dala qanday, sarg'ayotgan?» – «Sarg'ayapti».

- Ot va sifatdoshdan iborat bo'lgan so'z birikmasi asosida gap tuzish. Masalan, sarg'ayotgan barglar – «Olmaning sarg'ayotgan barglari ko'rinishida», varillayotgan samolyot – «varillayotgan samolyot shahar ustidan uchib o'tib» va h.k.

Agarda o'qilayotgan asar matnida sifatdosh uchrasa, bolalarning uni fikrlashtirib berishida mazkur sifatdoshni u taalluqli bo'lgan otlar bilan birgalikda

qo'llashlariga, tarbiyachi savol berganida esa ushbu sifatdosh hosil bo'lgan fe'l nomini ayta olishlariga e'tibor berish juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalarga mustaqil hikoya-tavsiflar (o'yinlar, narsalar bo'yicha) yoki syujetli suratlar turkumi asosida hikoyalar tuzishni o'rgatish maqsadida nutqni rivojlantirishga doir maxsus ishlarni o'tkazishda tarbiyachi bolalarning o'zlariga ma'lum bo'lgan barcha grammatik shakllarni qo'llashlariga erishishi lozim: otlarning kelishik shakli va sifatlar, sifatlar to'liq va qisqa shaklda, sifatarni taqqoslash darajalari (yuqori, baland, eng baland); fe'llarning tuslanadigan shakllari; eng keng tarqalgan ravishlar (o'ngga, chapga, oldinga, orqaga, bu erda, anavi erda, yuqorida, pastda, yaxshi, tez), hozirgi zamon haqiqiy sifatdoshlari; old ko'makchilar va bog'lovchilar.

Bosib o'tilgan yo'l va ortirilgan tajribani xolisona baholashdan, mustaqillik yillarida erishilgan yutuqlarni tahlil qilishdan hamda zamon talablaridan kelib chiqqan holda, oldimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va mamlakat taraqqiyotini jadallashtirishning muhim ustuvorliklarini hamda aniq marralarini belgilash vazifasi turgan edi. Mazkur vazifani amalga oshirish yo'lida aholining keng qatlamlari, jamoatchilik va ishbilarmon doiralar vakillari, davlat organlarining rahbarlari va mutaxassislari bilan amaliy suhbat hamda muhokamalar olib borildi, shuningdek amaldagi qonun hujjatlari, milliy va xalqaro tashkilotlarning axborot-tahliliy materiallari, ma'ruzalari, tavsiyalari va sharhlari o'rganildi, rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlil qilindi.⁸

Nutq va tilning ahamiyati.

Bola hayotining barcha ko'rinishlarida til rivojlanishining ahamiyatini oshirish mushkul. Hayotiy qobiliyat kaliti sifatida aloqa va tilning asosiy roli haqida ishonchli dalillar keltirish mumkin. Rasmiy ta'lim va maktab hayotining dastlabki yillarida ta'sirli verbal va noverbal aloqaga asoslangan til mahorati o'rganish va rivojlanishga zamin bo'lgan. Til va boshqa muhim qobiliyatlarning o'sishi o'qishga tayyorgarlik, savodxonlik va hisob-kitobni o'z ichiga olgan.

⁸ O'zb. Res. Prezidenti Sh. M. Mirziyoev 7 fevral 2017 yil kuni "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947 sonli farmonni

Bundan tashqari hozir aloqa va til rivojining qiyinchiligi butun umr ta'sirining dalilidir. Til mahorati muvaffaqiyatli ta'limning eng yaxshi bashoratchisi: boshlang'ich maktabning dastlabki 2 yilida tilning rivojlanishi bolaning karakteristikasini oldindan aytib beradi. Aks holatda til o'rganishdagi qiyinchiliklar o'quv muvaffaqiyatsizligi bilan bog'liq: nutqi va tilida muammosi bor bolalar maktabga ilk qadam qo'yganda eng katta qiyinchiliklar ularning savod chiqarishi bilan bog'liq. Tili yomon rivojlangan bolalarda 5 yoshda, 7 yoshdagiga nisbatan muvaffaqiyatsiz ta'lim ehtimoli katta bo'ladi⁹.

Xulosalar:

1. Ta'lim tizimidagi islohotlar va davlat tili to'g'risidagi qonun bolalar nutqini shakllantirish, xususan, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi va amaliyotida o'zgarishlar bo'lishini taqozo etadi.
2. Maktabgacha yoshdagi bola eshitadigan, ma'nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda qo'llaydigan so'zlarni asta-sekin tevarak-atrof bilan tanishish jarayonida ota-onalari, tengdoshlari, tarbiyachilarining axborotlari orqali, shuningdek, o'zining uncha ko'p bo'lmagan so'z zahirasiiga tayanib bilib oladi. Bola o'sib boradi, uning ehtiyojlari ko'payadi, yangi istaklari, qiziqishlari paydo bo'ladi.
3. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda rivojlantirish uchun nafaqat tevarak-atrofnı o'rganish, ob'ektlarnı asosli ravishda tanlash, balki ayni paytda eng ahamiyatli so'zlarnı ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi (yo'nalish sifati tarkibi, ma'nosi) bo'yicha o'rganishni ta'minlash ham dolzarb masaladir.
4. Bolalar bog'chalarida maktabgacha katta yoshdagi bolalar ayrim ayrim so'zlarnı o'rganish bilan bir qatorda, iboralarnı (osmonda yarim oy, oyoqyalangı) ham talaffuz qilishni o'rganishlari ularning bog'lanishli nutqini o'stirishga namunalı ta'sir ko'rsatadi.
5. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarga mustaqil hikoya-tavsiiflar (o'yinlar, narsalar bo'yicha) yoki syujetli suratlar turkumi asosida hikoyalar tuziladi.

⁹ Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014y

o'rgatish maqsadida nutqni rivojlantirishga doir maxsus ishlarni o'tkazishda tarbiyachi bolalarning o'zlariga ma'lum bo'lgan barcha grammatik shakllarni qo'llashlariga erishishi lozim.

Nazorat savollari:

1. Bolalar nutqi ustida ishlash jarayonida nimalarga e'tibor berish kerak?
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqmadaniyatini shakllantirishga oid vazifalar?
3. Bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun qanday ishlar amalga oshiriladi?
4. Bolalarni borliq bilan tanishtirishning yo'llarini ayting.
5. Tadqiqotchilar tomonidan nazariy-metodologik va metodik jihatdan tadqiq etilmagan va ishlanmagan, ta'limiy-tarbiyaviy jihatdan nihoyatda dolzarb bo'lgan muammo.
6. Hozirgi davr tadqiqotchilari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nutqni rivojlantirish bo'yicha qanday izlanishlar olib borishi kun tartibidagi dolzarb masala hisoblanadi?
7. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofnini o'rganishda nutqni rivojlantirish uchun so'zlarni mavzu jihatidan qanday guruhlariga bo'lishi mumkin?
8. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish faoliyatning qaysi turlarida amalga oshiriladi?

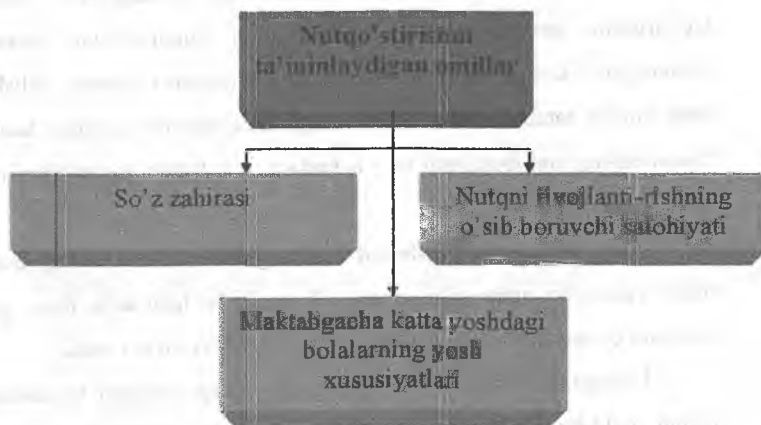
3. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid nazariy, tashkiliy pedagogik va metodik ishlar

Tayanch tushunchalar:

Nutq, til, metodik, ta'lim, tarbiya, dialogik nutq, monologik nutq, qonuniyat, ko'nikma, malaka, didaktik, tamoil, masala, kompleks.

O'zbekiston Respublikasining o'z oldiga qo'ygan asosiy maqsadlaridan biri xalqchil, insonparvar va madaniyatli jamiyat barpo qilishda, mustaqil davlatimizning siyosiy va ma'naviy ravnaqini ta'minlashda, uning jaxon hamjamiyatida tutgan o'ri va obro' e'tiborini mustaxkamlashda xalq ta'limi tizimi muassasalari faoliyatida – yosh avlodga berilayotgan ta'lim – tarbiya, bolalar salomatligini himoyalash ishlarining sifati va samaradorligini oshirishni eng zamonaviy va kechiktirib bo'lmaydigan muxim omillardan deb xisoblaydi. Ma'naviy barkamol, komil inson tarbiyasi hozirgi kunning eng muxim dolzarb masalalaridan biridir. Maktabgacha ta'lim bola 6-7 yoshga etguncha oilada, davlat va davlatga qarashli bo'lmagan maktabgacha bolalar muassasalarida hamda etti yoshdan so'ng boshlang'ich ta'limda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq sog'lom va etuk maktabda o'kishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda nutqni tuza bilish darajasini ko'tarish maktabgacha ta'lim tizimi metodistlari oldidagi asosiy vazifalardanidir. Shuni hisobga olgan holda tevarak-atrofnii o'rganishda maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolalarning nutqini rivojlantirish muammosiga oid tadqiqotni nutqni rivojlantirishni ta'minlaydigan omillarni aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiqdir (1-jadval).

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yuqori darajasiga quyidagilar evaziga erishilishi mumkin ekan:

- tilning adabiy me'yorlari va qoidalaridan xabardorlik;
- o'z fikr-mulohazalarini erkin bayon eta olish;
- muloqotga kira bilish, kattalar va tengdoshlar bilan muomala qila olish;
- suhbatdoshni tinglay bilish, so'rash (savollarni to'g'ri bera olish), javob berish, e'tiroz bildirish, zarur bo'lganda esa tushuntirish, izohlash.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda nutq-dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor berish zarur bo'ladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar dialogik nutqni nisbatan oson o'rganadilar. Bu quyidagilar bilan ifodalanadi: bolalar uyda, bolalar bog'chasida doimo dialogik nutqni eshitadi. Bundan tashqari, bolalar o'zaro muloqotda bo'lib, asosan dialogik nutqdan foydalanadilar.

Metodik adabiyotlarda bayon qilinishicha, adabiy til negizida asosan monologik nutq yotadi. Shuning uchun ham nutqni rivojlantirish ta'lim-tarbiya tizimida muhim ahamiyat kasb etadi.

Monologik nutq, ma'yan mavzuga oid mantiqiy izchil gaplar shaklida ifodalangan hamda boshqalarga ta'sir ko'rsatish uchun yo'naltirilgan fikrlar (tovushlar)ning uyushgan tizimini namoyon etadi.

Bola uchun monologik nutq, shubhasiz, psixologik jihatdan murakkab hisoblanadi. Gap shundaki, maktabgacha katta yoshdagi bola monologik nutqqa tayyorgarlik jarayonida, shuni tushunadiki, tinglovchilar (boshqalar) uning aytayotgan fikr-mulohazalaridan qandaydir qiziqarli narsani bilishni istaydilar. Bola intuitiv tarzda bo'lsa-da, monologik nutqrejasini mantiqan tuzish, maqsadini bayon etishga oid iboralarni to'g'ri tanlash, gap tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga harakat qiladi.

Noqulay psixologik sharoit maktabgacha katta yoshdagi bolaga shunday muhit yaratadiki, uning o'zi bayon qilmoqchi bo'lgan so'z, ibora, gap ma'nosini tushunib etmaslik bilan bog'liqbo'lgan «noqulaylik»ni his etadi.

Haqiqatan ham monologik nutqtinglovchiga maroqli va tushunarli bo'lishi uchun maktabgacha katta yoshdagi bola, avvalo, xotira va mantiqiy fikrlashga tayanmog'i lozim.

Ma'lumki, bolaning nutqi til qonuniyatlariga to'g'ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o'zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi.

Shunday qilib, til va nutq maktabgacha katta yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi hamda dastavval xotirasi, fikrlashi, idrok etishi, hissiyoti va ehtiromi ta'minlaydigan ikkita muhim vositadir.

Birinchi qonuniyat: Ona tilidagi nutqni idrok etish qobiliyati bola nutqorganlari muskullarining mashqqildirilishiga bog'liq(shuning uchun ham so'z, ibora va gaplarni talaffuz etishni takomillashtirish uchun nutqorganlarni mashqqildirishga etarli darajada e'tibor bermoqmuhimdir).

Ikkinchi qonuniyat: Nutq ma'nosini tushunish bola tomonidan nutqning leksik va grammatik qonuniyatlarining o'zlashtirilishiga bog'liq.

Uchinchi qonuniyat: Nutq ifodaliligini o'zlashtirish bolada fonetika, leksika va grammatikaning ifoda vositalarini tushunishga bo'lgan moyillikka bog'liq(maktabgacha katta yoshdagi bolalarni nutqifodaliligini tushunishga o'rgatish hamda bu hissiyotlarning bola tomonidan o'zlashtirilishiga erishish lozim).

To'rtinchi qonuniyat: Nutqni boyitish, avvalo, nutq ko'nikmalarini takomillashtirishga bog'liq (agar oldingi yosh bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bola nutqini shakllantirish muvaffaqiyatli bo'lgan bo'lsa, undan keyingi nutqni boyitish jarayoni hamda uni o'zlashtirish oson va tez boradi). Bundan tashqari, tadqiqotchilar tomonidan nutqni boyitish jadalligi tilni his etish, bilish imkoniyatlari (sezish, xotira, idrok qilish, fikrlash), iroda kuchining rivojlanishiga ham bog'liq.

Beshinchi qonuniyat: Nutqme'yorlarini o'zlashtirish tilni his etishning rivojlanishiga bog'liq.

Bolalarning nutqini o'zlashtirishda tinish belgilarini qo'llash me'yorini, eslab qolish qobiliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi. Me'yorlangan nutqda ona tili unsurlarini an'anaviy qo'llashda inson hayotining asosan maktabgacha katta yoshdagi davri samarali bo'lishi ona tili metodikasi ilmida allaqachon o'z isbotini topgan.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan masalalar kompleksini hal etishda quyidagilar alohida hisobga olinadi:

1. Insondagi bilish instinkti, tug'ma qiziquvchanlik nutqvositasida amalga oshiriladi.
2. Bola nutqishtirokida olamni bilib boradi. Psixologlarning kuzatishicha, tevarak-atrof to'g'risidagi bilimlar nutqorqali o'zlashtiriladi.

Bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimi birgalikda uyushtiriladigan o'yinlarda yuqori darajada shakllanadi. Ijtimoiy foydali mehnat va o'qish kabi faoliyat turlari tobora ko'proq o'ynay boshlaydi. Shu bilan birga, tengdoshlariga nima bilandir ko'mak berish, ular uchun biron-bir foyda etkazish maqsadida namoyon bo'ladigan mehnatning ijtimoiy motivlari yanada ahamiyatliroq, ya'ni sezilarli bo'lib qoladi.

Ma'lumki, ta'limda biror-bir yutuqqa erishish tarbiyaga bog'liq. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning madaniy xulq-odatlarini shakllantirishga muayyan darajada e'tibor berish, ularda yaxshilik, kamtarlik,

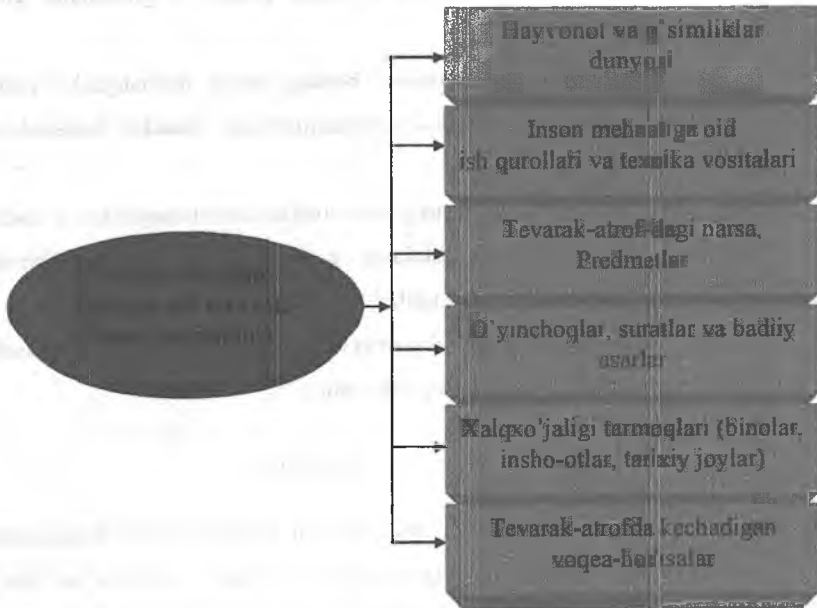
adolatlilik, vijdonlilik to'g'risidagi axloqiy tasavvurlarni tarkib toptirish va shu xildagi sifatning zidiga nisbatan salbiy munosabatni tarbiyalash kerak.

Nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof ob'ektlari (kishilarning hayoti va mehnati, hayvonlar, o'simliklar olami, suv osti dunyosi) to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytirib borish talab etiladi.

Nutqni rivojlantirishning samaradorligini oshirish rejasida nafaqat tevarak-atrof ob'ektlari ustida oddiy kuzatishlar (mushohadalar) uchun, balki ularni o'rganish uchun ham sayrlar, sayohatlar o'tkazish muhimdir.

Shu o'rinda tevarak-atrof ob'ektlarini o'rganishda nimalarga erishish mumkinligini aniqlab olishimiz lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, nutq o'stirishga oid tevarak-atrof manbalarining o'zini guruhlashtirish taqozo etiladi.

Tevarak-atrofini o'rganishda (tarbiyachilar yoki ota-onalar tomonidan) bolalar shunchaki kuzatmasliklari, balki predmetlarni ularning qismlari, elementlarini ko'rib, jarayonlar, hodisalarni idrok eta borib, ular to'g'risida mulohaza yuritishlari ham lozim. Bunga erishish uchun tarbiyachi oldingi qiyoslash, taqqoslash, ajratish, umumlashtirish, tahlil qilish va boshqa shu kabi usullardan foydalanish vazifasi qo'yiladi. Burdan tashqari, o'rganish jarayonida maktabgacha katta yoshdagi bolalarni mehnatning ular uchun qulay bo'lgan turlari (ariqchalarni tozalash, daraxtlar tagini yumshatish, gullarni parvarish qilish)ga jalb qilish muhimdir. Bunday yondoshuv shu bilan bog'liqliki, inson biron narsani o'z qo'li bilan bajarsa, uni ko'proqva to'laroqesda saqlaydi. Mazkur usul bilan maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqidagi kamchiliklar nazariy predmetlarning nomlarini so'zma-so'z va eslash orqali to'ldiriladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagi narsalarning to'g'ri hal etilishiga bog'liq:

- nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar (tarbiyachi va otalarning ma'lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o'qib yoki aytib beriladigan ertaklar, qo'shiqlar, hikoyalar);
- ta'limning didaktik materiallarni o'zlashtirish uchun foydalaniladigan metod va usullari;
- ta'limni tashkil etish (tevarak-atrof ob'ektlarini saralash, shunga bog'liq nutq o'stirishni rejalashtirish).
- o'quv materialining mazmuni, uni o'rganishning ayrim usullari hamda ularga tegishli tamoyillarga tayanib, tarbiyachi nutq o'stirish bilan bog'liq bo'lgan barcha ishlarni rejalashtirmo'g'i zarur.

Biz ayni muammoga oid tadqiqot ishlari olib borish jarayonida nutq o'stirish borasida quyidagi didaktik tamoyillarga tayanib ish ko'rish yaxshi natija beradi degan xulosaga keldik:

- nutqorganlari hamda qo'lni o'rgatish uchun nutqmaterialini tushunish;
- nutqahamiyatini tushunish hamda leksik va grammatik ko'nikmalarni rivojlantirish;
- nutqifodaliligini baholash. Buning uchun maktabgacha yoshdagi katta bolalarda muayyan hissiyotni rivojlantiradigan didaktik materiallarni tanlash maqsadga muvofiqdir;
- ona tiliga muhabbat tuyg'usini rivojlantirish tamoyili (bu o'rinda bolalarga, xususan, nutqda ona tili faktlarini qo'llash an'anasini o'zlashtirish bo'yicha ta'limni tashkil etish nazarda tutiladi);
- muayyan mavzuga oid yozma nutqni og'zaki nutq bilan qiyoslash;
- nutqning asta-sekin boyib borishi.

Xulosalar:

1. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq sog'lom va etuk maktabda o'kishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi.
2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda nutq-dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor berish zarur bo'ladi.
3. Bolaning nutqi til qonuniyatlariga to'g'ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o'zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi.
4. Til va nutq maktabgacha katta yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi hamda dastavval xotirasi, fikrlashi, idrok etishi, hissiyoti va ehtiromi ta'minlaydigan ikkita muhim vositadir.
5. Nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof ob'ektlari (kishilarning hayoti va mehnati, hayvonlar, o'simliklar olami, suv oati dunyosi) to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytira borish talab etiladi.

Nazorat savollari:

1. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yuqori darajasiga qanday erishilishi mumkin?
2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishda nutqni qaysi turini rivojlantirishga alohida e‘tibor berish zarur bo‘ladi?
3. Maktabgacha katta yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi ta‘minlaydigan muhim vosita nima?
4. Til va nutq bolalarning psixologik rivojlanishini ta‘minlaydigan vosita ekanligini isbotlovchi qonuniyatlarga nimalar kiradi?
5. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar kompleksini hal etishda qanday masalalar alohida hisobga olinadi?
6. Nutqni rivojlantirishga oid tevarak-atrof manbalariga qanday manbalarni kiritishimiz mumkin?
7. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko‘p kihatdan nimalarga bog‘liq?
8. Nutq o‘stirish borasida qanday didaktik tamoyillarga tayanib ish ko‘rish yaxshi natija beradi?

4. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutq madaniyatini rivojlantirish usullari

Tayanch tushunchalar:

Til, nutq madaniyati, tovush, lug‘at, intonatsiya, muloqot, artikulyatsiya, prosodema, qofiya, fikr, motivatsiya, verbal, diolog.

Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyatlari va madaniyatining saqlovchisi bo‘lgan kattalar bilan muloqoti tufayli insoniyatning ko‘p asrlik tajribasini o‘zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Bu tajribani faqat insoniy muloqotning eng muhim vositasi - til orqaligina berish mumkin.

Til -- hayotimizning ajralmas qismi bo'lib, biz unga o'z-o'zidan bo'lishi shart bo'lgan narsa sifatida qaraymiz. Tilning o'zi nima, biz unda qanday so'zlayapmiz, biz qanday qilib so'zlashni o'rganishimiz haqida esa unchalik ko'p o'ylab ham o'tirmaymiz.

Bilimni uyushtiruvchi boshlang'ich bosqich sifatida chiqadigan nazariya tilda shakllanadi, bu esa bilish jarayonida tilga alohida o'rin beradi va shu bilan til haqidagi fan oldida yangi ilmiy ufqlarni ochadi, uni o'zining gumanitar mohiyati haqida orzu-xayollarga berilgan holda doimo tinch-osuda va jimgina o'tiradigan burchagidan chiqishga majbur qiladi.

Dastlabki yosh bosqichlarida bola nutqini rivojlantirishga e'tibor berish shuning uchun ham muhimki, ushbu davrda bola miyasi jadal sur'atda o'sib boradi va uning vazifalari shakllanadi. Fiziologlarga ma'lumki, markaziy asab tizimi vazifalarini aynan ularning tabiiy shakllanish davrida osongina mashq qildirish mumkin. Mashqlarsiz ushbu vazifalarning rivojlanishi sekinlashadi va hatto umuman to'xtab ham qolishi mumkin.

Nutq madaniyati – bu to'g'ri so'zlay olish, ya'ni nutqiy muloqot shartlari va fikr bildirishdan ko'zlangan maqsadni hisobga olgan holda hamda barcha til vositalaridan (til vositalaridan, shu jumladan intonatsiya, leksik zahira, grammatik shakllardan) foydalangan holda bayon qilinayotgan mazmunga mos holda gapirishdan iboratdir.

Bola so'zlashni o'rganmoqda. Lekin buning uchun u avval ushbu tilga so'z bo'lgan barcha fonemalarni aytishni; tovushlarni va so'zda muayyan pozitsiyada turgan tovushlar birikmasini an'anaga muvofiq holda, ya'ni orfoepiya qoidalarini bo'yicha talaffuz qilishni; intonatsiyani yaratuvchi prosodemalarni modellashtirishni o'zlashtirib olishi lozim.

Bolalar nutq madaniyatini rivojlantirishga doir ishlarni o'zida bolalarga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirgan, yaxshi nazariy hamda amaliy tajribaga ega bo'lgan mutaxassis tashkil qilishi va amalga oshirishi lozim.

Nutq madaniyatini rivojlantirish – bolaning yakka tartibdagi psixologik jarayonida markaziy o‘rinni egallovchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirishga doir murakkab va ko‘p omilli jarayondir.

Bolalar nutq madaniyatini rivojlantirishga doir ishlar maktabgacha tarbiya muassasasidagi ta‘lim-tarbiya ishlari ichida alohida o‘rin tutadi. Ushbu ishning maqsadi - quyidagilardan iborat: - bolalarga nutqiy muloqotning muhim shakli – og‘zaki nutqni adabiy til me‘yorlariga muvofiq holda egallashni, to‘liq ko‘rinishda esa tushunish va faol nutqqa kirishishni o‘rgatish. Mazkur maqsaddan kelib chiqqan holda maktabgacha yoshdagi bolalar nutq madaniyatini rivojlantirish borasidagi vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

1. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash;
2. Lug‘atni boyitish, mustahkamlash va faollashtirish;
3. Nutqning grammatik to‘g‘riligini takomillashtirish;
4. Og‘zaki (dialogik) nutqni o‘rgatish;
5. Ravon nutqni rivojlantirish;
6. Etladiiy so‘zga qiziqishni tarbiyalash;
7. Savod o‘rganishga tayyorlash.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi psixolingvistikaning asosiy qoidalari asosida quriladi. Uning «til inson faoliyatining barcha sohalarida muloqot vositasi bo‘lib xizmat qiladi» degan asosiy qoidasi nutqni rivojlantirish metodikasida dasturilamal bo‘lib hisoblanadi. Shu bois nutqni rivojlantirish metodikasi tarbiyachini muloqot vositasi sifatida bolalar nutqni rivojlantirishga oid bilimlar va qobiliyatlar bilan qurollantirishga qaratilgandir.

Bolalarga ona tilida nutqni o‘rgatish tajribasidan ma‘lumki, alohida tovushlar artikulyatsiyasini o‘zlashtirish bola uchun eng qiyin vazifa hisoblanadi. O.I.Soloveva nutqning tovush madaniyati tarbiyalashga doir ishlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilar ekan, «pedagog oldida bolalarga so‘zlardagi tovushlarni sof, toza talaffuz qilish, so‘zlarni rus tilining orfoepiya qoidalariga muvofiq holda

to'g'ri talaffuz qilish, aniq talaffuz etishni (yaxshi diksiya) o'rgatish, ularda ifodali nutqni tarbiyalash vazifalari turganligini» ta'kidlaydi¹⁰.

Ba'zan tarbiyachining bolalarda to'g'ri nutqni shakllantirish borasidagi faoliyati tovush talaffuzi kamchiliklarini bartaraf etuvchi logoped mehnati bilan taqqoslanadi. Biroq nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash faqatgina tovushlarni to'g'ri talaffuz etish shakllantirishdan iborat emas. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni shakllantirish nutqdagi tovush madaniyatini tarbiyalashga oid ishlarning bir qismidir. Tarbiyachi bolalarga to'g'ri nutqiy nafas olish, ona tilidagi harflar tovushlarni talaffuz qilish, so'zlarni aniq aytish, tovushdan foydalanishni o'rgatadi, bolalarni shoshmasdan ifodali qilib so'zlashga odatlantiradi.

Ayni paytda nutqdagi tovushni shakllantirish jarayonida tarbiyachi ayrim logopedik usullardan foydalanishi, ya'ni xuddi logoped kabi nutq kamchiliklarining oldini olishga qaratilgan ishlar bilan shug'ullanishi mumkin.

Tovush artikulyatsiyasini egallash ancha uzoq va murakkab jarayon bo'lib, u ko'pincha besh yil, ba'zan esa etti yilgacha cho'ziladi: bu boradagi ishlar muvaffaqiyatli olib borilgan taqdirda bola besh yoshdan boshlab to'g'ri talaffuz boshlaydi. «Bolalar bog'chasida tarbiyalash dasturi» bola hayotining ettinchi yiliga kelib – ya'ni, bolalarga o'qish va yozish o'rgatish boshlanadigan davrga kelib uning barcha tovushlar artikulyatsiyasini to'liq o'zlashtirishini ta'minlash vazifasini qo'yadi.

Bolalarga to'g'ri talaffuzni o'zlashtirish vazifasi agarda ular o'zaro talaffuzi shaxslar ichida o'sayotgan bulsa juda oson hal etilishi (bu holda ularda birinchi kundan boshlab artikulyatsiya bazasi to'g'ri shakllanadi) va ayni paytda u kattalardan shevaga xos yoki xalqona talaffuzdagi so'zlarni eshlitsa bu jarayon juda qiyin kechishi (aniqrog'i – hech narsani o'zlashtira olmasligi) mumkin.

Til haqidagi fanda turli toifadagi gaplar intonatsiyasi va o'zgarishlar prosodemalar, ularning artikulyatsiya organlarini modullashtirishdagi ishtiroki masalasi juda kam o'rganilgan.

¹⁰ Соловьева О.И. Методика развития речи и обучения родному языку в детском саду. Учебник. 90 с. 1989г.

Tajribalar shundan dalolat bermoqdaki, bolalar barcha prosodemalarni hech bir qiyinchiliksiz o'zlashtirib oladilar, ayniqsa ularga ovoz ohangi modulyatsiyasini o'zlashtirish juda oson kechadi, ko'pchilik bolalar prosodemalarni deyarli mashqsiz o'zlashtirib oladilar. Biroq, o'qituvchilar (otanolalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar) o'zlari ona tili intonatsiyasini a'lo ravishda egallaganlari bois buni payqamaydilar. Agarda bola ayrim prosodemalarni «mustaqil ravishda» o'zlashtira olmasa, kattalar, odatda nutqdagi bu kamchilikka tezda e'tibor bermaydilar, bu borada bolaga yordam bermaydilar va u shu kamchilik bilan maktabga boradi. U erda esa intonatsiyadagi nuqsonni bartaraf etish nutq tovushlari artikulyatsiyasidagi nuqsonlarni bartaraf etishga qaraganda yanada qiyin kechadi.

Bolalar intonatsiyaning ayrim elementlarini (prosodemalar) gapning yaxlit intonatsiyasidan ajratib olishni o'rganadilar va buni alohida emas, balki gapning o'zida bajaradilar. Bolalar gapning o'zini (tugallangan fikrni) intonatsiyasiga qarab tushunishni o'rganadilar. Ular ikki tugallangan intonatsiyani, ya'ni: bayon va so'roq intonatsiyalarini o'zlashtiradilar.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi boshqa har qanday pedagogika fani sifatida ijtimoiy fanlar sirasiga kiradi. Til va fikrlash haqidagi ta'limotlar uning metodologik asosi hisoblanadi. Xuddi til kabi insonning birgalikdagi mehnat faoliyati mobaynida paydo bo'ladigan va rivojlanadigan fikrlash uni o'rab turgan borliq aksi hisoblanadi. Tilning fikrlash bilan mustahkam uzviy bog'liqligi kishilarning ishlab chiqarish faoliyati, fikr almashish va birgalikda harakat qilish zarurati tufayli yuz beradi. Garchi til va fikrlash bir-birisiz mavjud bo'lolmasa-da, ular aynan bir hodisaga taalluqli emas.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyachisining bolalarga ularning o'z ona tilini o'rgata olish qobiliyati uning kasbiy tayyorgarligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Bolaga tabiat ato qilgan barcha aqliy qobiliyatlar ona tilini o'zlashtirish, ayniqsa uni maktabgacha yoshda o'rganib olish tufayli yuzaga chiqadi hamda rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalar nutqini rivojlantirishdagi asosiy natijalar muloqot sohasidagi chuqur o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Tengdoshlar bilan muloqot qilish birinchi o'ringa o'tadi. Bola o'z tengdoshini kattalardan afzal ko'rib boshlaydi. O'yin jarayonidagi o'rtog'iga qaratilgan nutq kattalar bilan bo'lgan muloqotga qaraganda ancha mazmunliroq bo'la boshlaydi. Sherik bilan dialog muvofiqlashtirilgan predmetli va nutqiy faoliyat tusiga ega bo'ladi. Bolalar endi qo'shnilari e'tiborini jalb qila oladilar, o'zlari ham uning ishlari va bildirgan fikrlari bilan qiziqadilar.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalar nutqi vazifalar turlicha. Nutqdan atrofdegilar bilan aloqa o'rnatishda, o'ziga, o'z ishlariga va kechinmalariga diqqatni jalb qilishda, bir-birini o'zaro tushunishda, sherik xulqiga, uning fikri va hissiyotlariga ta'sir ko'rsatishda, o'z faoliyatini tashkil etishda, o'yindagi o'z o'rtog'ining harakatlarini muvofiqlashtirishda foydalaniladi. Nutq atrof-muhit haqidagi muhim bilim manbai, tabiat, narsalar va odamlar dunyosi haqidagi tasavvurlarni qayd etish vositasi, bilish faoliyati vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi katta bola uchun nutq ob'ektiv aloqalarning o'ziga xos sohasi sifatida namoyon bo'ladi, u bularni so'z, tovush, qofiyalar va fikrlar bilan anglaydi.

O'zining amaliy, bilish va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bola mavjud barcha vositalardan, vaziyatdan kelib chiqib beixtiyor bildirilgan fikrlardan, nonutqiy vositalardan (imo-ishoralar, yuz ifodasi, harakat) va matnli nutqdan (foydalanilgan vositalar asosida tushunarli bo'lgan) foydalanadi.

Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda o'zaro hamjihatlikda mavjud bo'ladi.

Dialogni rivojlantirish nafaqat shunchaki nutqning muayyan kompozitsion shaklini o'zlashtirish, balki bolaning ijtimoiy va shaxs jihatdan shakllanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dialogik muloqot nafaqat aloqa (intellektual axborot) va o'z manfaatlariga yo'nalishni, balki sherikning nuqtai-nazarini, uning qiziqishlari, istaklari, kayfiyatini hisobga olishni ham ko'zda tutadi. Dialogda

nutqiy harakatlarni muvofiqlashtirish bevosita o'z tengdoshini tushuna olish va uning nuqtai-nazarini qabul qilishga bog'liq bo'ladi.

Bolalarning ona tilida avlodan-avlodga o'tib kelayotgan xalq ma'naviy boyliklarini qanchalik meros qilib olishlari, tarbiyalanuvchilarning kelgusida o'z davrining ilmiy yutuqlarini o'zlashtira olishlari, ularning insoniyatning ilg'or she'riy va estetik ideallariga sodiqligi, ya'ni mustaqil O'zbekistonda demokratik jamiyatning to'laqonli quruvchilari bo'la olishlari tarbiyachiga bog'liqdir.

Bolalarga nutq madaniyatini o'rgatish uchun bo'lajak tarbiyachi nutqni rivojlantirish metodikasi nazariyasini chuqur o'rganishi va ushbu sohaning fanga ma'lum bo'lgan metodlarini o'zlashtirishi, bolaning ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlarini tushunib etishi lozim.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasining asosiy mazmuni - bolalarda og'zaki nutqni, uning atrofdegilar bilan nutqiy muloqoti ko'nikmalarini shakllantirishdir. Nutqni rivojlantirish metodikasi quyidagi asosiy savollarga javob topish imkonini beradi: nimani o'qitish (bolalarda qanday nutqiy ko'nikmalarni tarbiyalash), qanday o'qitish (bolalar nutqini shakllantirishda qanday sharoitlarda qaysi metod va usullardan foydalanish lozim), nega endi aynan shunday o'qitish zarur (nutqni rivojlantirishning taklif etilayotgan usullari nazariya va amaliyotning qaysi ma'lumotlariga asoslanmoqda).

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi - maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganuvchi fandır.

Metodikaning asosiy vazifasi - ilmiy-psixologik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish hamda bolalarda zarur nutqiy ko'nikmalarni muvaffaqiyatli ravishda rivojlantirishlari uchun ular bilan bolalar bog'chalari tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi bolalarga ona tilini o'rgatishning ob'ektiv xususiyatlari aks ettirilgan, nutqni rivojlantirish metodikasi sohasida

O'zbekiston Respublikasida va xorijda yaratilgan va hozirda mavjud bo'lgan barcha ijobiy natijalar umumlashtirilgan.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi nazariyasi metodik amaliyot bilan birgalikda rivojlanmoqda. Ayrim metodik qoidalarning yashovchanligi amaliyotda tekshirib ko'rilmoqda, amaliyotning o'zi fan oldiga hali o'z echimini topmagan muhim masalalarni qo'yimoqda.

Metodik nazariyani bilmaydigan tarbiyachi faqat o'z farazlaridan kelib chiqib yoki boshqalarning tajribalaridan nusxa ko'chirgan holda bolalarni ko'r-ko'rona tarbiyalaydi. U ko'p narsani nazardan qochiradi, chunki rang-barang metodlar va usullarni bilmaydi.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi maktabgacha ta'limdagi boshqa xususiy metodikalar bilan uzviy bog'liq bo'ladi, chunki nutq – bola shaxsini to'lato'kis rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Atrofdagilar nutqni tushunish va bolaning o'z faol nutqi har qanday pedagogik jarayonda zarurdir Nutq bolaning butun faoliyatida unga yo'ldosh bo'ladi.

Intellekt, ya'ni tashqi dunyoni xotira, tasavvur, xayolot, fikrlash, shuningdek nutq yordamida anglash qobiliyati – bu insonni hayvondan ajratib turuvchi muhim xususiyatlardir. Va intellekt ham, nutq ham insonda ilk bolalik yoshida paydo bo'ladi, hamda u o'smirda va yosh yigitda faqatgina uning organizmi rivojlanayotgani uchun emas, balki ushbu odam nutqni ham o'zlashtirib olgan taqdirdagina jadal takomillashib boradi.

Agarda bola atrofidagi kattalar uni beshikdan boshlab to'g'ri so'zlashga o'rgatsalar, bu holda bunday bola intellektual jihatdan normal rivojlanadi: unda tasavvur qilish, so'ngra fikrlash va xayol surish qobiliyati paydo bo'ladi; har bir yosh bosqichda bu qobiliyat takomillashib boradi. Bola intellektining rivojlanishi bilan bir vaqtda uning emotsional-iroda sohasi ham takomillashib boradi.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi har qanday rivojlanishning umumiy shakllari, tomonlari va o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan dialektika qonunlari va toifalariga tayanadi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ona tilidagi tovushlarni aniq aytish, ularni to'g'ri talaffuz qilish, so'zlar va iboralarni aniq talaffuz qilish, to'g'ri nutqiy nafas olish, shuningdek ovoz kuchidan etarli darajada foydalana olish qobiliyati, nutqning normal sur'ati va ifodalilikning turli intonatsion vositalari (nutq musiqasi, mantiqiy sukut, urg'ular, nutq sur'ati, ritmi va tembri) ni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Nutqning tovush madaniyati yaxshi rivojlangan nutqni tinglay olish qobiliyati asosida shakllanadi va rivojlanadi.

Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi zamonaviy ona tili (o'zbek, rus tillari va boshq.) kurslariga, adabiyotshunoslik asoslarini o'zida jamlagan bolalar adabiyotiga, umumiy, bolalar va pedagogik psixologiyaga, umumiy va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasiga tayanadi.

Metodikaning mazmuni va uni amalga oshirishning etakchi g'oyalari sifatida quyidagilar chiqadilar:

- Bolaning qadr-qimmatini va uning o'ziga xosligini tushunish, bola nutqini «yaqin rivojlanishi hududi»ga qarab rivojlantirishni ko'zda tutgan holda rivojlantirish xususiyatlarini hisobga olish;
- Pedagogik muloqotning bola bilan emotsional aloqa o'rnatishga, u bilan dialogik hamkorlik qilishga yo'naltirilganligi;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarga nutqni maxsus o'rgatishning asosini kommunikativ yondashuv tashkil etishi lozim bo'lgan nutqiy faoliyat tuzilmasi doirasida amalga oshirilayotgan ijodiy jarayon sifatidagi ahamiyatini tan olish.

Nutq madaniyatini rivojlantirishga oid ishlarga kasbiy tayyorlik shakllanganligi mezoni sifatida quyidagilar chiqadilar:

- Nutq madaniyatini rivojlantirish kursini o'rganish va bolalar bilan ishlashga mas'uliyat bilan yondashish;
- Bolalar nutq madaniyatini rivojlantirish mexanizmi va xususiyatlari, nutqiy faoliyatning nazariy asoslari, yakka tartibda nutqiy rivojlanishni dignostika qilish tamoyillari va metodikasi, nutqning turli qirralarini rivojlantirish metodlari va vositalarining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi bilimlarning to'liqligi va izchilligi;

- Bolalarning nutqiy muloqoti natijalarini mos ravishda tahlil qilish hamda baholash, bola nutqiga pedagogik ta'sir ko'rsatishning maqbul tizimini tanlash va qo'llashga qodirlik.

Nutq madaniyatini shakllantirishning muhim vositasi bo'lgan badiiy adabiyot bola nutqini rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Bolalarning ushbu san'at turini qabul qilishidagi o'ziga xosliklar, bolalar bog'chasida kitoblar yordamida amalga oshiriladigan ishlar mazmuni va metodikasi tegishli mavzuda ochib beriladi.

Nutqdagi buzilishlar -- inson ahvolini baholashda til parametrlari yordam berishi mumkin bo'lgan yagona holat emas. Ayrim vaziyatlarda (ruhiy zo'riqish, siqilish paytida) yaxshi tayyorgarlikdan o'tgan odamlarda fiziologik parametrlar bo'yicha ayrim nuqsonlar sezilmaydi. Ammo ularning nutqi mutaxassis bo'lmagan odam tushunishi qiyin bo'lgan darajada o'zgaradi. Ko'pincha faqat til mezonlarigina bunday holat yuz berishidan dalolat berishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq madaniyatini rivojlantirish – bu murakkab ruhiy jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir.

Bolaning borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi: amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tish yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi.

Bola leksikasini kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma-xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi.

Nutq madaniyatini zamonaviy va to'laqonli rivojlantirish uchun atrofda gi odamlar bilan o'zaro hamkorlik bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji tarkibini boyitishi zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining **asosini ehtiyoj-motivatsiya** tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir.

Verbal bosqichda bolada sust nutq shakllanadi. Ushbu bosqichga bo'lgan davrning asosiy ahamiyati shundan iboratki, uning ichida navbatdagi bosqich –

faol nutq **paydo bo'lishi** bosqichiga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoit vujudga keladi.

Bolaning faol nutq madaniyatini o'zlashtirishining **ikkinchi bosqichida** uchta asosiy jihat ajralib chiqadi: emotsional munosabatlar; birgalikda faoliyat (hamkorlik) davomidagi munosabatlar; tovushli munosabatlar.

Bolaning kattalar bilan muloqot qilishining ko'rib chiqilayotgan har bir jihati uning oldiga kattalar tomonidan qo'yilayotgan va so'zdan jamiyatda o'zaro bir-birini tushunish uchun shartli ravishda qabul qilingan vosita sifatida foydalanishni talab qilishdan iborat bo'lgan kommunikativ vazifani qabul qilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, kommunikativ omilning ko'rib chiqilayotgan har bir jihati u yoki bu darajada va o'z holicha bolalarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya'ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishning **uchinchi bosqichida** – uning materiyasi (leksika va grammatika) bolaning muloqot vazifasini o'zgartirgan holda kattalar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bog'liq bo'ladi. Bu bolaning nutqning yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o'zlashtirishiga olib keladi.

Bolaning ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq madaniyati rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va to'satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bolalar nutq madaniyatini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik sa'y-harakatlarni uyushtirish kalitidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga nutqni o'rgatishning zarurligi pedagogika fanida allaqachon isbotlangan bo'lib, u shubhaga o'rin qoldirmaydi. Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatini shakllanishini ta'minlash imkonini beruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib borilmoqda. Nazariy va amaliy

tadqiqotlarda bunday o'quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi. Ilmiy maktablar, ilg'or amaliy tajribaning muqobil (variantli) dasturlari aynan ushbu jihatlari bo'yicha farqlanadilar.

Bolalarga to'g'ri talaffuzni o'zlashtirish vazifasi agarda ular orfoepik talaffuzli shaxslar ichida o'sayotgan bolsa juda oson hal etilishi (bu holda ularda birinchi kundan boshlab artikulyatsiya bazasi to'g'ri shakllanadi) va ayni paytda u kattalardan shevaga xos yoki xalqona talaffuzdagi so'zlarni eshitsu bu jarayon juda qiyin kechishi (aniqrog'i –hech narsani o'zlashtira olmasligi) mumkin.

Til haqidagi fanda turli toifadagi gaplar intonatsiyasi va o'z-o'zidan ularning artikulyatsiya organlarini modullashtirishdagi ishtiroki masalasi juda kam o'rganilgan.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning eng muhim yutug'i – jaranglayotgan nutqqa qiziqishning shiddat bilan rivojlanishi, til faoliyatini eng oddiy anglashning shakllanishidir. So'zga nisbatan lingvistik munosabat dabdurustdan tovush, qofiya, mazmun bilan o'tkaziladigan o'yinlarda, so'z ahamiyati haqidagi savollarda, ularning jarangdorligi va mazmunida ko'rinadi. Til voqeligini anglash uning barcha tomonlarini – fonetik, leksik, grammatik tomonlarini qamrab oladi. So'zga nisbatan ongli munosabat lug'atni takomillashtirishga (antonimlar, sinonimlar, ko'p ma'noli so'zlarni tushunish), nutqning tovush madaniyatini rivojlantirishga (tovush talaffuzi, tinglash qobiliyati, intonatsiya ifodaviyligi), nutqning grammatik to'g'riligini shakllantirishga (morfologiya, so'z yasash, sintaksis), ravon nutqni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi.

Nutqning *tovush* madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi katta bolalar so'zlar, tovushlar, qofiyalar (pomidor-koridor) faol o'ynaydilar. Ular so'z jaranglashidagi umumiy va turlicha tovushlarni belgilay oladilar, artikulyatsiya yoki akustik jihatdan yaqin tovushlarni (S-Sh, S-Z, S-S) farqlashga qodirlar, she'r, maqol yoki tez aytishdagi 4-5 ta so'zda uchragan tovushlarni belgilay oladilar. Bolalar aralash tovushlardan iborat bo'lgan tez aytishlarni aniq talaffuz qilishni mashq qilishni, ularni turli tezlikda, turli ohanglarda aytishni yoqtiradilar.

Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning *grammatik* jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi va rivojlanganligi, aniq va to'g'ri gapirishga intilish bilan bog'liqdir. To'g'rilikka intilish grammatikaning barcha sohalarida, ya'ni – morfologiyada (shaklning aniq shakllanishida, ko'p turdagi shakllarni o'zlashtirishda), so'z yasashda (non uchun - nondon, tuz uchun - tuzdon), sintaksisda (og'zaki nutq tuzilmasini bartaraf etish: «va» bog'lovchisini ko'p marta qo'llash orqali gapni «cho'zish» hamda bir gapda to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutqni aralashtirib yuborish) paydo bo'la boshlaydi. Nutqning grammatik to'g'riligiga intilish bola hayotining ettinchi yilida ro'y beradi. Besh yoshli bola hali ham ishtiyok bilan grammatik shakllarni o'ynaydi va aynan so'z bilan amalga oshirilayotgan ana shu sinovgina nutqning grammatik to'g'riligini yanada rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratadi.

Lug'atni rivojlantirish, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik to'g'rilikni shakllantirish ravon nutq tuzish usullarini o'zlashtirish (bog'lovchilar, o'rin-hol, leksik takrorlashlar, sinonimlar yordamida gaplarni bog'lash vositalari; tavsiflash, bayon qilish tuzilmasi) bilan uzviy bog'liqdir. Ko'p turdagi vazifalarni bajarish munosabati bilan dialogik nutq negizida rivojlangani holda nutqning barcha jihatlari tilni anglashni shakllantirishga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq holda bo'ladi hamda buning uchun bolaning katta bilan muayyan shakldagi muloqot turiga muhtoj bo'ladi. Bu nafaqat tashqi dunyo va boshqa odamni anglashga, balki tilning o'zini, uning tuzilishi va faoliyat yuritishni anglashga ham yo'naltirilgandir.

Nutqiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari kirishuvchanlik ko'rinishlarida hamda ayni paytda til va ravon nutqni egallash sur'atida ifodalanadi.

Ko'pchilik bolalar o'z harakatlarini sharhlashni, atrofdegilar e'tiborini o'ziga jalb qilishni xush ko'radilar. Bunda ayrim bolalarda nutqiy muloqot amaliy faoliyat bilan zid keladi va buning natijasida bunday ko'p gapiruvchi bolakay ish bajarishda guruhdagi boshqa bolalardan ortda qola boshlaydi. Unchalik kirishimli

bo'lmagan bolalar kap so'zlaydilar, lekin odatda ular amaliy vazifalarni tez va to'g'ri hal etadilar.

Ravon nutqning paydo bo'lish muddati va mahsuldorligi ham farq qilishi mumkin. Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish 4-5 yoshdan boshlanadi. Bolalar sehrlı ertaklarni, bo'lgan voqealarni bir-birlariga so'zlab beradilar, o'yinchoqlardan foydalangan holda o'ziga xos hikoyalar to'qiydilar. Agarda bola etti yoshida tanish an'anaviy ertakni («Zumrad va Qimmat») mustaqil hikoya qilib bera olsa, o'yinchoqlar, suratlar asosida kichik og'zaki insho to'qiy olsa - bu hammasi me'yoridaligidan dalolatdir.

Ravon nutqni o'qitish vazifalari quyidagilardan iborat: Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash; ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rgatish.

Nutqni shakllantirishning dastlabki davrida nutqni tinglashga oid asosiy komponentlarni rivojlantirish bir tekisda bormaydi. Chunonchi, nutqni rivojlantirishning birinchi bosqichlarida tinglash e'tiboriga alohida ahamiyat beriladi. Vaholanki, bunda asosiy mantiqiy vazifa yuqori tovush tinglash qobiliyati zimmasiga tushadi. Bolalar tovush balandligi o'zgarishini nutqning his-hayajonli xususiyatiga (jahl qilinsa unga javoban yig'laydilar hamda xushmuomala va mayin munosabatga javoban jilmayadilar) va tembriga (onasi va boshqa yaqinlarini ovozlardan taniydi) muvofiq holda qarab tanib olishni biladilar, shuningdek so'zning ritmik suratini, ya'ni uning sheva-bo'g'in tarkibini (so'zning bo'g'inlar soni va asosiy urg'uning joyiga bog'liq bo'lgan tovush tuzilishi xususiyatlari) nutq sur'ati bilan birlikda to'g'ri qabul qiladilar.

Kelgusida nutqni rivojlantirishda fonematik tinglash qobiliyatini, ya'ni bir tovushni boshqasidan aniq ajrata olish va buning natijasida ayrim so'zlarni tanish hamda tushunish qobiliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi.

Yaxshi rivojlangan nutqni tinglash qobiliyati ona tilining barcha tovushlarini aniq va to'g'ri talaffuz qilishni ta'minlaydi, so'z aytishda uning balandligini to'g'ri

boshqara olish va uni ohista sur'atda, ohang jihatdan ifodali qilib so'zlash imkonini beradi.

Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish artikulyatsiya apparatini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Nutqni tinglash qobiliyatini tarbiyalash bolalarda nutq jarangdorligining turli xil ko'rinishlarini, ya'ni tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'zlarni aniq va tushunarli aytish, ovozni pasaytirish yoki kuchaytirish, nutq balandligi, tezligi, ohistaligi, uni jadallashtirish va sekinlashtirish, tembral ishlov berish (iltimos, buyruq va boshq.) kabilarni qabul qila olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan.

Diqqat-e'tiborini o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan voqea yoki badiiy asarga qaratgan boladan bir vaqtning o'zida nafaqat narsalar, hodisalarni payqash, balki ular o'rtasidagi bog'liqlikni ham sezishni talab qiladi. Bu bir vaqtning o'zida fikrlash va nutqni rivojlantirish vositasi hisoblangan xotirani ham ishga solishga olib keladi.

Kattalar bolaga g'amxo'rlik ko'rsatib, monologlar uchun mavzu qidirish, bolalarni tinglash orqali bu mushkulotlarni engib o'tishda ularga yordam beradilar.

Bolalarga monologik nutqni to'g'ri o'rgatish uchun pedagog maktabgacha bosqichdagi katta yoshli bolalarning yosh imkoniyatlarini yaxshi bilishi zarur. Ular nutqiy sohada nimasi bilan ajralib turadilar?

Maktabgacha yoshdagi katta bolalar nutqini rivojlantirishdagi asosiy natijalar muloqot sohasidagi chuqur o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Tengdoshlar bilan muloqot qilish birinchi o'ringa o'tadi. Bola o'z tengdoshini kattalardan afzal ko'ra boshlaydi. O'yin jarayonidagi o'rtog'iga qaratilgan nutq kattalar bilan bo'lgan muloqotga qaraganda ancha mazmunliroq bo'la boshlaydi. Sherik bilan dialog - muvofiqlashtirilgan predmetli va nutqiy faoliyat tusiga ega bo'ladi. Bolalar endi qo'shnilari e'tiborini jalb qila oladilar, o'zlari ham uning ishlari va bildirgan fikrlari bilan qiziqadilar.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalar nutqi vazifalar turlicha. Nutqdan atrofdagilar bilan aloqa o'rnatishda, o'ziga, o'z ishlariga va kechinmalariga

diqqatni jalb qilishda, bir-birini o'zaro tushunishda, sherik xulqiga, uning fikri va hissiyotlariga ta'sir ko'rsatishda, o'z faoliyatini tashkil etishda, o'yindagi o'z o'rtog'ining harakatlarini muvofiqlashtirishda foydalaniladi. Nutq atrof-muhit haqidagi muhim bilim manbai, tabiat, narsalar va odamlar dunyosi haqidagi tasavvurlarni qayd etish vositasi, bilish faoliyati vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi katta bola uchun nutq ob'ektiv aloqalarning o'ziga xos sohasi sifatida namoyon bo'ladi, u bularni so'z, tovush, qofiyalar va fikrlar bilan anglaydi.

O'zining amaliy, bilish va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bola mavjud barcha vositalardan, vaziyatdan kelib chiqib beixtiyor bildirilgan fikrlardan, nonutqiy vositalardan (imjo-ishoralar, yuz ifodasi, harakat) va matnli nutqdan (foydalanilgan vositalar asosida tushunarli bo'lgan) foydalanadi.

Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda o'zaro hamjihatlikda mavjud bo'ladi

Ona tilini o'qitishni tashkil etishning yangicha mazmun va shakllarini izlash 80-yillarning oxirida avj oldi, chunki bu davrga kelib bolalar bog'chalarida pedagogik jarayonni tashkil etishning eng avvalo tarbiyachining bolalar bilan rasmiy, sub'ekt-ob'ekt tusidagi munosabatlarida ko'rinadigan o'quv-intizomiy modeli keskin tanqid ostiga olingan edi. Bu munosabatlar frontal mashg'ulotlar mazmuni va shaklida juda sezilarlidir. Tanqid tartibida aytib o'tilgan o'sha dalillarni tahlil qilish natijasida mashg'ulotlarning bolalar bog'chasida o'qitishning asosiy shakli sifatida salbiy baholashning asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

➤ mashg'ulotlardagi o'qitish jarayonida tarbiyachining diqqat-e'tibori bolalarning boshqa faoliyat turlariga zarar etkazgan holda faqat shunga jamlanadi;

➤ tartibga asoslangan o'rgatuvchi mashg'ulotlarga zo'r berish tarbiyachining bolalar bilan munosabati rasmiylashuviga olib keladi;

➤ bolalarga qat'iy dasturiy hujjatlar asosida berilgan katta hajmdagi aniq bilimlar taklif etiladi;

➤ mutlaq ko'pchilik holatlarda mashg'ulotlar nomigagina o'tkaziladi, bu esa barcha bolalarning faolligini ta'minlash imkonini bermaydi;

➤ mashg'ulotlarda, odatda, beixtiyoriy xulq-atvoming etarli darajada shakllanmaganligi tufayli maktabgacha yoshdagi bolalar uchun unchalik imkon darajasida bo'lgan tashkil etishning maktab shaklidan foydalaniladi;

➤ yuqoridagi sabablar tufayli, shuningdek aksilaloqa va rivojlantiruvchi dolzarb vazifalarning mavjud emasligi bois mashg'ulotlar samaradorligining pastligi.

Nutqning agarda, bola nutqini muloqot faoliyati doirasida ko'rib chiqiladigan bo'lsa vujudga keladigan motivatsiyasi mavjud emas; nutqni o'qitish shartlari ko'pincha tabiiy muloqot shartlaridan farqlanadi: suhbatdosh yo'q (faqat savollar, ko'rsatmalar beradigan, baholovchi xulosalar bildiradigan pedagogning o'zi bor, xolos), mashg'ulotlarni tashkil etish muloqot shartlariga (stol atrofida bir-biriga juda yaqin o'tirish) mos kelmaydi va h.k.

Foydalanilgan metodlarda reproduktiv nutq (kattalar nutqiga taqlid qilish) etakchi o'rin egallaydi;

Mashg'ulotlarda bolalarning nutqiy faoliyati tarbiyachi tomonidan qattiq tartibga solinadi, bu esa bolalar nutqiy faoliyatini susaytiradi va hatto ularni butkul yo'qqa chiqaradi.

Nutqni o'rgatish jarayonining ushbu salbiy xususiyatlari pedagoglar va psixologlar tomonidan mavjud amaliyot natijasida aniqlangan bo'lib, u adolatli deb tan olingan.

Shu bilan birga, frontal nutqiy mashg'ulotlar -- ancha tejamli o'quv shakli bo'lib, u didaktik va tarbiyaviy vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan; u yuqorida ko'rsatib o'tilgan salbiy jihatlarni bartaraf etishda samarali bo'lishi mumkin: agarda u o'yin, kommunikativ va bilish motivatsiyasi asosiga qurilgan bo'lsa, hukmronlik sharoitida, bolalarni uyushtirish usullari o'zgartirilganida (masalan, stol atrofida doira shaklida o'tirish, gilamda o'tirish, guruh bo'yicha harakatlanish va boshq.), bolalarning bilishga intilgan nutqiy faolligini jadallashtirish

metodlaridan foydalanilganida sub'ekt - tarbiyachi bilan bolalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning sub'ektiv usullaridir.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, salbiy holatlar nutqni rivojlantirish metodikasining nazariy asoslarini va pedagogik rahbarlik qilishning aniq usullarini biluvchi pedagog mahorati bilan hamda tarbiyachilar bilan hamkorlikda eng kam darajaga tushirilishi mumkin.

Adabiyotlarda yuqorida ko'rsatilgan ko'pchilik salbiy xususiyatlardan xoli bo'lgan va ijobiy faoliyat olib borayotgan pedagoglar tomonidan muvaffaqiyatli ravishda amaliyotda qo'llanilayotgan mashg'ulotlar variantlari ishlab chiqilgan. Chunonchi, maktabgacha tarbiya bo'yicha Ilmiy-tadqiqot institutining Bolalar nutqini rivojlantirish laboratoriyasi ilmiy xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan mashg'ulotlar asosini nutqiy rivojlantirishning turli vazifalarini hal etishga nisbatan kompleks yondashuv tashkil etadi. Ushbu mashg'ulotlarda bolalarga taklif etilayotgan topshiriqlar mazmuni va ularning ketma-ketligi bola uchun ravon fikr tuzishga o'tishni tabiiy holga aylantirib qo'yadi.

Biroq nutqiy mashg'ulotlar samaradorligini oshiruvchi omillarni eng ko'p darajada hisobga olgan taqdirda ham mazkur o'quv shakli tarbiyachilar bilan bolalar o'rtasidagi va bolalar o'rtasidagi o'zaro nutqiy muloqotlarni rivojlantirish vazifalariga har doim ham mos kelavermaydi. Hatto pedagog mashg'ulotlarda bolalar bilan o'ta demokratik shaklda muloqot qilganida ham kattalarning «salobati bosib» turadi (va bu didaktik vazifalarning etakchiligi nuqtai-nazaridan o'rinlidir). Bolalarning xulq-atvori tartibga solinadi, va bunda kattalar muloqot tashabbuskori sifatida chiqadi. Shuning uchun nutqni va nutqiy muloqotni rivojlantirish borasidagi vazifalarni hal etish shakllarini qidirish davom etmoqda. Bu o'rinda L.I.Aydarova tomonidan ishlab chiqilgan «rivojlantiruvchi dialoglar», A.G.Arushanova tomonidan taklif etilgan «muloqot darslari» qiziqarlidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ona tilini o'qitish masalalariga nisbatan turli yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, nutqni o'rgatishning nazariy va amaliy muammolarini tadqiq qilish quyidagi nazariy qoidalarni tan olishdan kelib chiqadigan umumiy boshlang'ich pozitsiyaga ega:

1. Ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda, ayniqsa hozirgi kundagi nomaqbul nutqiy muhit sharoitida hal qiluvchi ahamiyatga ega;

2. Nutqni o'rgatish – ijodiy jarayon bo'lib, u nutqni rivojlantirishning yosh qonuniyatlari hamda bolaning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan «...dan ...gacha» kabi qat'iy cheklovlarni qabul qilmaydi;

3. Nutqni o'rgatish asosini kommunikativ yondashuv tashkil qilmog'i lozim, xususan: tilni o'zlashtirish nutqiy muloqot faoliyatiga qo'shilishi zarur, ta'lim sharti tabiiy muloqot sharoitlariga yaqinlashtirilishi darkor;

4. O'qitish chog'ida kattalarning bola bilan o'zaro munosabati xususiyati ushbu bola uchun etakchi bo'lgan muloqot shakli bilan belgilanishi lozim;

5. Til ustidagi ishlarni nutq faoliyatining barcha komponentlarini, ya'ni: undov-motivatsiya, mo'ljal-tadqiqot, ijro komponentlarini hisobga olgan holda uning tuzilmasi doirasida amalga oshirish darkor;

6. Nutqni o'qitish bolalarning tilni o'zlashtirish borasidagi mustaqil faoliyatiga asoslanishi va bola faoliyatining boshqa turlari bilan bog'langan bo'lishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga nutqni o'rgatish muammosini tadqiq qilish ishlari aynan yuqoridagi metodik qoidalardan kelib chiqqan holda davom ettirilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish va ularga ona tilini o'rgatish sohasidagi psixologo-pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi: nutqni rivojlantirish – bu bolaning individual rivojlanishida markaziy o'rinni egallovchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishiga oid o'ta murakkab va ko'p omilli jarayondir.

Bu qo'rqinchli jarayon emas, balki pedagogik rahbarlikni taklif qiluvchi ijodiy jarayondir.

Bolaning nutqiy rivojlanish jarayonini boshqaruvchi pedagog ushbu jarayon qonuniyatlari, mexanizmlari va uning turli yosh bosqichlaridagi xususiyatlarini bilishi, nutqiy rivojlanishning individual xususiyatlarini ko'ra bilishi va bolaning

o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda uning nutqiga pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi shart.

«Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining o'zini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlash uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan o'tishlari zarur, degan xulosani keltirib chiqaradi.

Nutq madaniyatini shakllantirishning dastlabki davrida nutqni tinglashga oid asosiy komponentlarni rivojlantirish bir tekisda bormaydi. Chunonchi, nutq madaniyatini rivojlantirishning birinchi bosqichlarida tinglash e'tiboriga alohida ahamiyat beriladi. Vaholanki, bunda asosiy mantiqiy vazifa yuqori tovush tinglash qobiliyati zimmasiga tushadi. Bolalar tovush balandligi o'zgarishini nutqning hishayajonli xususiyatiga (jahll qilinsa unga javoban yig'laydilar hamda xushmuomala va mayin munosabatga javoban jilmayadilar) va tembriga (onasi va boshqa yaqinlarini ovozlardan taniydi) muvofiq holda qarab tanib olishni biladilar, shuningdek so'zning ritmik suratini, ya'ni uning sheva-bo'g'in tarkibini (so'zning bo'g'inlar soni va asosiy urg'uning joyiga bog'liq bo'lgan tovush tuzilishi xususiyatlari) nutq sur'ati bilan birlikda to'g'ri qabul qiladilar.

Kelgusida nutq madaniyatini rivojlantirishda fonematik tinglash qobiliyatini, ya'ni bir tovushni boshqasidan aniq ajrata olish va buning natijasida ayrim so'zlarni tanish hamda tushunish qobiliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi.

Yaxshi rivojlangan nutqni tinglash qobiliyati ona tilining barcha tovushlarini aniq va to'g'ri talaffuz qilishni ta'minlaydi, so'z aytishda uning balandligini to'g'ri boshqara olish va uni ohista sur'atda, ohang jihatdan ifodali qilib so'zlash imkonini beradi.

Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish artikulyatsiya apparatini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Bola uchun katta yoshli odam - quvonch manbai bo'lib, u bolada himoyalanganlik tuyg'usini paydo qiladi, bolani bilish, "tadqiqotchilik" faoliyatiga yo'naltiradi. Katta odam bola bilan ko'p gaplashishi, buyumlar va hodisalarning nomini aytib berishi, ular bilan nimalar qilish mumkinligini hikoya qilib berishi, o'z

nutqini ifodali soʻzlashi, xirgoyi qilishi, soʻzlarni qofiyaga keltirib soʻzlashi lozim. Katta odam bola uchun yoqimsiz boʻlgan koʻpchilik holatlar va voqealarni bartaraf etadi. Shu tufayli bola katta odamning ishonchli gʻamxoʻrligi bilan qurshab olinganini his etadi.

Bolaga oʻz ijobiy (“Timur zoʻr bola, yaxshi ovqatlanib oldi”) va salbiy (“Oyi ogʻrib qoldi”) his-hayajonlarini oshkora bildirish muhimdir. Ayni paytda bolaga uni kattalar sevishi va u toʻgʻrisida tashvish chekishlarini bildirib qoʻyish lozim. Turli vaziyatlarda bolaning hissiyotlariga “ovoz berish” va kattalar bu mushkulotni u bilan birga baham koʻrishga tayyorligi haqida aytish muhimdir (“Alisher yigʻlayapti, uning qorinchasi ogʻriyapti”, “Gulya xursand, u choʻmilishni yaxshi koʻradi”).

Bolaning kattalar bilan muomala vositalari etarli darajada har xil boʻlishi mumkin. Bu eng avvalo oʻyin orqali muloqotdir. U goʻdakni jonlantiradi, quvnoq kayfiyat baxsh etadi. Bu kayfiyat katta odam tomonidan bola uygʻoq boʻlgan har qanday paytda hosil qilinishi mumkin.

Bola bilan nutqiy muloqotni yoʻlga qoʻyish va uning lugʻatini boyitish, oʻz harakatlarini soʻzlar bilan birgalikda amalga oshirish, kichkintoyni tarbiyachi (kattalar)topshirigʻga koʻra ayrim oddiy topshiriqlarni (oʻyinchoqni, etiklarni, paltoni keltirish; qizil oʻyinchoqlarini koʻrsatish) bajarishga undash, buyumlar, kiyim-boshlar, idish-tovoqlar, sabzavotlar va mevalarning nomlari va ular bilan amalga oshiriladigan harakatlar haqidagi savollarga javob berish uchun barcha rejim vaziyatlari va maishiy vaziyatlardan foydalanish lozim.

Bolaning mustaqil predmetli va oʻyin harakatlaridan bularni soʻz bilan qanday ifodalashni, murakkab boʻlmagan syujetni qanday qilib rivojlantirishni aytib bergan holda (Samat otda uchayapti: no-no. Samat charchadi. U uxlayapti) nutqni rivojlantirishda foydalanish.

Bolalarning eʼtiborini jalb qiluvchi hamda yorqin his-hayajonli va nutqiy munosabatlarni, beixtiyor nutqiy vaziyatni yuzaga keltiruvchi tirik obʻektlar va harakatlanayotgan transportlarni kuzatish muhim ahamiyatga ega. Katta odam kichkintoy hozircha faqat bir soʻzli fikr bilan ifodalay oladigan (bi-bip. Mashina

kelayapti, guvillayapti. Mashina qanday guvillaydi? Bi-bip.) hodisani keng sharhlagani holda bola bilan dialogni davom ettiradi.

Bolalar bilan buyumlarni, o'yinchoqlarni, suratlarni ko'rib chiqishga doir o'yin-mashg'ulotlarni (Sehrlı qalpoqcha, "Kim bu uyda yashaydi", "Mashinada kim keldi") uyushtirish zarur. Ularda ob'ektlar va harakatlar so'z bilan belgilanadi, bir nomdagi harakatlar turli o'yinchoqlar yordamida bajariladi, turli vaziyatlarda va kichik syujetli sahnalarda birgina o'yinchoqning o'zi ko'p turdagi vazifalarni bajaradi, turli vaziyatlarga va kichik syujetlarga qo'shiladi (hayvonlarni sayr qildiramiz. Ayiqcha mashinada ketayapti, quyoncha ham mashinada ketayapti, kuchukcha ham mashinada ketayapti. Ayiqcha charchadi. U uxlayapti. Kuchukcha esa uxlamayapti. U vovullayapti: vov! Vov! Kuchukcha qanday vovullayapti?). Personajlar ovoziga taqlidni bolalar ham takrorlaydilar. Katta odam bolaning buyum yoki suratni qo'lga kiritishga doir tabiiy xohishidan foydalanadi hamda uni o'z istaklarini so'z shaklida bayon qilishga undaydi, ya'ni bolaga savollar beradi, uning o'yinchoqni so'rashini, uning nomini aytishini kutadi.

Katta odam nutqi savodli, mazmunli bo'lishi lozim. Tovushlarni aniq ifoda etgan holda va aniq so'zlarni qo'llagan holda shoshmasdan so'zlash lozim.

O'yin va mashg'ulotlarni tashkil qilish uchun o'yinchoqlar, real buyumlar, mulyajlar, stol teatri qo'g'irchoqlari, flanelgraf, yasaladigan o'yinchoqlar, suratlar, bezash uchun kiyimlar, dekoratsiya elementlari va hokazolar talab etiladi. Bu rekvizit bolalarga mavzuga mos holda kutilmagan sovg'a tariqasida taqdim etiladi va shu tariqa beixtiyor ularning diqqat-e'tibori jalb qilinadi (sehrlı qalpoqchanning ostida kim bor? Qulog'i uzun, dumi kalta, o'zi esa oppoq? Sabzini yaxshi ko'radi? Kim bu?).

Bolalarga keltirilgan buyumlarni mustaqil ko'zdan kechirib chiqish imkonini berish, ular bilan o'ynashga harakat qilish zarur. O'yinchoqlar bilan kichik sahnalarni uyushtirish jarayonida tarbiyachi (yoki ota-onalardan biri) bolalarning e'tiborini sahnalashtirishga, so'zlarni aytishga, ovozlarga taqlid qilishga, qahramonlar (personajlar) harakatini tasvirlashga jalb qiladi.

Bola nutqi mazmuni va tarkibidagi asosiy o'zgarishlar uning tashabbus ko'rsatib fikr bildirish jarayonida ro'y beradi. Uning nutq xulqini tartibga solishga, intizomga rioya qilishga majburlashga ortiqcha intilmaslik lozim. Garchi bu tartibsizlikka o'xshab ko'rinsa-da, yaxshisi bolaning o'zi o'z xohishiga ko'ra fikr bildirgani ma'qul.

Tarbiyachi va tengdoshlari bilan ishtiyiq bilan (yoki kattalardan birontasi: ona, ota, buvilar bilan) muloqotga kirishadi; kattalarning takliflariga, savollariga so'z va harakat bilan javob beradi; ro'y berayotgan hodisadan taassurotlari haqida va o'z shaxsiy tajribasidan kelib chiqib vaziyatdan tashqariga chiqadigan mavzu bo'yicha o'zi tashabbus ko'rsatib mustaqil fikr bildiradi, o'yin harakatlarini so'z bilan sharhlaydi; unililar va oddiy undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz etadi; nutq oddiy, grammatik rasmiylashtirilgan iboralar shakliga ega.

Bolalarning tovush talaffuzini o'zlashtirish sur'ati, lug'at hajmi va aniqligi, murakkab sintaksisga egalik darajasi va muomalaliligi har bir bolada turlicha bo'ladi.

Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bolalarni nutqiy tarbiyalash uchta o'zaro bir-biri bilan bog'liq sohani tashkil etadi. Bular: atrofni o'rab turgan olamdagi hodisalarni (real voqealarni) anglash va so'z bilan belgilash; atrofdagilar bilan aloqalarni va nutqiy munosabatlarni yo'lga qo'yish; tilni (uning ovoz tarkibini, lug'atni, grammatik qurilishini) oddiy anglash.

Bola ko'p obrazli ob'ektlar va hodisalar bilan, ularning xususiyatlari, harakatlari, holati, qurilishi va ularni belgilovchi so'zlar bilan; sabzavot va mevalar, mebellar, idish-tovoqlar, kiyim-boshlar, buyumlar detallari va qismlari nomlari bilan; harakat va holat nomlari bilan (onam oshpaz bo'lib ishlaydi, u tushlik tayyorlaydi, kirlarni yuvadi, kiyimlarni dazmollaydi) va aniqlovchilar bilan (onam yaxshi, mehribon, aqlli, chiroyli, sevimli va h.) tanishadi.

Bola sabab-oqibatli abqalar, vaqtbay, muhit, miqdoriy va boshqa aloqalarni anglash bilan bir vaqtning o'zida ularni grammatik shakllarda va qurilmalarda (birlik va ko'plik son, ot kelishigi, fe'l zamonlari va turlari; orttirma zamonli murakkab gaplar, maqsad va h.k.) ifodalash usullarini o'zlashtiradi.

Bola grammatik vositalarning keng turini o'zlashtiradi. Masalan, «Nima yo'q» nomli didaktik o'yinida grammatik shakllardan foydalanadi: mo'yqalam, ruchka, qaychi va h.; «Sayyohatda» o'yinida o'ziga to'rt oyoqli do'stlar tanlaydi: sichqoncha, qurbaqacha, tulkicha, kirpicha; qo'g'irchoq uchun nonushta uyushtirar ekan dasturxonga choynakni, qanddonni va sutdonni qo'yadi va o'ylanib qoladi: qand uchun – qanddon, suxari uchun –suxaridonmi?

Bola tildan foydalangan holda uning xususiyatlarini o'rganadi, so'zlar va grammatik shakllar orqali u bilan sinovlar o'tkazadi. Bolalar aks ma'noli so'zlarning (antonimlar: katta-kichik, kuchli-zaif) o'zaro bog'liqligini, ma'no jihatidan bir-biriga yaqin so'zlarni (sinonimlar: kuchuk, kuchukcha, olapar), so'z yasovchi juftlikdagi so'zlarni o'zlashtiradilar. Ko'p ma'noli nomlar bilan tanishadilar (qizchanning qo'li, qo'g'irchoqning qo'li, o'quvchining qo'li, dazmolning ushlagichi, qutining ushlagichi, kastyulning qulog'i, bolaning oyog'i, stulning oyog'i, gulning oyog'i, qushning oyog'i).

Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bola uchun kattalar bilan muloqot hamon tilni, nutqning shakl va vazifalarini rivojlantirishning asosiy manbasi sifatida chiqadi. Bolaning to'laqonli rivojlanishi uchun uning o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'ynashi ham muhim ahamiyatga ega. Bir-biriga yaqin joyda o'ynar ekan bolalar o'yinda tengdoshining ham ishtirok etayotganidan va uning e'tiborini jalb qilganidan quvonadilar, o'zlarining o'yinlarini sharhlaydilar. Natijada birgalikdagi ko'ngilochar o'yinlar hosil bo'ladi, unda bolalar rollarni, o'rin bosuvchi narsalarni (bu tayoq ot bo'ladi, mana bu uchburchak esa telefon bo'ladi), o'yin harakatlarini so'z bilan ifodalaydilar, birgalikda harakat qilish, syujetni rivojlantirish haqida kelishib oladilar, unchalik murakkab bo'lmagan suhbatni olib boradilar.

Mustaqil o'yinlarda bolalarning kommunikativ ijodkorligi rivojlanadi. Bolalarning kattalar bilan birgalikda uyushtirilgan o'yinlari – xalq o'yinlari, syujetli-didaktik, teatrlashtirilgan, didaktik o'yinlar muhim vazifani bajaradi.

Uyushtirilgan o'yinlar keng umumrivojlantiruvchi mazmunga va tor didaktik mazmunga (fonetik, leksik, grammatik) ega bo'lishi mumkin. Keng

umumrivojlantiruvchi o'yinlar bir vaqtning o'zida nutqqa yalpi ta'sir ko'rsatadi: bolalarni nutqiy hamjihatlikka (dialogga) kirishishga undaydi, suhbatdoshga, uning tashqi ko'rinishiga, ovozigga, u tasvirlayotgan personajga e'tiborni jalb qiladi, nutqning tovush jihatiga (tovushga taqlid qilishga) va uning leksik tarkibiga (obrazli-ifodali so'zlar) yo'naltiradi, syujetni rivojlantirish, so'zni va ifodali harakatni taqqoslashni o'rgatadi. Xalq o'yinlari, syujetli-didaktik o'yinlar, ertaklar va adabiy asarlar bo'yicha turli xil o'yinlar (o'yin-sahnalashtirish).

So'zli didaktik o'yinlar nutqiy rivojlanish vazifalarini yanada tabaqalashtirilgan holda hal etishga, ya'ni: fe'llarni, sifatlarni, umumlashtiruvchi nomlarni («Uchadi-uchmaydi», «Mazasini ta'tib ko'r», «Esa bo'ladi-yesa bo'lmaydi») faollashtirishga, so'z yasash usullarini shakllantirishga («Tavsifiga qarab top», «Choy ichish»), u yoki bu tovushni to'g'ri talaffuz etishni mashq qilishga («Kimning ovozi», «Sehrli qalpoqcha») yo'naltirilgan.

Bolalarning tovushlar, qofiyalar, so'zlar bilan mustaqil o'ynashi, uyushtirilgan o'yin jarayonida birdaniga ro'y beradigan til bilan o'ziga xos tarzda sinov o'tkazishlar alohida ahamiyatga ega. Folklor va mualliflik asarlaridagi til o'yinlari ulkan ahamiyat kasb etadi.

Nutqiy muloqotning asosiy shakli dialog hisoblanadi. Nutqning vaziyatga asoslanganligi unga xos va mosdir. Bolalardan «to'liq javob» olishga intilmaslik darkor, bu muloqot mantig'iga ziddir. Qachonki bola kundalik turmushda o'zini qiziqtirgan mavzu yuzasidan o'z tashabbusi bilan fikr bildirsa - tarkiban rasmiylashtirilgan yoyiq gaplar o'z-o'zidan yuzaga keladi.

Besh yoshga kelib bola bevosita vaziyatdan chetga chiqadigan mavzular bo'yicha kattalar bilan muloqot qila oladi; nutq yordamida o'z tengdoshlari bilan syujet-rolli mustaqil o'yinda hamkorlikni yo'lga qo'yishga qodir; tilni o'rganishda faol va mustaqil, bu tovushlar, qofiyalar, so'z ijodkorligida, buyumlarning nomlari va ularning qanday maqsadlarda ishlatilishi haqidagi savollarda ko'rinadi; tovushlarni asosan to'g'ri talaffuz qiladi («R»ni L ga almashtirish holatlari, «II» harfli so'zlarni talaffuz qilishda ayrim noaniqliklar bo'lishi mumkin).

Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqiy tarbiyaning mazmuni ikki o'zaro bog'liq sohani tashkil etadi. Bular: ona tilini (fonetika, leksika, grammatika) hamda bilish faoliyati va muloqotda tilni qo'llash usullarini o'qitish. Tilni egallash atrof-muhitdagi hodisalar va ko'p turdagi muloqotlar haqidagi bilimlarning kengayish jarayonida yuz beradi. Lekin maktabgacha yoshdagi bolani rivojlantirishdagi markaziy bo'g'in - til va nutqni anglash vazifalarini bolaga tushunarli shakllarda shakllantirish hisoblanadi. Tilni qo'llash sohasida uch bo'g'in ajralib chiqadi: atrofdegilar bilan his-hayajonli aloqalarni yo'lga qo'yish; fikrni shakllantira olish, axborot – matn qura olish qobiliyati; sherik bilan nutqiy hamkorlikni yo'lga qo'ya olish. Maktabgacha davrdagi katta yoshda tengdoshlar bilan muloqot kommunikativ faoliyat sohasi sifatida oldingi o'ringa chiqadi. Bu faoliyat sohasida bola o'zining muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi, tilni bilish va ravon nutqni rivojlantirish borasidagi o'z yutuqlari bilan o'rtoqlashadi va sheriklar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Maktabgacha davrdagi katta yoshda kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish, uyushtirilgan so'zli o'yinlar va mashg'ulotlar nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillari hisoblanadilar.

Tengdoshlar bilan dialogik muloqotni yo'lga qo'yish uchun kooperativ tusdagi faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday faoliyat asta-sekin shakllanadi. Dastlab bolalar ro'y berayotgan hodisalarni sharhlagan holda, ya'ni chizilgan narsalarni so'z bilan ifodalagani, o'z hayotidagi biron-bir voqea to'g'risida so'zlab bergani holda bir-birlariga yaqin joyda harakat qiladilar. Bu vaziyatda nutq tengdoshning ishtiroki bilan hamda u bilan gaplashish, rejalashtirishni bajarish va o'z faoliyatini tashkil etish, shuningdek ijtimoiy aloqa o'rnatish imkoniyati bilan rag'batlantiriladi.

Bolalar o'rtasidagi muloqot asosan amaliy tusga ega. Dialog ko'pincha shunday shaklda bo'ladiki, unda bola sherigining qisqa luqmalariga javob beradi yoki ro'y berayotgan hodisaga nisbatan o'z munosabatini nonutqiy vositalar yordamida ifodalaydi. Ko'pgina shunday xalq o'yinlari borki, ularda bolalar bir-

birlariga e'tiborni qaratishni, do'stlarni ovozidan, kiyimidan, yurishidan tanib olishni, nutqiy aloqa o'rnatishni o'rganib oladilar.

Stol o'yinlari («loto», «domino») dialogik muloqotni yo'lga qo'yishning ajoyib vositalaridir. Aynan juftlikdagi o'yinlarda bolalar dialogik hamkorlik vositalari: navbatga rioya qilish, bir-birlarini ismini aytib yaxshi muomalada bo'lish, o'z nuqtai-nazarini dalillagan holda himoya qilish, sherik bilan gaplarini muvofiqlashtirish usullarini o'rganib oladilar. Barcha turdagi nutq vazifalari: berilgan tovushli so'zni tanlab olish, artikulyatsiya va akustika jihatidan yaqin tovushlarni ajrata bilish, umumlashtiruvchi nomlariga qarab tasniflash, rasmlar seriyasi («Tovushni top», «Nima yo'q», «Ushlab ko'rib top», «Eslab qol va chiz»)asosida birgalikda hikoya qilish yuqoridagi o'yinlarning bilish asosi sifatida chiqishlari mumkin.

Didaktik o'yinlarda bolalar izohlovchi nutqni ham o'rganadilar. Buning uchun katta odam dastlab bir bolaga yangi o'yinni o'rgatadi, keyin esa boshqa bolalarga shu o'yinni o'ynashni taklif qiladi. O'rgatilgan bola o'ziga notanish bo'lgan bolalar bilan o'yinni yo'lga qo'yish uchun o'yin mazmuni va qoidalarini tushuntirib berishga majbur. Tarbiyachi esa unga yo'naltiruvchi savollarni berish orqali yordam beradi.

Jamoaviy suhbatlar, gurunglar dialogni rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Har bir bola o'z fikrini aytish imkoniyatiga ega bo'lishi va uni eshitishlari uchun yuqoridagi suhbatlarni bolalarning kichik guruhlarida uyushtirish zarur. Shaxsiy tajribadan kelib chiquvchi biron-bir voqea, turmushdagi qiziq voqealar, tasavvur etiladigan turli vaziyatlar (begonalarga eshikni ochish mumkinmi va nega? It hurayotganida nima uchun undan qochish kerak va h.) bunday suhbatlarning mavzui bo'lishi mumkin.

Kooperativ tusdagi asosiy faoliyat turi – syujetli-rolli o'yinlardir. Maktabgacha davrdagi katta yoshda bu o'yinlar xayolparastlik o'yinlariga aylanadi, chunki unda bolalar sarguzashtlar to'qiydilar va ularni tasavvur etish bilan cheklanadilar. Faoliyat birgalikda hikoya qilish tusini oladi. Bu o'yin va nutq rivojining juda yuqori darajasidir. Bolalar ko'pincha yo'naltiruvchi savollar

beruvchi, syujetning davomini aytib turuvchi, navbat tashkil qilishga yordam beruvchi katta odam ishtirokiga ehtiyoj sezadilar.

An'anaviy ertakdagi qahramonlarni, voqea joyi, sharoit, sehrli buyumlarni almashtirgan holda to'qiladigan sehrli ertak bunday xayolot o'yinlari mavzulari bo'lishi mumkin. O'yin bolalar qadamba-qadam tuzadigan (lavhalarning sxematik tasvirini chizadilar) va «ovoz beradigan» syujet rivoji asosida ikki o'quvchining birgalikda hikoya to'qishiga aylanib ketishi mumkin.

Birgalikdagi xayolot o'yinlari bolalar hikoya qilish jarayonida biladigan usullar orqali muvaffaqiyatli davom etishi mumkin. Katta odam bilan bolaning hamjihatlikdagi so'z ijodkorligi ravon nutqni (hikoya qilishni) rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Katta odam yo'naltiruvchi va aniqlashtiruvchi savollar berish, o'zining qiziqayotganligini bildirish, o'yin vaziyatlarini hosil qilish (o'yinchoqlar, rasmlar to'plami, qo'g'irchoq teatrli qahramonlarni yordamida) bola tashabbusini qo'llab-quvvatlashi zarur. Pedagogning hikoya mavzusini, voqealar rivojini, voqelarning ehtimoliy yakunini, so'z shaklini aytib berishi birgalikdagi so'z ijodkorligi uchun katta ahamiyatga egadir. Birgalikda hikoya qilib berish dastlab dialog ko'rinishiga ega bo'ladi, bunda katta odam savol beradi, bola javob beradi, katta odam gapni boshlaydi, bola esa uni nihoyasiga etkazadi. Bunday dialogdan nutq – monolog tug'iladi. Keyinchalik bola monologi asosida bolalarning birgalikdagi ijodkorligi boshlanadi, u kattaning bolaning bilan dialogi shaklini takrorlaydi. Birgalikda hikoya qilish uchun yaxshi asos rasmlar turkumi bilan ishlashda, rollarga bo'linib hikoya qilib berishda, o'yin-sahnalashtirishlarda yaratiladi.

Maktabgacha davrdagi katta yosh – bolaning nutq madaniyatini o'rganishga qizg'in kirishish, til voqeligini eng oddiy tarzda anglash davridir. Maktabgacha yoshdagi bolaning til sohasidagi boy tajribasi, aniq, obrazli so'zda ifodalangan yorqin taassurotlari, kechinmalari uning til va nutq sohasidagi mustaqil faoliyatining muhim shartidir.

Muammoli nutq holatlari fonetik, lekski va grammatik mazmundagi turli so'zli didaktik o'yinlarda modellashtiriladi. Shuning uchun bolalar bog'chasida

didaktik o'yinlarni tashkil qilishni bolalarda so'zga nisbatan lingvistik munosabatni rivojlantirishning asosiy sharti sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Leksik mazmundagi o'yinlar va mashqlar nutqning mazmun jihatini rivojlantirishning zarur sharti hisoblanadi. Ularda turli buyumlar va ob'ektlarni qiyoslash, ularning turli umumiy xususiyatlari va vazifalarini ajratish muhim ahamiyatga egadir. Real narsalar, ob'ektlar (o'yinchoqlar, rasmlar, kiyimlar, mebellar va h.) ham va tasavvur qilinadigan vaziyatlar (quvnoq va ma'yus ayiqcha, ertagi va kechki ob-havo, qahramonning voqea boshidagi va uning yakunidagi kayfiyati) ham taqqoslanishi mumkin. Hikoyani boshlashdan oldingi lug'at mashqlari bolalar ravon nutqining aniq va obrazli so'zlar hamda iboralar bilan boyitilishiga yordam beradi. Didaktik o'yinlar, mashqlar va grammatik mazmundagi muammoli vaziyatlar – nutqning grammatik to'g'riligini rivojlantirish, bolalarning grammatik shakllar sohasidagi qidiruv faolligining muhim shartidir. To'g'ri shaklni «ushlab ko'rish» orqali bola so'z bilan sinov o'tkazar ekan, u nutqning jarangini tinglashni, so'zlarni beixtiyor almashtirishni, grammatik o'rin bosuvchilarini qo'yishni, shakl va so'z yasash qoidalarini chiqarishni o'rganadi.

Muammoli nutq vaziyatlarida («yozma nutq» vaziyati, bunda bola hikoyani aytib turadi, katta odam yozib oladi; birgalikda ijod qilish vaziyati, bunda hikoyani katta odam boshlaydi, bola esa davom ettiradi) bolalar turli tarkibdagi gaplarni tuzish, nutqqa tuzatish kiritishni o'rganadilar.

Turli toifadagi so'zli o'yinlar, mashqlar, muammoli vaziyatlarning o'zaro bog'liqligi, ularning asta-sekin murakkablashuvi, muammoli nutq vazifalarini muntazam ravishda qo'yib borish -to'laqonli nutqiy rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Bolalar tili va ularning ravon nutqini rivojlantirishga doir doimiy ishlarning maqbul shakli maxsus nutq mashg'ulotlari hisoblanadi, unda nutqni rivojlantirishga oid vazifalar yalpi tarzda va o'zaro bog'liqlikda hal etiladi.

To'g'ri tarbiya va organik kamchiliklarga yo'l qo'yilmagan taqdirda bola olti yoshga kelib ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganib oladi.

Yetti yoshga kelib bola ogʻzaki nutqni egallab oladi hamda yaqinlari va bolalar bilan erkin muloqot qiladi, dialogda tashabbus koʻrsatib mulohaza yuritadi, suhbatdoshi eʼtiborini oʻziga jalb qilishni biladi, unga soʻz, harakat va soʻzsiz usullar bilan javob beradi; fikrlarini notoʻliq va toʻliq oddiy gaplar, qisqa matnlar shaklida ifodalaydi; tanish ertaklar, multfilmlar, kitoblar, suratlar mazmunini hikoya qilib berishga, hikoya toʻqishga qiziqish bildiradi; mulohaza yuritishda nutqning turli qismlaridan, oʻxshatishlardan, taqqoslashlardan, sinonimlardan foydalanadi; nutqqa tanqidiy munosabat bildira boshlaydi, grammatik jihatdan toʻgʻri soʻzlashga intiladi, shu tufayli soʻz toʻqish barham topadi, grammatizmlar soni kamayadi; ona tilidagi barcha tovushlarni toʻgʻri talaffuz etadi.

Goʻdaklik yoshida (0-1) bolaning kattalar bilan muloqot shakllari turlicha boʻlishi mumkin, ammo bu eng avvalo kichkintoyning jonlanishini, uning quvnoq kayfiyatini ifodalaydigan oʻyin muloqotidir.

3-oydan boshlab bola bilan muloqotda ovoz «kuylari»ni (xalq cholgʻu asboblari taqlid qilish) oʻz ichiga olgan, axborot jihatidan boy boʻlgan asarlardan foydalanish zarur.

9 oydan boshlab bolada nutqiy taqlid va ovoz ifodaliligi rivojlanadi, 12 oydan boshlab kichkintoyni kichik folklor janri asarlari elementlari asosida nutqiy muloqotga kirishishga undash darkor.

Bolani parvarish qilishda kattalar u bilan bajarilishi lozim boʻlgan harakatlar haqida bolaga aytib turishlari lozim.

Ilk yoshda (1-3) kattalar bola bilan nutqiy muloqotga kirishish va uning lugʻatini boyitish uchun barcha maishiy vaziyatlardan foydalanishlari lozim. Ayni paytda ular oʻz harakatlarini soʻzlash bilan birga amalga oshirishlari va bolani unchalik qiyin boʻlmagan topshiriqlarni bajarishga undashlari zarur. Kattalar nutqi savodli, mazmunli boʻlishi lozim. Ular tovushlarni aniq ifoda etgan holda va aniq soʻzlarni qoʻllagan holda shoshmasdan soʻzlashlari lozim.

Bola nutqi mazmuni va tarkibidagi asosiy oʻzgarishlar uning tashabbus koʻrsatib fikr bildirish jarayonida roʻy beradi. Shuning uchun uning nutqiy xulqini tartibga solishga intilmaslik lozim. Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bolalarni

nutqiy tarbiyalash uchta o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq sohani tashkil etadi. Bular: atrofni o‘rab turgan olamdagi hodisalarni (real voqelikni) anglash va so‘z bilan belgilash; atrofdegilar bilan aloqalarni va nutqiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish; tilni (uning ovozi tarkibini, lug‘atni, grammatik qurilishini) oddiy anglash.

Kattalar bilan muloqot – maktabgacha yoshdagi kichik bolalar tilini, ularning nutq shakllari, madaniyati va funksiyalarini rivojlantirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Bola nutq madaniyatini rivojlantirish uchun o‘yinlar katta ahamiyatga egadir (syujetli-didaktik o‘yinlar, ertaklar va adabiy asarlar asosidagi o‘yinlar, o‘yin-sahnalashtirish, keng qamrovli umumiy rivojlantirish mazmuniga ega bo‘lgan hamda bolalar o‘z tengdoshlari va o‘yinning boshqa ishtirokchilari bilan muloqotga kirishish zaruratiga duchor qilingan sahnalashtirish o‘yinlari).

Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarning asosiy muloqot shakli – dialog hisoblanadi. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqiy tarbiyaning mazmuni ikki o‘zaro bog‘liq sohani tashkil etadi. Bular: ona tilini (fonetika, leksika, grammatika) hamda bilish faoliyatida va muloqotda tilni qo‘llash usullarini o‘qitishdan iboratdir. Maktabgacha davrdagi katta yoshda kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish, so‘zli o‘yinlar va mashg‘ulotlar nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillari hisoblanadilar.

Bolalar o‘rtasidagi muloqot asosan amaliy tusga ega. Didaktik o‘yinlarda bolalarda izohlovchi nutq shakllanadi. Maktabgacha davrdagi katta yosh – bolaning nutqqa nisbatan qizg‘in bilish munosabati hamda til borlig‘ini oddiy anglash tuyg‘usining paydo bo‘lish davridir.

Xulosalar:

1. Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyatlari va madaniyatining saqlovchisi bo‘lgan kattalar bilan muloqoti tufayli insoniyatning ko‘p asrlik tajribasini o‘zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Bu tajribani faqat insoniy muloqotning eng muhim vositasi - til orqaligina berish mumkin.

2. Bolalar nutq madaniyatini rivojlantirishga doir ishlarni o'zida bolalarga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirgan, yaxshi nazariy hamda amaliy tajribaga ega bo'lgan mutaxassis tashkil qilishi va amalga oshirishi lozim.

3. Maktabgacha yoshdagi katta bola uchun nutq ob'ektiv aloqalarning o'ziga xos sohasi sifatida namoyon bo'ladi, u bularni so'z, tovush, qofiyalar va fikrlar bilan anglaydi.

4. Bolalarga nutq madaniyatini o'rgatish uchun bo'lajak tarbiyachi nutqni rivojlantirish metodikasi nazariyasini chuqur o'rganishi va ushbu sohaning fanga ma'lum bo'lgan metodlarini o'zlashtirishi, bolaning ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlarini tushunib etishi lozim.

5. Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi zamonaviy ona tili (o'zbek, rus tillari va boshq.) kurslariga, adabiyotshunoslik asoslarini o'zida jamlagan bolalar adabiyotiga, umumiy, bolalar va pedagogik psixologiyaga, umumiy va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasiga tayanadi.

Nazorat savollari:

1. Nutq madaniyati qanday jarayon?
2. Nutq madaniyatini rivojlantirish borasidagi vazifalarga nimalar kiradi?
3. Nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasining asosiy mazmuni?
4. Nutqni rivojlantirish metodikasi qanday savollarga javob topish imkonini beradi?
5. Nutqni rivojlantirish metodikasining mazmuni va uni amalga oshirishning etakchi g'oyalarga nimalar kiradi?
6. Bolaning faol nutq madaniyatini o'zlashtirish bosqichlari?
7. Ravon nutqni o'qitish vazifalari?
8. Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarning asosiy muloqot shakli?

5. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutq madaniyatini rivojlantirishda oilaning o'рни

Tayanch tushunchalar:

Nutq madaniyati, oila, ota-ona, farzand, e'tibor, ehtiyoj, muloqot, qiziqish, ta'lim-tarbiya, etiket, munosabat,

Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov tomonidan 2016 yil – «Sog'lom ona va bola yili» deb nomlanishidan maqsad sog'lom nasil, sog'lom muxit, sog'lom oila, sog'lom bola kelajagini ta'minlash, ota-onalar va maktabgacha ta'lim muassasalarining hamkorligi hamda bir birlariga bo'lgan munosabatlariga bog'liqdir.

O'zbek oilasining o'ziga xos, betakrorligi - o'zbekona odob-axloq, rasm-rusumlar, urf-odat, milliy qadriyatlar, an'analar, ta'lim-tarbiya, ma'naviy etuklikka intilish kabilarning barhayotligidadir.

Bolalarning ta'lim-tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskon oiladir. Bolalarda insoniylik, avvalambor, oilada, ota-onalardan ibrat olgan holda shakllanadi. Ota-ona bolaga boshidan ta'lim-tarbiyani, nutqmadaniyatini, odamiylik hislatlarini qunt bilan singdirib borsalar, etuk, barkamol, sog'lom, mustaqil fikrlovchi eng asosiysi, odobli shaxs bo'lib etishadilar.

Inson hayotda bilim olishga intilishni, Vatanni sevishni, ardoqlashni, kattalarni hurmat qilishni, muomala madaniyatini ota-onadan o'rganadi. Oila birinchi navbatda ta'lim-tarbiya maskani hisoblanadi. Yosh avlodga ma'naviy, axloqiy-madaniy tarbiya berishning yo'llari va vositalari xilma-xil bo'lib, bular ichida bolalarning nutqi, muomalasi alohida o'rin tutadi. Farzand ota-onaning baxti va boyligi hisoblanadi, ota-onalarning bolalarni sevishi, o'z navbatida bolalarning ota-onalaridan o'rgangan, eshitgan muomalalari, so'zlashish madaniyati bolalarning ota-onalarini astoydil hurmat qilishi oila ko'rki bo'lib hisoblangan.

Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblangan. Ota-onalarning o'zaro bir-birlari bilan suhbatlashishi,

ovozlarining past-balandligi, sizlab gaplashishlari, bir-birlarini tinglashlari, yurish-turishlari, munosabatlarining ta'siri ostida o'sib-ulg'ayishlari shular jumlasidandir.

Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblanadi. Bolalami yuksak axloqli va odobli qilib tarbiyalash qadim zamonlardanoq, barcha xalqlarning orzusi, istagi bo'lib kelgan. Ota-ona o'z bolalarida mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, o'zidan kichiklarga shafqatli bo'lish va g'amxo'rlik qilish, yovuzlikka nafrat kabi ijobiy xislatlarni shakllantirishga harakat qilganlar.

Ba'zi oilalarda ota-onalarning o'zaro kilishmovchiliklari sababli bolalar hayotda juda qiynaladilar. Bunday oilalarda bo'lib turadigan janjal-to'palonlar, xaqoratli so'zlar oilada o'sib kilayotgan farzandlarga katta ta'sir etadi. Bolalarda ota-onasiga bo'lgan hurmat yo'qoladi. Bola yurish turish va o'zaro munosabat qoidalari, yoshlarning ota-ona va kattalar oldidagi burchi, mehnati, kasb-kori va ularning inson hayotidagi roli haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarni oilada oladilar, odob hamda ma'naviy hayot oilada o'yg'onadi. Shuning uchun ota-onaning jamiyat oldidagi eng katta va birinchi vazifasi farzandlarning qobiliyatlari va qiziqishlariga e'tibor bergan holda ularga to'g'ri ta'lim-tarbiya berishlaridir.

Bugungi kunda farzandlarining ehtiyoj va intilishlari asosida yuksak darajada tavlīm-tarbiya berayotgan oilalar juda ko'p.

Bola har qadamda, har daqiqada kattalardan ta'sirlanadi, o'rganadi, eshitgan ko'rganlarini takrorlaydilar. Ota-onalaridan mulokotga kirish madaniyatini o'rganadilar, bu narga keyinchalik ularning hayoti mazmunini begilaydi. Ota-onalar bolalariga nutqmadaniyatiga muvofiqimani qanday gapirish mumkin, nimani aytmaslik kerakligini yaxshi biladilar.

Nutqmadaniyati inson ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutqmadaniyati bu avvalo fikrlash madaniyatidir.

Ota-onalar avvalambor bolalarining nutqmadaniyatini nazorat qilib borishlari, bolalari nutqiga jiddiy e'tibor berishlari, muloqotda nutqetiket qoidalariga rioya qilishlari, bola nutqini takomillashtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishlari kerak.

Har bir oila umumjamiyat talablari asosida faoliyat yuritadi. Jamiyat taraqqiyotining rivoji esa uning bag'rida mavjud bo'lgan oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy qiyofasining shakllanganlik darajasiga bevosita bog'liqdir.

Oila bola uchun eng muhim tarbiyaviy muhit bo'lib, bu muhitda shaxs kamoloti eng muhim hisoblangan hulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash shakllanadi.

Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlabgina qolmasdan, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning etuk, barkamol bo'lib voyaga etishlari uchun beqiyos ahamiyatga egadir.

Ota-onalar o'z ijtimoiy burchini bajarar ekanlar, farzandlarning mehnatga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'usini shakllantirish, ularni ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlash, turli ko'rinishdagi munosabatlarini me'yorlarga og'ishmay rioya etish, sog'lom turmush tarzini yaratish, ko'zda tutiladi.

Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, ijtimoiy mehnat hamda oilaviy hayotga tayyor, nutqmadaniyatni shakllangan, so'zga boy shaxsni o'sib ulg'aytirib beradi. Ota-onalar bolalarining etuk, barkamol va sog'lom o'sishlarida ularning kundalik hayotiy rejimiga amal qilishlari nihoyatda muhimdir.

Oilada uyushtirilayotgan suhbatlar alohida diqqatga sazovordir. Odob-axloqmavzusida uyushtirilgan muloqotlar farzandlarning til vositalarini mustaqil tarzda qo'llashlariga erishish zarurligini ko'rsatadi. Bunday oilaviy suhbatlar farzandlarning kundalik faoliyatida, sayru sayohatlarda samarali natija berishi shubhasizdir.

Hozirgi zamon talablariga muvofiq oilada bolalar ona tilini, adabiy talaffuz me'yorlariga binoan barcha tovush va so'zlarni aniqva tiniqtalaffuz etib, so'z boyligini rivojlantirmog'i lozim. Bolalar shaxsini shakllantirish, nutqini rivojlantirish borasida yo'l qo'yiladigan kamchiliklar hali-hanuz oilalarda etarli darajada emas. Ota-onalarning bolalarga beparvoliklari, so'zlashganda

nutqmadaniyatiga ahamiyat bermasliklari oilada bola nutqining buzilishiga olib kelmoqda.

Oilada bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimi birgalikda uyushtiriladigan o'yinlarda, sayrlarda yuqori darajada shakllanadi. Bolalarning nutqmadaniyatini shakllantirishda oiladagi katta-kichiklar, tengdoshlari bilan qilinadigan muomalalari ko'proqrol o'ynaydi.

Farzandlarning o'z harakatlari va xulqini boshqara bilishi diqqat, fikr va xotira sifatini oshirishga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilganda, oilada biror-bir yutuqqa erishish tarbiyaga bog'liq. Shuning uchun ham oilada tarbiya, madaniy xulq-atvor odatlarini shakllantirishga muayyan darajada e'tibor berish, ularda yaxshilik, kamtarlik, adolatlilik, vijdonlilik to'g'risidagi axloqiy tasavvurlarini tarkib toptirish va shu xildagi sifatning didiga nisbatan salbiy munosabatni tarbiyalash kerak.

Oilada farzandlar nutqmadaniyatini shakllantirish, mamlakatimiz ravnaqiga hissa qo'shadigan, barkamol avlodni voyaga etkazishda o'z samarasini berishi shubhasizdir.

Oil va oilada bola tarbiyasi doimo dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan va bundan buyon ham shunday bo'lib qoladi. Tarbiya ishi qanchalik erta boshlansa, hosil ham shuncha erta ko'zga tashlanadi. Shuning uchun ota-onalar va ta'lim muassasalari tarbiyachilari hamda pedagoglarning vazifasi yosh avlodni aqlan etuk, jismonan sog'lom, axloqan pok, barkamol inson qilib tarbiyalashdan iboratdir. Sog'lom bola avvalo sog'lom va mustaxkam oilada dunyoga kelishi, muqaddas dargoxda o'sib, ulg'ayib, tarbiyalanib voega etishi hammaga ma'lum. Oilada farzand tarbiyasida qo'yilgan har bir xato va kamchilik insonning kelajagiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi va aksincha to'g'ri va sog'lom bola tarbiyasi kelajak poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Bola tarbiyasi bilan shug'ullangan oilalarning bolalari ta'lim muassasasida o'z imkoniyatlarini mashg'ulot jarayonida qiynalmasdan ko'rsata oladilar. Oila va talim muassasalarining uzluksizligi bolani nafaqat jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantiradi, balki uni ma'naviy shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oila va

ta'lim muassasalari tomonidan bolalarga berilayotgan ta'lim-tarbiya, pandu-nasihatlari haqiqat yo'lida xizmat qilishga da'vat etishidan iborat bo'lishi lozimdir.

Oila va maktabgacha ta'lim muassasalarining eng dolzarb vazifalaridan biri sog'lom bola tarbiyasi ekan, demak Maktabgacha ta'lim muassasalarida hozirgi zamon talablarig mos ravishda, har tomonlama mukammal tarzda singdirilgan bilim, tarbiya yosh go'dak qalbida, ongida muxirlanib qoladi. Bolalarni jismonan barkamol etib tarbiyalash, etuk, yuqori ahloqli shaxsni shakllantirishning hamma tarkibiy qismlari, ya'ni akliy tarbiya, ahloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya va nafosat tarbiyasiga xos bo'lsa, oilada ota-onalarimizning zimmasida sog'lom nasil, sog'lom bola tarbiyasi mas'uliyati, bolalarni sharqona uslubda tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizni kundalik hayotga tadbiq etish, yoshlar qalbida Vatanga muxabbat ruxida tarbiyalash, imonu-e'tiqod, insofu-diyonat xaqida ma'lumotlarni to'liq bilish bilan birga bolalardagi mexir oqibat, kattalarga bo'lgan xurmat, kabi xislatlarni shakllantirish vazifalari turibdi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar uchun treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savol nomalar, interfaol metodlari vaqti-vaqti bilan o'tkazilib turilsa, ayniqsa maktab yoshdagi 6-7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda ota-onalarning ishtirokida olib boriladigan har-bir mashg'ulotlar farzandlarining nimaga qodir ekanliklarini anglab olishlariga yaqindan yordam berilardi va bolalarni maktabga tayyorlashda oila a'zolarining mas'uliyati oshardi.

Ta'lim muassasalarida ota – onalar va tarbiyachilar bilan o'tkaziladigan har bir munozaralar bolalarni maktabning ilk bosqichiga qadam qo'yishlarini silliqlik bilan o'tilishida yordam beradi hamda sog'lom bola va sog'lom muxit sharoitini mustaxkam yaratishga imkon beradi.

Treninglar maktabgacha ta'lim muassasa uslubchisi, maktabgacha tayyorlov gurux tarbiyachisi va tarbiyalanuvchilari hamda ularning ota-onalari, boshlang'ich sinif o'qituvchilari ishtirokida o'tkazilishi bola rivojlanishida to'g'ri tashxis qo'yishga yordam beradi.

Ota-onalarga: "Sizning bolangiz yaqinda yoshga to'ladi uning hayotida yangi tartibli, rejaga asoslangan ta'lim boshlanib, u bolangizni har tomonlama

sogʻlom, tetik, mustaqil shaxs sifatida voyaga etishida zamin yaratish bosqichlariga aylanadi” deb murojat etiladi. Maktab ostonasiga birinchi qadamini qoʻyar ekan sizning bolangiz hayotida oʻchmas, esda qoluvchi damlar boshlanadi deb savolnomalar tarqatiladi va yozma ravishda javob berilishini iltimos qilinadi.

1. Sizning bolangizda maktabda oʻqishga moyillik bormi?.....
2. Sizningcha bola maktabga tayyorgarlikni oilada oladimi?.....
3. Maktabda muvaffaqiyatli oʻqib ketishi uchun nima zarur?.....
4. Jismoniy sogʻlom boʻlishi uchun nimalarga eʼtibor qaratilishi lozim?.....
5. Shaxsan sizning bolangiz bolalar bogʻchasidan soʻng maktab sharoitiga moslashishi uchun nimalarga etibor qaratar edingiz?.....
6. Maktabgacha taʼlim muassasalari va maktab taʼlimi oʻrtasidagi farqlarni bolangiz ongiga singdira olasizmi?....
7. Maktab hayotidagi qonun-qoidalarni bilishi va unga amal qilishiga yordam bera olasizmi?.....
8. Maktabgacha taʼlim muassasalaridan qanday talab va istaklaringiz bor?.....

Kabi savollarga javoblar olingandan soʻng munozarani olib borish uchun ota-onalarga topshiriqlar beriladi:

- ota-onalarning maktab boʻsagʻasidagi tashvishlari qay darajada ekanligini aniqlash,
- maktabga bolalarni har tomonlama tayyorlash uchun ota-onalarni qiziqtirgan kitoblarni mavjudligi,
- bolani sogʻlom muxitda tengdoshlari bilan oʻrtoqlashishga koʻmaklashishi.
- oʻqish va sanashni bilish darajalarini aniqlashga yordam berish.
- bolalarni intizomli, tartibli, chidamli va mustaqil fikirlashga undash.

Ota-onalar topshiriqlar yuzasidan oʻzaro munozara qilganlaridan soʻng ularni fikr va muloxazalarini tinglash hamda maktabgacha taʼlim muassasalari tarbiyachilari va boshlangʻich taʼlim oʻqituvchilari bolalarni maktab taʼlimiga

tayyorlashda ularni sog'lomligiga katta e'tibor qaratish, jismonan va aqlan rivojlantirish mas'uliyatini yuklash, muassasalar bilan hamkorlikda ish olib borish vazifalarini bajarishdan iboratligi tushuntiriladi hamda ta'limning keyingi turi - boshlang'ich sinflarda muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltiriladi. Xususan mustaxkam oilada sog'lom bola tarbiyasi bolalarni ma'rifatli, ishbilarmon, tadbirkor, bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishning ma'naviy-axloqiy asoslarini to'g'ri tushuna oladigan, halol, to'g'ri, birovlar haqqiga xiyonat qilmaydigan, hayr-ehson, sahovat va muruvvat kabi fazilatlarining asl ma'nosini yaxshi anglaydigan jamiyat a'zosi qilib tarbiyalashda maktabgacha ta'lim muassasalari va ota-ona avvalo, o'zi, qolaversa, farzandlarini ham o'rgatib bormog'i har biri o'z mas'uliyatini anglab etmog'i, ota-ona va tarbiyachi farzand tarbiyasida mohirona bo'lishi bugungi kun talablaridan biri hisoblanadi.

Xulosalar:

1. Bolalarning ta'lim-tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskon oiladir. Bolalarda insoniylik, avvalambor, oilada, ota-onalardan ibrat olgan holda shakllanadi. Ota-ona bolaga boshidan ta'lim-tarbiyani, nutqmadaniyatini, odamiylik hislatlarini qunt bilan singdirib borsalar, etuk, barkamol, sog'lom, mustaqil fikrlovchi eng asosiysi, odobli shaxs bo'lib etishadilar.

2. Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblanadi.

3. Nutqmadaniyati inson ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutq madaniyati bu avvalo fikrlash madaniyatidir.

4. Ota-onalar avvalambor bolalarining nutq madaniyatini nazorat qilib borishlari, bolalari nutqiga jiddiy e'tibor berishlari, muloqotda nutq etiket qoidalariga rioya qilishlari, bola nutqini takomillashtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishlari kerak.

5. Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlabgina qolmasdan, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi.

Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning etuk, barkamol bo'lib voyaga etishishlari uchun beqiyos ahamiyatga egadir.

6. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar uchun treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savol nomalar, interfaol metodlari vaqti-vaqti bilan o'tkazilib turilsa, ayniqsa maktab yoshdagi 6-7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda ota-onalarning ishtirokida olib boriladigan har-bir mashg'ulotlar farzandlarining nimaga qodir ekanliklarini anglab olishlariga yaqindan yordam berilardi va bolalarni maktabga tayyorlashda oila a'zolarining mas'uliyati oshardi.

Nazorat savollari:

1. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov tomonidan 2016 yil – «Sog'lom ona va bola yili» deb nomlanishidan maqsad?

2. Bolalarning ta'lim-tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskon?

3. Bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri?

4. Farzandlarning etuk, barkamol bo'lib voyaga etishishlarida oilaviy munosabatlarning ahamiyati?

5. Hozirgi zamon talablariga muvofiq oilada bolalar nutqlarining qaysi tomonlari rivojlantirilishi lozim?

6. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar uchun qanday metodlar o'tkaziladi?

7. Maktab yoshdagi 6-7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda ota-onalarning ishtirokida qanday ishlar amalga oshiriladi?

8. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar, tarbiyachilar va boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari ishtirokidagi treninglar qanday maqsadda o'tkaziladi?

6. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni rejalashtirish va tashkil etish

Tyanch tushunchalar:

Rejalashtirish, mashg'ulot, metod, imitatsiya, o'yin-inssenirovka, kuzatish, suxbat, nutqiy namuna, tahlil, muammo, kuzatish.

Kaclrlar malakasining pastligi, shubhasiz, hozirgi sharoitda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Negaki, jahon standartlari asosida nutqni rivojlantirishning hozirgi zamon metodlari, ta'limni tashkil etish shakllari yuksak mezonlar bilan o'lchanadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning qulay shart-sharoitlarini aniqlash natijasida ularning tevrak-atrof ob'ektlarini o'rganishlarida quyidagi metodlardan foydalangan holda o'z ishlarini rejalashtirishlari maqsadga muvofiqdegan xulosaga keldik:

- kuzatish metodi (ko'rilayotgan bino, inshootning diqqatga sazovor joylarini ko'zdan kechirish, boqqa sayohat va shu kabilar);
- rasmlar, fotosuratlar, kinofilmlar va diafilmlar namoyish etish (tevarak-atrof ob'ektlarini bevosita o'rganish imkoni yo'qbo'lgan taqdirda);
- o'yinchoqlarni tomosha qilish.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni rejalashtirishda suxbat metodi, imitatsiya metodi, qayta hikoyalash va og'zaki insho metodlaridan foydalanishni alohida hisobga olish zarur. Nutqni rivojlantirishda S.V.Petrina tomonidan tavsiya etilgan ko'rgazmali o'yin-mashg'ulotlari va etik xarakterdagi o'yin-inssenirovkalar ham muhim o'rin tutadi. Aniqshart-sharoitlardan kelib chiqqan holda nutqni rivojlantirishda suxbat, ko'rgazmali hamda o'yin usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Amaliyotda ko'proqqiyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- nutqiy namuna (bu tarbiyachining to'g'ri va sayqallangan nutqfaoliyati);
- takrorlash (aynan bir xil nutqelementlari – tovushlar, so'zlar, iboralardan bir necha marta foydalanish);

- tushuntirish (biron-bir hodisa yoki harakat obrazining mohiyatini ochib berish);

- maktabgacha yoshdagi bolalarga qanday harakat qilish, talab qilinadigan natijaga qanday erishish lozimligini ko'rsatish, izohlash;

- maktabgacha katta yoshdagi bolalarning muayyan nutqharakatini ko'p marta bajarishi.

Maktabgacha ta'limning hozirgi ahvoli hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini hisobga olib, bolalar bog'chasida mashg'ulotlarni rejalashtirishda, avvalo, nutqo'stirish bo'yicha ustivor masalalarni hisobga olmoqlozim.

Ushbu metodning mohiyati quyidagilardan iborat: Adabiy manbalarni tahlil qilish, ish tajribalarini o'rganish asosida so'rovnomalar natijalari hisobga olindi. Qayd etuvchi eksperimentlar o'tkazilib, maktabgacha katta yoshdagi bolalar tomonidan tevarak-atrofnı o'rganishda ular nutqini rivojlantirish masalalarini u yoki bu darajada hal etish aniqlandi. So'ngra ekspertlar tanlandi (bular etakchi olimlar, metodistlar, tajribali tarbiyachilar va boshqalar).

«Maktabgacha katta yoshdagi bolalar tomonidan tevarak-atrofnı o'rganishda ular nutqini rivojlantirish bo'yicha masalalar umumiy ro'yxati»ga (3-jadval) ega bo'lgan ekspert «Umumiy masalalar ro'yxati»ni uch toifa: asosiy savollar, qo'shimcha savollar, ikkinchi darajali masalalarga tabaqalashtirishi zarur.

Bu erda shuni ham ta'kidlash lozimki, masalalarni shu tarzda o'xshash toifalarga bo'lish ilgari ham amalga oshirilgan. Biroqkeyingi o'n yillikda, xususan O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi yillarida nazariya va amaliyotda muayyan o'zgarishlar yuz berdi. Ayniqsa, bu maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish darajasiga bo'lgan talabchanlikning oshishida alohida ko'zga tashlanadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishga oid tevarak-atrof ob'ektlari:

1. Hayvonot olami.
2. Tabiat ko'rinishlari. (Bahor, yoz va boshqalar).

3. O'simliklar dunyosi.
4. Insonlarning mehnat faoliyati.
5. Xo'jalik sohalari (sanoat, qishloqxo'jaligi va boshqalar).
6. Pochta, telegraf.
7. G'alla, un, sabzavot va boshqalarni saqlash uchun binolar (elevatolar, omborlar va boshqalar).
8. Dengiz, ko'l, daryo, sharshara, ariq, kanal.
9. Tog'lar, tog' daralari, g'orlar.
10. Osmon, yulduzlar, fazo.
11. Madaniy-maishiy inshootlar.
12. Savdo rastalari, do'konlar.
13. O'yinchoqlar.
14. Kitoblar, rasmlar, bezakli jumallar.

Nutqni rivojlantirishga oid tevarak-atrof ob'ektlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- hayvonot va o'simliklar olami;
- insonlar mehnati va texnika vositalari;
- tevarak-atrof predmetlari;
- narsa-buyumlar;
- o'yinchoqlar, rasmlar, badiiy asarlar;
- madaniy-maishiy binolar;
- tevarak-atrof hodisalari, yil fasllari;

Xulosa qilganda, turli xil adabiy manbalarni, maktabgacha tarbiya muassasalari ilg'or ish tajribalarini atroflicha o'rganish va tahlil etish natijasida tevarak-atrofnı o'rganishda nutqni rivojlantirish muammosi ta'limning ilk bosqichi taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish mashg'ulotlarini rejalashtirish va tashkil etish, amaliyotdagi mavjud tavsiyalardan foydalanish, tanqidiy va ijodiy yondoshishlar zarurligiga e'tibor qaratish, shuningdek,

maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid ilg'or texnologiyalardan foydalanishning mazmuni va ayrim xususiyatlari tahlil qilinadi.

Muloqot, til va nutq tahlili va rivojlanish asoslari.

Tilning rivojlanishi bolalar hayotining har bir jabhasida va ta'limiy muvaffaqiyatlarida eng muhim omildir. 2-5 yoshdagi bolalarning taxminan 6% i til rivojlanishi bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Tilning yetarlicha shakllanmaganligi bolalarning butun hayoti davomida o'z ta'sirini ko'rsatadi va ular bilish, savodxonlik, ijtimoiy munosabat, diqqat va o'qitish hamda o'rganishga tayyorgarlikda qator qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar. Shuning uchun ham o'z shaxsini erta anglash juda muhim hisoblanadi. Bolalarning ijtimoiy tarbiyasida til o'rganish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi va bunda bilish darajasi ko'pincha past bo'ladi. Irlandiyada ingliz tilini qo'shimcha til sifatida o'rganayotgan o'quvchilarda ham til va nutq tahlilida yetishmovchiliklar mavjud bo'ladi deb hisoblanadi. Bunday bolalarda tilning rivojlanishi bir-biridan farq qiladi va shuning uchun til tahlili qiyin bo'ladi. Tilning murakkabligi umumiy tahlilni qiyinlashtiradi. Bir qancha tahlil usublari maktabgacha bo'lgan bolalarning muloqoti va tilini baholashda qulay bo'lishiga qaramay, bu metodlarning ko'pchiligi kelajakda til bilan bog'liq muammoga duch keladiganlarni bashorat qilishda yaxshi natija bermasligi mumkin.

Murakkab tahlil metodlari oddiy tahlil metodlariga qaraganda aniqroq deb hisoblanadi va ular bolalarning turli rivojlanish yo'nalishlariga ko'ra oddiy tahlildan afzalroqdir. Tahlil metodlari tilda ishlatiladigan murakkab uslublarni qisman ta'minlaydi va shu sababli, ayniqsa maktabgacha bo'lgan bolalarda til tahlili bo'yicha ko'proq izlanishni talab etadi¹¹.

Xulosalar:

1. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni rejalashtirishda suhbat metodi, imitatsiya metodi, qayta hikoyalash va og'zaki insho metodlaridan foydalanishni alohida hisobga olish zarur.

¹¹ Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014y

2. Maktabgacha ta'limning hozirgi ahvoli hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini hisobga olib, bolalar bog'chasida mashg'ulotlarni rejalashtirishda, avvalo, nutq o'stirish bo'yicha ustivor masalalarni hisobga olmoq lozim.

3. Maktabgacha ta'limning hozirgi ahvoli hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini hisobga olib, bolalar bog'chasida mashg'ulotlarni rejalashtirishda, avvalo, nutq o'stirish bo'yicha ustivor masalalarni hisobga olmoqlozim.

4. Turli xil adabiy manbalarni, maktabgacha tarbiya muassasalari ilg'or ish tajribalarini atroflicha o'rganish va tahlil etish natijasida tevarak-atrofnii o'rganishda nutqni rivojlantirish muammosi ta'limning ilk bosqichi taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

5. Bolalarning ijtimoiy tarbiyasida til o'rganish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi va bunda bilish darajasi ko'pincha past bo'ladi.

Nazorat savollari:

1. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrof ob'ektlarini o'rganishlarida qanday metodlardan foydalanishni rejalashtirishlari maqsadga muvofiq?

2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni rejalashtirishda qanday metodlardan foydalaniladi?

3. Nutqni rivojlantirishda S.V.Petrina tomonidan qanday metoddan foydalanish tavsiya etilgan?

4. Amaliyotda ko'proq qanday usullarni qo'llash mumkin?

5. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishga oid tevarak-atrof ob'ektlariga nimalar kiradi?

6. Nutqni rivojlantirishga oid tevarak-atrof ob'ektlarini qanday guruhlarga bo'lish mumkin?

7. Bolalarning ijtimoiy tarbiyasida til o'rganish bilan bog'liq qanday muammolar yuzaga keladi?

8. Murakkab tahlil metodlari qanday metod va anima uchun o'tkaziladi?

7. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish usullari

Tayanch tushunchalar:

Nutq, tovush, talaffuz, muhit, suxbat, kuzatuv, grammatik, ifoda, matn, ko'nikma, hikoyalar, rivojlanish, yosh xususiyatlari, malaka.

Tilni to'g'ri o'rganish, uning grammatik tuzilishiga e'tibor berib so'zlashish, bolalarda erkin muhokama yuritish, savollar berish, boshqalardan eshitgan fikrlari yuzasidan xulosalar chiqarish, narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishning turli ko'rinishlarini anglab etishga olib keladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom, tabiiy muhit yaratish, ularning to'g'ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining ortishiga turtki bo'ladi. Buning uchun bolalar nutqining shaklan va mazmunan mantiqiy birligiga erishish muhim bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

- dastlab bola o'z lug'at boyligiga ega bo'lishi;
- bolalar nutqining grammatik tuzilishini aniqlashga e'tibor berish;
- bolalarda tovush madaniyatini tarbiyalash;
- dialogik nutq, ya'ni so'zlashuv nutqini rivojlantirish;
- hikoya qilib berish;
- bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish;
- bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash va boshqalar.

Bu talablar maktabgacha tarbiyaning barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Lekin ularning har birida bolalarning yosh xususiyati, shaxsiy tayyorgarlik darajasi, albatta, hisobga olinadi.

Bolalarning tevarak-atrofnı kuzatib borishi natijasida talaffuzi ham ijobiy tomonga o'zgarib boshlaydi; tovushlarni to'g'ri talaffuz qila boshlaydilar, jumlar mazmuni kengaya boradi, grammatik tomondan gapni to'g'ri tuza boshlaydilar, lug'at boyligi ham ortadi. Bolalarning o'zlari kichik-kichik hikoyalar tuza boshlaydilar va bu hikoyalarni erkin bayon qila oladilar. Ularda kattalar bilan

muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin bayon etish kabi xislatlar paydo bo'la boshlaydi. Shunga ko'ra bolalar nutqida tovush madaniyatini takomillashtirish, atrofda narsalar, predmetlar, hodisalar nomini ifodalovchi so'z boyligini kengaytirish, faollashtirish, monologik nutqning oddiy shakllariga rioya etish, o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri va aniqifodalay olish ko'nikmalarini paydo qilish muhim va zarur hisoblanadi.

Bu talablar bolalarda borliqni, tevarak-atrofnı idrok etish, uni tushunish, his etish, hikoyalar tuzish, o'z fikrini bayon qila olish, ifodali o'qish faoliyati jarayonida tarkib toptiriladi.

Ma'lumki, bog'lanishli nutqda bolalarning atrofda narsalar bilan voqea-hodisalar ta'siri natijasida o'zaro munosabati, aloqasi ifodalanadi. Bu ifoda bir yoki bir necha jumalarda o'z aksini topishi mumkin.

Nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning og'zaki nutqqa doir, malaka va ko'nikmalari mavjud bo'lganligini hisobga olib, ularda bog'lanishli nutqni shakllantirishda, avvalo, tevarak-atrofnı kuzatishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini aniqlab olishimiz zarur. Bular, avvalo, ona-Vatan haqida dastlabki tasavvurlarnı shakllantirishdan boshlanadi. Bunda «Bolalar bog'chalari uchun dastur»da bolalarda mustaqil O'zbekiston davlati haqidagi tushunchalarnı kengaytirish, uning o'tmishiga oid yodgorliklar bilan tanishtirish, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Qo'qon kabi tarixiy shaharlar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish, «Mustaqillik kuni» (1991 yil 1 sentyabr), O'zbekiston ramzlari: gerbi, bayrog'i, madhiyasi bilan tanishtirish, O'zbekiston Prezidenti, Prezidentlik boshqaruvi haqida ma'lumotlar berish, bolalarning o'z mahallasi, ko'chasi, uyi, uning nomlanishi, nomlanish sababi; O'zbekistonning tabiati, er-osti va usti boyliklari, tog'lari, cho'l va adirlari, tog'u soylari, o'rmonu-bog'lari, iqlimi; buyuk siymolari, sarkardalari, ulug' mutafak-kirlari, an'anaviy bayramlari, sayllari, milliy marosimlari, o'zbek xalqining amaliy san'ati, kattalar mehnati, bolalarning ota-onalari, aka-opalarining O'zbekiston xalqxo'jaligining turli sohalaridagi ishtiroki, ishlab chiqarishning muhim sohaları, aloqa vositasi haqida bilim berish

nazarda tutilgan. Ana shularning barchasi bolalarning tevarak-atrofdagi hodisalar haqidagi bilimlarni aniqlash, mustahkamlash va kengaytirish asosida bog'lanishli nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

Bunda, birinchi navbatda, bolalar so'z boyligini kengaytirishda Respublikamiz tabiati, kasb-hunarga oid, qurilish va qishloqxo'jaligida foydalaniladigan mashinalar, narsalarning o'ziga xos belgilari va ranglari, mehnatga munosabatni ifodalovchi tushunchalar, nom va so'zlar bilan boyitish zarur. Shuningdek, xalqog'zaki ijodi namunalarni o'rganish; ona tilidagi antonim, sinonim, omonim so'zlarni tushunish va to'g'ri qo'llashga doir tushunchalar, so'zlar bilan boyitishga erishish lozim. Bolalarni narsalarning nomlarini to'g'ri aytishga, ularning o'xshash va farqli tomonlarini tushunish, shakli, rangi, sifati, xossalarni, jinsi va turiga oid yo'naltiruvchi lug'atini faollashtirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, nutqmadaniyatini shakllantirish, dialogik va monologik nutqini takomillashtirish va nihoyat savod o'rgatishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalar bog'chalarida olib borgan kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ularning bog'lanishli nutqi yoshiga ko'ra orqada qolib, qator kamchiliklar mavjud. Shuning uchun biz ularning nutqini kuzatishda odatdagi hayotiy faoliyatidan chetga chiqmaslikka harakat qildik. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratildi:

1. Ona tili boyligidan unumli foydalanish.
2. Nutqni rivojlantiruvchi omillarni to'g'ri belgilash.
3. Nutqni rivojlantirish jarayoni.
4. Nutqni rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik.
5. Nutqni rivojlantirish mazmuni.
6. Nutqni rivojlantirish shakllari.
7. Nutqda ijtimoiy-maishiy omillarning o'zaro aloqasi.
8. Sayrlar, o'yin va mehnat jarayoni – nutqni o'stirishning muhim vositasi ekanligi.

Maktabgacha tarbiya muassasalarining katta guruhlarida bolalarning nutqi qay darajada shakllanganligini aniqlanib, maxsus topshiriqlar ro'yxatini ishlab chiqiladi, har bir bola bilan yakka tartibda olib boriladi.

I-topshiriqbolaga tavsiya etilgan ertak yoki hikoyani qayta hikoya qilib bera olishini aniqlash. «Zumrad va Qimmat», «Bo'g'irsoq», «Ikki echki», «Ur, to'qmoq», «Echki bolalari», «Toshbaqa bilan chayon» kabi ertak va hikoyatlardan uchtasini taklif etiladi. Bola ertakni eslay olmasa, shu ertaklarga ishlangan rasmlar havola qilinadi.

Bolalar hikoyasi quyidagi ko'rsatkichlar asosida tahlil qilinadi:

- hikoyani mustaqil bayon qilish (kattalarning yordamisiz).
- matn mazmunining to'liqligi;
- matni bayon qilishda izchillik;
- ifoda vositalaridan foydalanish ko'nikmasi;
- nutqning ravonligi.

Tevarak-atrofdagi narsa-predmetlarga oid matni qayta hikoya qilib berishda bolalar nutqida quyidagi kamchiliklar uchrashi mumkin.

- bolalar ertakni yordamchi savollar bermasdan turib mustaqil hikoya qila olmaydi;
- matndagi so'zlarga taqlid qilib so'zlaydi;
- ba'zi muhim voqealarni tushirib qoldiradi;
- bir oz to'xtab-to'xtab hikoya qiladi, nutqda uzilish bo'ladi;
- nutqda ifodalilik etishmaydi;
- bir xil tezlikda, bir xil tovushda hikoya qiladi;
- o'zicha ba'zi so'zlarni qo'shib, ma'nosiz hikoya qiladi;
- kattalar yordami vositasida hikoya qiladi;
- hikoya qilish jarayonida matn ma'nosini o'zgartirib yuboradi;
- mantiqiy izchillikka rioya qilmaydi.

Bolalarga «Mehmonda», «Uycha», «Maktabga yo'l» mavzulari va ularga ishlangan rasmlar tavsiya etiladi. Hikoya qilish jarayonida yo'l qo'ygan xatolari va yutuqlari aniqlanadi.

Mazkur bog'chalarda bolalarning nutqini kuzatganda quyidagilar asosiy mezon sifatida olinadi:

- tavsiya etilgan matnni hikoya qilishda voqeani kattalarning yordamisiz, mustaqil bayon eta olishi;
- matn mazmunini to'liqifodalay olishi;
- matn mazmunini bayon qilishda izchillikka rioya qilishi;
- ifoda vositalaridan foydalana olishi;
- nutqning ravonligi, tezligi;
- jumalarning grammatik jihatdan to'g'ri tuzilganligi;
- nutqmadaniyatiga rioya etishi.

Bolalarning nutqini o'rganishning eng qulay usuli, shubhasiz, suhbat metodi hisoblanadi. Shuningdek, bolalarning tevarak-atrofdagi mavjud bo'lgan narsalarni kuzatish va ularni tahlil etish, ular haqida sayrlarda uyushtirilgan savol-javoblar ham muhimdir. Shu bilan birga, bolalarning bog'lanishli nutqini o'rganishda ularning tarjimai holi yuzasidan olib boriladigan kuzatishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarning nutqini rivojlantirish uchun ma'lum bir tizimda ish olib borish maqsadga muvofiq. Buning uchun bog'cha yoshidagi katta bolalarda nutqni o'stirish dasturini takomillashtirish va uni bir butun, yaxlit jarayon sifatida tarbiya tizimiga kiritish hamda mazmunini belgilash zarur.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish asosida nutqini rivojlantirish mavzu rejasiga quyidagilarni kiritiladi.

I. Tevarak-atrof va ona-Vatan:

1. «O'zbekiston – mening Vatanim»;
2. Samarqand, Buxoro, Toshkent, ko'hna Urganch, Xiva, Qo'qon - qadimiy shaharlar;
3. 1 sentyabr - O'zbekistonning mustaqillik kuni;
4. I.A.Karimov - O'zbekiston Respublikasining 1- Prezidenti;
5. Toshkent metropoliteni;
6. Mustaqillik maydoni;

7. Toshkent teatrlari;
8. Mening shahrim, mahallam (ko'cham, uyim);
9. Bir bolaga etti qo'shni ota-ona;
10. Oilamiz shajarasi;
11. Bizning oila;
12. Ona tilim – jonu dilim.
13. Til bilgan – el biladi;
14. Jonajon o'lka tabiati (hayvonot dunyosi, tabiiy boyligi);
15. Hamdo'stilik mamlakatlari.

II. Buyuk siymolar:

1. Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur – bizning bobolarimiz;
2. Jaloliddin Manguberdi – buyuk vatanparvar;
3. «Alpomish» dostoni – milliy g'ururimiz;
4. Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Forobiy va Abu Ali Ibn Sinolar – buyuk mutafakkirlar;
5. Alisher Navoiy – buyuk adib;
6. O'lkamizda dong taratgan sportchilar, adiblar, san'atkorlar.

III. Bayramlar va marosimlar, sayllar, urf-odatlar:

1. Yangi yil bayrami;
2. Navro'z bayrami;
3. Xotira va qadrlash kuni;
4. Mustaqillik bayrami;
5. Onalar bayrami;
6. Vatan posbonlari bayrami;
7. Askar yigit – mening akam;
8. Konstitutsiya kuni;
9. Sayllar: qovun sayli, hosil bayrami, gul sayli v.b.

IV. O'zbek xalqi ijodi:

1. O'zbek xalqining hunarmandchilik san'ati;
2. Xalq me'morchilik san'ati;

3. Xalq qo'shiqlari, laparlari, alla, ertak, maqol va topishmoqlar, tez aytishlar;

4. Tasviriy san'at asarlari;

V. Kattalar mehnati:

1. Sanoat korxonalari (zavod, fabrika, mebel fabrikasi, chinni ishlab chiqarish korxonasi, nonvoyxona v.b.) ga sayohat;

2. Kasblar haqida ma'lumot (tikuvchi, kosib, nonvoy, oshpaz, bo'yoqchi, suvoqchi, haydovchi, ip yigiruvchi, to'quvchi va h.k.

3. Dehqonchilik, bog'dorchilik sohalari haqida ma'lumot;

4. Cho'pon-cho'liqlar, sut sog'uvchilar mehnati haqida tushuncha hosil qilish;

5. Pillakorlik mehnati;

6. Qurilish ob'ektlariga sayohat;

7. Qurilishda ishlatiladigan asbob-uskunalar;

8. Maishiy xizmat ko'rsatish sohalari;

9. Madaniyat xodimlari;

10. Yo'l harakati qoidalari;

11. Aloqa vositalari (pochta, telefon, telegraf) xizmati;

VI. Bolalar o'yinlari:

1. Ot o'yin, do'ppi o'yin, hammompish, tosh o'yin, chillak o'yin, varrak o'yin, loysuvoqo'yin;

2. Chitti gul, oqterakmi - ko'k terak, tepdik - sandiqochildi, boychechagim boylandi, hakkalakam-dukkalakam;

3. Qorxat, Qorqiz, Qorbobo o'yinlari.

Yuqoridagi mavzularning har biri bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini boyitish bilan birga, bog'lanishli nutqini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan, Toshkent shahri bo'ylab sayohat natijasida bolalarning lug'at boyligiga birdaniga bir necha mavzu bo'yicha so'zlar, birikmalar qo'shildi. Masalan, Amir Temur maydoni, Amir Temur haykali, Amir Temur - buyuk

sarkarda, Toshkent mehmonxonalari, «O‘zbekiston» mehmonxonasi, O‘zbekiston tarixi muzeyi, San‘at saroyi, Xamza nomidagi akademik drama teatri, Rus drama teatri, O‘zbekiston milliy banki, San‘at muzeyi, Markaziy univermag, Chorsu bozori, Navoiy ko‘chasi, Hayvonot bog‘i kabilar shular jumlasidandir. Bular 5-6-yoshli bolalarning kundalik turmushida hali ishlatilmasa-da, ularning xotirasi kuchli bo‘lgani bois so‘z va birikmalarni yaxshi o‘zlashtirib oldilar.

Bolalarning nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, lug‘at boyligini faollashtirish muhim va zarurdir.

Qishloqbolalari ko‘proq o‘ynaydigan o‘yinlar bolalarning sanoqlami o‘rganishiga, nafas yo‘llarini rivojlantirishga yordam berish bilan birga, lug‘at boyligini oshirib, faollashtiradi. Bunda ayniqsa, qo‘shiq-o‘yinlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Bir-ikki, o‘n olti,
O‘n olti deb kim aytdi?
O‘n olti deb men aytdim,
Ishonmasang sanab ko‘r . . .
(O‘yindagi bolalar sanaladi).

Yoki

Hakkalakam, dukkalakam,
Chori amal, beri amal,
Qayda edi, tog‘da edi
Tog‘man, zuvman . . .
(Chillakda zuvillanadi).

Ayni paytda qo‘shiq-o‘yinlar, topishmoq-o‘yinlar, sanoqo‘yinlar bolalarning bilimini oshiradi, aqlini charxlaydi, hozirjavob, zukko etib tarbiyalaydi,

«Chitti gul-o, chitti gul», «Oqterakmi – ko‘k terak», «Tepdim- sandiqochildi» ertak-o‘yinlari ham xuddi shunday ahamiyatga ega o‘yinlardan sanaladi.

Chitti gul-o, chitti gul,
Hay-yu, chitti gul.
Chittigulga gul bosay,

Hay-yu, chitti gul.
Dukur-dukur ot keldi,
Chiqib qarang kim keldi?
Aravada un keldi,
Childirmada pul keldi.
Hay-yu, chitti gul,
Hay-yu, chitti gul.

Yoki qish faslida, oftob chiqqanda bolalar sevib kuylaydigan «Oftob chiqdi olamga» qo'shig'ini olaylik:

Oftob chiqdi olamga,
Yugurib bordim xolamga,
- Xola, xola kulcha ber.
Xolam dedi: - cho'pchak ter.
Cho'pchak terdim bir quloq,
Kulcha yopdi bir o'choq.

Yoz fasli bilan bog'liq «Laylak keldi, yoz bo'ldi» qo'shig'i ham bolalarning sevimli qo'shiqlaridan hisoblanadi:

Laylak keldi, yoz bo'ldi,
Qanoti qog'oz bo'ldi.
Laylak boradi toqqa,
Quloqlarida halqa.
Halqasi tushib qoldi,
O'tirdi yig'lamoqqa. . .

«Chitti gul», «Dukur-dukur ot keldi», «Aravada un», «Childirmada pul», «Oftob chiqdi olamga», «Cho'pchak ter», «Kulcha yopdi bir o'choq», «Laylak keldi, yoz bo'ldi», «Qanoti qog'oz bo'ldi» mazmuni gullar, qushlar, narsalarning nomi, ularning asl va ko'chma ma'nolari, badiiy ta'sir vositalari, bir tomondan bolalarning tez yodlash qobiliyatini oshirib, yangi-yangi so'zlarning ma'nosini bilib olishlariga yordam bersa, ikkinchi tomondan, lug'at boyligini faollashtiradi, nutqini ravon qiladi, ona tilining boyligiga, uning serqirra jilolariga qiziqishini

oshiradi. Bolalikda o'yin jarayonida yod olingan bu qo'shiqlar har bir insonning qalbida umr bo'yi saqlanib qoladi.

Bundan tashqari, tavsiya etilgan mavzular bolalar nutqining grammatik tuzilishini shakllantirishda ham yordam beradi. Bolalar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish esa nutqni rivojlantirishda eng muhim talablardan sanaladi.

Ona tilining grammatik tuzilishini tushunish – bu kamolga etayotgan yosh avlodning intellektual shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar nutqjarayonida so'zlarni to'g'ri tuzish, uyushiqbo'lakli, sodda yoyiqva yig'iqgaplarni to'g'ri qo'llash malakasini egallay boradilar. Ular tevarak-atrofnii kuzatish jarayonida, masalan, ovqatlanish paytida idishlarni avaylab asrash to'g'risida ma'lumotga ega bo'ladilar, guruh xonasidagi buyumlar, ularning shakli, rangi, gullar va guldonlar, qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar bilan muomalada jummalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzishga harakat qiladilar.

Bizga ma'lumki, juda ko'p mashqlar sayr paytida uyushtiriladi. Masalan, sayr paytida bir bola eshak minib guruh bolalari yonidan o'tib qoladi.

Bolalardan biri havas bilan qaraydi va o'z hayratini quyidagicha ifodalaydi: - «Vuy, ana u bola eshakda uchayapti».

Murabbiy tuzatadi:

- eshakda uchilmaydi, eshakka miniladi. So'ng bolalardan so'raydi:
- yana nimaga miniladi?
- velosipedga miniladi;
- poezdga miniladi;
- otga miniladi;
- samolyotga miniladi;

Boshqa bir bola tuzatadi:

- poezdga chiqiladi, samolyotda uchiladi.

Bolalar sayr paytida baland binolar oldidan o'tishlari mumkin. Shunda quruvchilik kasbi, qurilishda ishlatiladigan g'isht, ganch, qum, ohak va boshqa

qurilish materiallari, quruvchilik kasbi – ganchkorlik, g'isht teruvchi, suvoqchi; binolarning balandligi, go'zalligi va hokazolar haqida jumlar tuzadilar.

Gulzorlar, bog'larga sayohatlar davomida tarbiyachi samolyotlar, poezdlar, gullar, favvoralar haqida suhbatlar uyushtirishi mumkin. Suhbatlarda predmetlarning rangi, tusi, soni, katta-kichikligi, turi, o'xshash va farqli tomonlari haqida ham mashqilib boriladi.

«Nima shirin?», «nima uchadi?», «tushirib qoldirilgan so'zlarni toping», «men boshlayman, siz davom ettiring» kabi mashqlar ham grammatik jihatdan jummalarni to'g'ri tuzishga yo'llaydi.

Nutqning tovush madaniyatini shakllantirish bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda muhimdir. Bolalar ko'pincha s-z, p-f, t-d, p-b, u-o', x-h, q-g' tovushlarini to'g'ri talaffuz qila olmaydilar. Nutqjarayonida ketappan - ketayapman, Hojaxon – Shohjahon, Yustam – Rustam, qalg'a - qarq'a kabi talaffuz etishda yo'l qo'yadigan xatoliklarning oldini olish, ya'ni to'g'ri talaffuz etishga yo'llash, ovoz balandligiga, tovush sur'atiga e'tibor berish metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ba'zi bolalar o'zidan kichiklarni jerkib, ovozi ko'tarib muomala qiladilar. Shunda ular talaffuziga e'tibor qaratish, nutqmadaniyatiga, me'yorda so'zlab, muomala qilishga o'rgatish zarur. Chunki bolalikda tarkib topgan muomala madaniyati inson umrining oxirigacha muhrlanib qoladi.

Samimiy muomala me'yori, hatto muomalada ko'z qarashlari, boshqalar oldida o'zini tuta bilish – muomala madaniyatining oddiy talablaridir.

So'zlashuv (dialogik) nutqni shakllantirish, bog'lanishli nutqni tarkib toptirishda eng muhim talablardan sanaladi. So'zlashuv nutqi bolaning lug'at boyligiga bog'liqbo'ladi. Bunda bola o'ziga murojaat qilganlarida suhbatdoshini eshita olish, tushunish, savollarga to'g'ri javob bera olish bilan birga, so'zlashuv madaniyatini egallay borishi ham taqozo etiladi. Bolalar bilan suhbat jarayonida ko'proqyo'naltiruvchi savollar beriladi.

Masalan, tabiatga sayohat paytida:

- Hozir yilning qaysi fasli?
- Bahorda tabiatda qanday o'zgarishlar yuz beradi?

- Bahorda qanday qushlar uchib keladi?

kabi savollarning berilishi bolalarning dialogik nutqining rivojlanishiga yordam beradi.

«Ovchilar va quyonlar», «Oqsoqbo'ri va qo'ylar», «Nimaning pati?» kabi o'yinlardagi savol-javoblar ham bolalarning dialogik nutqini rivojlantiradi. Tarbiyachi bolalarga «nimaning pati?» deb savol beradi. Bolalar javob beradilar:

- o'rdakniki,
- qarg'aniki,
- burgutniki.

Qushning nomini takror aytgan bola biror shartni bajaradi: o'yinga tushadi, she'r aytadi yoki qo'shiqkuylaydi.

Bolalarning nutqini rivojlantirishda **monologik nutq** (hikoya qilib berish) ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. Monologik nutqda yuqorida sanab o'tilgan bog'lanishli nutqталblarining barchasi jamlangan bo'ladi.

Bolalarning monologik nutqining shakllanishi ularni maktabga tayyorlashning asosiy shartlaridan biridir. Zero, nutqbolalar tafakkurini va unga bog'liqbo'lgan zehnni o'tkirlash, zukkolik kabi xislatlarni ham tarkib toptiradi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarga muayyan mavzular bo'yicha ertaklar, rasmlar asosida hikoya tuzish topshirig'i ham berilishi mumkin. Bunday topshiriqustida ishlash orqali ularda mustaqillik, ijodiy faollik rivojlantiriladi. «Bizning oila», «Bahor fasli», «yoz - o'tar soz», «Qaldirg'ochlar uchib keldi», «Qo'g'irchoq teatrida», «Qish», «Qor», «Qorboboning sovg'asi», «Qushlar bizning do'stimiz», «Mening to'tilarim», «Hayvonot bog'ida», «Ertaklar mamlakatida», «Sirkda», «Qo'g'irchoqlarim – ovunchoqlarim», «Uch ayiq», «Quyonlar», «Qovoqpolvon» va boshqa mavzularda hikoya tuzishni tavsiya etish bolalarni nihoyatda qiziqtiradi.

Hikoya qilish bolalarning jumlamani grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, tovushlarni, qo'shimchalarni to'g'ri talaffuz etish, yoshiga mos darajada tasviriy vositalardan to'g'ri foydalana olishiga yordam berib boriladi.

Kattalarning mehnat jarayonini kuzatish, tabiatga, ishlab chiqarish korxonalariga, daryo, cho'l, dalalarga sayohatlar asosida hikoyalar tuzishni tavsiya etish ham bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda eng qulay usullar sanaladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari badiiy adabiyotning eng yorqin namunalari bilan har kuni tanishtirilib boriladi. Hikoyatlar, rivoyatlar, etaklar, maqollar, topishmoqlar, tez aytishlar va qo'shiqlar ular nutqining ifodaliligini ta'minlab qo'ya qolmaydi, balki so'z zahirasini ham boyitadi, adabiy til imkoniyatlaridan bahramand qiladi.

Xulosalar:

1. Maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom, tabiiy muhit yaratish, ularning to'g'ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining o'rtishiga turtki bo'ladi.

2. Bolalarning tevarak-atrofnikuzatib borishi natijasida talaffuzi ham ijobiy tomonga o'zgarib boshlaydi; tovushlarni to'g'ri talaffuz qila boshlaydilar, jumalalar mazmuni kengaya boradi, grammatik tomondan gapni to'g'ri tuza boshlaydilar, lug'at boyligi ham ortadi.

3. Nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning og'zaki nutqqa doir, malaka va ko'nikmalari mavjud bo'lganligini hisobga olib, ularda bog'lanishli nutqni shakllantirishda, avvalo, tevarak-atrofnikuzatishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini aniqlab olishimiz zarur.

4. Bolalarning nutqini o'rganishning eng qulay usuli, shubhasiz, suhbat metodi hisoblanadi. Shuningdek, bolalarning tevarak-atrofdamavjud bo'lgan narsalarni kuzatish va ularni tahlil etish, ular haqida sayrlarda uyushtirilgan savol-javoblar ham muhimdir.

5. Bolalarning nutqini rivojlantirish uchun ma'lum bir tizimda ish olib borish maqsadga muvofiq. Buning uchun bog'cha yoshidagi katta bolalarda nutqni

o‘stirish dasturini takomillashtirish va uni bir butun, yaxlit jarayon sifatida tarbiya tizimiga kiritish hamda mazmunini belgilash zarur.

Nazorat savollari:

1. Bolalar nutqining shaklan va mazmunan mantiqiy birligiga erishish uchun qanday xususiyatlarga ega bo‘lish zarur?
2. Qanday usullar bog‘lanishli nutqini rivojlantirishga yordam beradi?
3. Bolalar nutqini kuzatish jarayonda namalarga e‘tibor qaratiladi?
4. Maktabgacha tarbiya muassasalarining katta guruhlarida bolalarning nutqi qay darajada shakllanganligini aniqlash maqsadida qanday topshiriqlar ro‘yxatini ishlab chiqiladi?
5. Bolalar hikoyasi tahlili qanday ko‘rsatkichlar asosida amalga oshiriladi?
6. Tevarak-atrofdagi narsa-predmetlarga oid matnni qayta hikoya qilib berishda bolalar nutqida qanday kamchiliklar uchrashi mumkin?
7. Nutqning tovush madaniyatini shakllantirish nima uchun muhim deb o‘ylaysiz?
8. Bolalarda bog‘lanishli nutqni tarkib toptirishda eng muhim talablardan biri nima?

8. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning tevarak-atrofnı bilishda nutqini rivojlantirish texnologiyasi.

Tyanch tushunchalar:

Tovush, nutq, texnologiya, metod, usul, suxbat, mashg‘ulot, sayr, o‘yin, savol-javob, kuzatish, dialogik nutq, hikoya.

Tevarak-atrofnı o‘rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda boshqa hech narsa bilan almashtirish mumkin bo‘lmagan hissiy rag‘batlantirishga sabab bo‘ladi. Bunday rag‘batlanish bog‘cha yoshidagi katta bolalar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Chunki tevarak-atrofdagi predmetlar, voqeliklar asosida tug‘iladigan hissiyot bola tafakkurida rivojlanib, uning tiliga, jonli ifodaga

ko'chadi. Shuning uchun ham bolaning tevarak-atrofdagi voqelikni bilib borishi, uning go'zalligini, bitmas-tuganmas murakkabliklarini his etishi, ijtimoiy munosabatlar va kattalar dunyosiga kirib borishi, uning har tomonlama kamol topishi bilan birga, bog'lanishli nutqining ham boyib, shakllanib borishiga olib keladi. Zero, bolalik dunyoni zavqlanib, hissiyotlarga to'lib idrok etish, uni kashf etish bilan uyg'undir.

Ma'lumki, pedagogik texnologiya deganda o'quv-tarbiya jarayonini oldindan ma'lum tizimda uzviy loyihalash, ma'lum pedagogik tizimning hayotda amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi degan ma'no tushuniladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish ham ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya'ni bolalarda nutqni rivojlantirish maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari ifodalangan bir butun tizim texnologiyasidir.

Biz hozirgi davr talabi darajasida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning bir butun tizimi, mazmuni, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab chiqdik hamda eng yangi talablar darajasida uni amalga oshirish metodlari, shakllari va vositalari texnologiyasini ishlab chiqdik.

Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni bolalar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqning eng oddiy shakli bo'lib, unda bola o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozinig past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So'zlashish – dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofnig bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko'pchilik o'rtasida nutqmadaniyatiga rioya etishga e'tibor qaratiladi.

Bunda bir-birining nutqini to'ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so'rash, so'rab bilib olish dialogik nutqqa o'rgatishning usullari sanaladi.

Ma'lumki, muloqot ikki shaklda – erkin va maxsus tayyorlangan mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Kundalik hayot va taassurotlar asosida uyushtiriladigan muloqot erkin muloqot bo'lib, yo'l-yo'lakay o'tkazilsa-da, bola nutqining ifodali bo'lishiga yordam beradi, ularda jummalarnig grammatik jihatdan

to'g'ri tuzish malakalarining paydo bo'lishiga, so'z zahirasining boyishiga olib keladi. Shu bilan nutqmalakasining o'zlashtirilishiga zamin bo'ladi. Bolalarda ko'proqguruh bilan qilingan sayrlarda tevarak-atrofni kuzatib, tarbiyachisi va do'stlari bilan so'zlashadi, uyda esa oila a'zolari bilan muloqot natijasida nutqi shakllana boradi.

Maxsus tayyorlanadigan muloqotlar esa dastur asosida muayyan mavzular bo'yicha uyushtiriladi.

Masalan, maxsus tayyorlangan suhbatlar quyidagicha tuziladi: dastlab mavzu belgilanadi, uning maqsadi, vositalari aniqlanadi, savollar tuziladi. Lekin bularning har biri Nimaga? Nima uchun? Nimadan? Qanday qilib? kabi izlanuvchi va muammoli savollar tarzida bo'lishi zarur. Shu bilan birga, savollar, umumlashtiruvchi xarakter kasb etishi ham mumkin.

Bunda muloqot mashg'uloti suhbat, muqaddima, asosiy qism va xulosadan iborat bo'ladi.

Masalan, «Bahorda bog'cha hovlisiga gul o'tqazdik» mavzuida suhbat. Bu suhbat bog'cha hovlisiga gul o'tqazilgandan keyingi kun bo'lishi mumkin.

Tarbiyachi: Bolalar, biz bog'cha hovlisiga qanaqa gullarni o'tqazdik? Kim qanday gul ko'chati olib kelgan edi?

Bolalar: Biz atirgul, ra'no gul, lola, gul safsar, kamay gul, xrizantemalarni o'tqazdik.

Lola: Men atirgul olib keldim.

Zahro: Men ra'no guli ko'chatini olib keldim.

Mehriniso: Men xrizantema ko'chatini keltirdim.

Bahrom: Men lola guli piyozini olib keldim.

Tarbiyachi: Kimning guli qaerda o'sayotganini qanday qilib bilib olasiz?

Lola: Gullarimiz ochilganda bilib olamiz

Tarbiyachi: Ularni kim parvarish qiladi?

Bolalar: Hammamiz parvarish qilamiz.

Shoxruh: Bog'bon bobomiz parvarish qiladilar.

Tarbiyachi: Bolalar, biz parvarish qilamizmi, bog'bon bobomizmi?

Gulnoza: Bog'bon bobomiz keksalar. Biz u kishiga gullar parvarishida yordam qilishimiz kerak.

Tarbiyachi: To'g'ri, bu gullarni biz o'tqazdik, endi ularning parvarishiga ham yordam beramiz. Aytib-chi, gullar qanday parvarish qilinadi?

Shohsanam: Suv quyamiz.

Lola: Tagini yumshatib, chopiqqilamiz.

Gulnoza: O'flardan tozalaymiz.

Tarbiyachi: Juda to'g'ri javob berdingiz. Orangizda o'sayotgan gullarni payhon qilib tashlaydigan bolalar ham bormi?

Nosir: Yo'q, biz unday bolalarni gulzorimizga qo'ymaymiz.

Lola: Gullarni yulib bo'lmaydi, deb tushuntiramiz.

Tarbiyachi: Juda yaxshi aytdingiz. Gullarni payhon qilib bo'lmaydi. Har bir bola bittadan gul uzaversa, nima bo'ladi? Gullarni yulib ham bo'lmaydi. Chunki, ular hayotimizni yanada go'zal qiladi.

Lola: Hayotni go'zal qiladi, degani nima degani?

Tarbiyachi: Gulzorda hamma gullar ochilganda, bog'cha hovlisi chiroyli bo'lib ketadi. Bundan hammamiz quvonamiz. Bog'chaga borgimiz kelaveradi. Kayfiyatimiz ko'tariladi. Hamma yugurib-yelib ish qilgisi keladi. Ana shularning barchasi hayotning go'zalligini anglatadi.

Sarvar: Demak, xonamizdagi gullarni ham parvarish qilsak, ularni ko'paytirsak, xonamiz ham chiroyli va go'zal bo'ladi.

Sevara: Bog'chamiz shinam bo'ladi, biz quvonamiz. Har kuni bog'chamizga, guruhimizga kelgimiz kelaveradi.

Bolalar guruhi bilan suhbat uyushtirilganda, suhbat uchun ularning kundalik turmushida uchraydigan transport turlari tanlandi. Suhbat quyidagi savollar asosida olib borildi:

1. Odamlar bir-birlarinikiga, ishga, o'qishga nimada boradilar? (engil avtomobil, tramvay, trolleybus, avtobus).

2. Quruqlikda yuradigan qanday transport turlarini bilasiz? (tramvay, avtobus, trolleybus, poezd, yuk mashinalari, engil mashinalar).

3. Suvda qanday transport turlari yuradi? (paraxod, qayiq, kater, suv osti kemalari).

4. Havoda-chi? (samolyot, vertolyot, raketa, kosmik kema).

Suhbat jarayonida bolalarning mavzudan chalg'ib ketish hollari ham bo'lib turadi. Shuning uchun yo'naltiruvchi savollardan ham foydalanildi. Bu xildagi suhbatlarda, albatta, bolalarning barchasi qatnashishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi guruh bilan navbatdagi suhbat sayrga chiqish jarayonida olib boriladi. Sayrga ota-onalardan 2 kishi hamrohlik qilishi mumkin. Tarbiyachining maxsus maslahatidan so'ng 2 ta kichik guruhda suhbat qilinadi.

Sayr «Bog'chadan shahar markaziga sayohat» deb ataladi. Bolalar sayrga tramvayda ketadilar.

Yo'lda suhbat quyidagicha davom etadi:

Tarbiyachi: Bolalar, biz sayrga nimada ketyapmiz?

Bolalar: Tramvayda.

Tarbiyachi: Yana nimalarda ketishimiz mumkin edi?

Nigora: Trolleybusda.

Zokir: Avtobusda.

Shokir: Poezdga.

Tarbiyachi: Shahar ichida poez yuradimi?

Ravshan: Metro poezdi yuradi-ku.

Tarbiyachi: Juda to'g'ri. Biz hozir tramvayda ketyapmiz. Shahar markaziga trolleybus, avtobus, metroda ham borishimiz mumkin.

Suhbat jarayonida bolalarning nutqbo'yicha talay qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlandi.

Bu qiyinchiliklar quyidagilardan iborat:

- nutqda kerakli so'zni topib qo'llash;
- mavzuga oid fikrni aniqva ravon bayon etish;
- o'z fikrini xulosalash;
- fikrining izchilligiga rioya etish;

- ma'nodosh, uyadosh hamda qarama-qarshi ma'no ifodalash imkoniyatlaridan maqsadga muvofiqfoydalanish;

- nutqda bir-birlarini takrorlash.

Kuzatishlar suhbat jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning erkin muloqotda bo'lishlari va fikr almashishlariga, bolalarning til vositalarini mustaqil tarzda, mavzuga mos tarzda qo'llashlariga erishish zarurligini ko'rsatdi.

Masalan, «Transport turlari» mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan suhbatda tramvay, trolleybus, avtobus, poezd, samolyot, metro kabi har bir so'zining ma'nosini tushunib ishlatilishi, bir-birlarining fikrini va tarbiyachi fikrini davom ettirganda, xulosalaganda jumalar, birikmalar va so'zlarni to'g'ri tuzishi va o'z o'rnida ishlatishiga erishish nutqni rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir.

Dialog vositasida nutqni rivojlantirishda bolalarning aniqmavzu asosida qurilgan suhbatda qo'llangan so'zlarning ma'nolarini, masalan, transport turlarining farqini anglab olishlari va ana shu so'zlar qatorini tuzishlari ham muhim.

- Tramvay, trolleybus, avtobus – transport turlari.

Ular nima bilan yuradi?

- Tramvay, trolleybus elektr tokida yuradi.

- Avtobus va boshqa avtomobillar benzin yordamida yuradi.

- Samolyot ham benzin yordamida uchadi.

- Metro elektr toki yordamida yuradi.

Tarbiyachi: Buni qanday bilib olding?

Salim: Mening dadam avtobus haydaydilar.

Razzoq: Biz dadam, oyim bilan Mustaqillik bayramida metroga tushib, buvimni ko'rgani bordik. O'shanda uning tokda yurishini bilib oldim.

Tarbiyachi: Juda yaxshi. Biz ham bugun Mustaqillik maydonini tomosha qilamiz. U erga tramvayda boramiz. Qaytishda esa metro yoki avtobusga chiqamiz. Ma'qulmi, bolalar?

Bunday suhbatlar bolalarning kundalik faoliyatida, sayru sayohatlarda samarali natija berishi shubhasizdir. Buning uchun tarbiyachi ana shu suhbatlarga

oldindan tayyorgarlik ko'rihi, savollar, tushuntirishlar, xulosalarni rejalashtirishi talab etiladi. Chunki savollar bolalarning javob berishini taqozo qiladi, o'ylashga o'rgatadi - dialog esa bolalar nutqini to'g'ri shakllantiradi. Bunga o'rgatish uchun o'yinlar yoki «vaziyatlar» yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada bolalarning o'zlari ham savollar berishga, izlanishga o'rganadilar.

«Telefon», «Tez yordam» tipidagi o'yinlar bolalarda katta qiziqish uyg'otishini ko'rsatdi.

Tarbiyachi o'yinchoq-telefonni olib Salimaga murojaat qiladi:

- Salima, buvinglar seni so'rayaptilar, buvijoning bilan so'rashgin, hol-ahvolini bilgin.

Salima telefonni olib, «buvisi» bilan so'zlashadi:

- Assalomu alaykum, buvijon! Yaxshimisiz, sog'ligingiz qanday?

- ...

- Ha, ha, bizlar salomatmiz, oyimlar, dadamlar ham.

- ...

- Ha, ha. Ular sizga salom aytishyapti, Dilshod akam ham, Sohiba opam ham.

- ...

- Xo'p bo'ladi, ularni xafa qilmaymiz. Dam olish kuni sizni ko'rgani boramiz.

- ...

- Rahmat, buvijon. Siz ham sog' bo'ling, kasal bo'lmang.

Tarbiyachi: Salima telefonda juda yaxshi so'zlashdi. Odobi, shirin so'zlari, mehribonligi bilan buvisini hursand qildi.

Qani, kim telefonda buvi bo'ladi, u Salima bilan gaplashadi va suhbatni to'ldiradi?

Rahima: Men «buvi» bo'laman.

Olti yoshli bolalar zukko bo'ladi. Rahima suhbatni qanday bo'lsa, shundayligicha eslab qoladi.

- ...

- Sog'lig'im yaxshi, qizim, o'zinglar sog'-salomatmisizlar? Oying bilan dadanglar yaxshi yurishibdimi? Ularning sog'lig'i qanday?

- Dilshod akang, Sohiba opangning ham sog'lig'i yaxshimi?

- Yaxshi, rahmat. Oying bilan dadanglarni xafa qilmanglar, men sizlarni sog'indim qachon kelasizlar?

- Rahmat, men sizlarni kutaman. Shirin kulchalar yopib qo'yaman, oppog'im. Bunday o'yin-mashg'ulotlar, rolli o'yin-suhbatlar bolalarda, bir tomondan, nutqmadaniyatini tarbiyalaydi, ikkinchi tomondan, so'z zahirasini boyitadi.

Bolalar bilan yoz, kuz, qish, bahor oylarida tarbiyachi sayru sayohatlarda bolalarning javob berishinigina talab qilmasdan, ularni savol berishga ham o'rgatishi zarur. Chunki savollar izchillikni saqlash, mantiqqa rioya qilish nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sayrlarda bolalar bilan birga didaktik o'yinlar o'ynash, ularni fikrlashga, tasavvurlarini kengaytirishga yo'llaydi.

Masalan, «Qaysi fasl qanday o'tadi?» savoliga bolalar:

- Qish sovuq, qor yog'adi.
- Yoz issiq, quyosh charaqlaydi, jazirama bo'ladi.
- Kuz salqin, yomg'ir yog'adi, Qushlar issiqo'lkalarga uchib ketadilar.
- Bahor iliq, yomg'ir yog'adi, shamol esadi, issiqo'lkalarga ketgan qaldirg'och, bulbul, ko'k qarg'a kabi qushlar qaytib keladilar. Ariqva suv bo'ylarida qurbaqalar qurillaydi.

- Kuzda daraxtlarning barglari sarg'ayadi.

- Bahorda hamma yoqyam-yashil bo'ladi.

- Yozda ariqlarda cho'milamiz.

Yoki shunday savollar ham berish mumkin:

«Qanday mevalar sariqrangda bo'ladi?»

- Olma.

- Limon.
- O'rik.
- Sariqgilos.

«Yovvoyi hayvonlarning nomini ayting».

- Ayyiq.
- Sher.
- Bo'ri.
- Tulki.
- Yo'lbars.

Tarbiyachi ikkita o'xshash so'z aytadi. Bolalar uchinchi o'xshash so'zni topadilar. Uchinchisi nima?

- archa, tol, . . . terak;
- lola, binafsha, . . . chuchmoma;
- chumchuq, qarg'a, . . . kaptar.

Bu o'yinlar bolalarni hayvonlarni bir-biridan ajrata olishga, o'simliklarni farqlashga, tez va aniqso'zlashga o'rgatadi.

Sayr-sayohatlardagi suhbatlardan maqsad, bir tomondan, bolalarni tevarakatrof, o'simlik va hayvonot dunyosi bilan tanishtirish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularda mavsumiy o'zgarishlarning yuz berishi bilan bog'liqnutqini shakllantirish hamdir.

Sayohatga tayyorgarlik jarayonida bolalarga mavsumiy kiyinish va ayni paytdagi faslga xos xususiyatlar haqida ma'lumot beriladi.

Sayohat davomida tarbiyachi bolalarga dov-daraxtlardagi o'zgarishni kuzatish vazifasini topshiradi. Buning uchun quyidagicha savollar bilan murojaat qilish mumkin:

- Bahorda va yozda (kuz va qishda) daraxtlarning bargi qanday rangda edi?
- Hozir daraxtlarning bargi qanday tus olibdi?
- O't-o'lanlarning rangi-chi?
- Daraxtlardagi mevalar qaysi faslda pishadi?
- Kapalaklar bahordagidan, yozdagidan ko'pmi, ozmi?

- Kuz fasli nimasi bilan go'zal?

- Qish fasli-chi?

Bolalar bu savollarga javob berar ekan, olma, xurmo barglarini solishtiradilar. Olma bargi sariq, to'qsariq, qirmizi rangda rangin tovlanishi, xurmo barglaridan hali yashillik ketmaganligi, o't-o'lanlar ham birin-ketin sarg'aya boshlaganligini kuzatadilar va olma g'ozanak qilib, keltirilgan savatlariga, elim xaltalarga solib oladilar.

Xumolar hali terilib olinmagani, ammo to'qsariqrangda yal-yal tovlanishi, uni birdaniga daraxtdan uzib, eb bo'lmasligi, 3-4 kun uyda saqlab, yumshay boshlagandan keyingina eyish mumkinligi, o'shanda meva totli bo'lishi tushuntiriladi.

Bu sayrda bolalar eb ko'rganu, ammo daraxtini, unda mevalarning pishishini ko'rmagan xurmo haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Bahor kelsa, bog'chalari hovlisiga ham xurmo ko'chati o'tqazishga kelishadilar.

Sayr oxirida bolalar qizil, sariq, qirmizi barglardan terib, gulchambar yasaydilar. Bunday sayrlar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga, lug'at boyligini oshirishga, nutqini boyitishga yordam beradi.

Kuz faslida qushlarning uchib ketishi haqida ham maroqli suhbat uyushtirish mumkin. Suhbatdan maqsad – bolalarning kuzda qushlarning (qaldirg'och, chug'urchuqva boshqalar) uchib ketishi, qarg'alarning uchib kelishi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va qushlar dunyosini kuzatishga qiziqtirish bo'ladi.

Suhbatga tayyorlanish jarayonida tarbiyachi quyidagi savollarni belgilab olishi mumkin:

- Yozda qanday qushlarni ko'rgansiz? Qaysi qushlarning ovozi eshitgansiz?

- Qushlarni tanib, bilib olishda sizga kim yordam bergan?

- Qushlar kuz oxirida nima uchun issiqo'lkalarga uchib ketadi?

- Qishda nima uchun pashsha, chivin, kapalak va qo'ng'izlar ko'rinmay qoladi?

- Hovlingizda musicha va maynalar bormi? Ular nega uchib ketmaydi?

Mazkur savollarga javoblar, albatta, tarbiyachi tomonidan to'ldirilib, tuzatib boriladi. Bolalar uchun talay yangiliklar ham ma'lum bo'lib, bu yangiliklarni zukkolik bilan o'zlashtirib olganliklari ularning nutqlarida ham namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, hozirgi davrda deyarli ko'pchilik xonadonlarda to'tilar parvarish qilinadi.

Shuning uchun, to'tilar hayoti bilan bog'liqsavollar asosidagi suhbat bolalarning qiziqishini yanada oshiradi hamda bog'lanishli nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarning tevarak-atrof bilan muloqoti qancha ko'p bo'lsa, ularning bog'lanishli nutqi shunchalik samarali rivojlana boradi. Tevarak-atrofdagi rangin dunyo ular tasavvuri va dunyoqarashini shakllantirishga, so'z zahirasini boyitishga, nutqini o'stirishga rag'bat uyg'otadi.

Ayniqsa, qish fasli bilan bog'liqmasg'ulotlar bolalarning qiziqishiga yanada mos tushadi. Masalan, bog'cha hovlisida qor yog'ishini kuzatish jarayonida quyidagi savollar asosida suhbat uyushtirish mumkin:

- Qor uchquni nimaga o'xshaydi?
- Nima uchun qor uchquni kapalakka o'xshatiladi?
- Qor uchqunlari nima uchun har xil bo'ladi?
- Qorda yurganida odam nima uchun sovqotadi-yu, qorbo'ron o'ynaganida isib ketadi?
- Qor odam qachon erib ketadi?
- U nima uchun erib ketadi?
- Sirpanchiqo'ynash uchun nima qilish kerak?

Savol-javob jarayonida tarbiyachi bolalarni kundalik hayot bilan tanishtira boradi, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish vositasida bilimni boyitadi, nutqini rivojlantiradi. Savol-javob orqali bolalar qor uchqunlarining har xil shaklda bo'lishi, uning turli tezlikda yog'ishi sabablarini bilib oladilar, havo harorati bilan bog'liqo'zgarishlarni tushunib etadilar, qish mavsumidagi qiziqarli mehnat jarayoni bilan tanishadilar; qor kurash, supurish, qor bosgan joylarda qushlarga don tashlash uchun joylar tayyorlash kabi ishlarni zavq-shavq bilan, hamkorlikda

bajaradilar va tarbiyachi, tengdoshlari bilan faol muloqotda bo'ladilar. So'zlashuv jarayonida ishlatiladigan «qor uchqunlari», «kapalak qor», «lo'ppi-lo'ppi qor uchquni», «qor kurash», «muz yo'lak», «don xo'rak», «qor odam», «muz tepa» kabi so'z va so'z birikmalari dialogik nutqni shakllantirishga yo'l ochadi.

Nutqo'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashda mavzularning qiziqarliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, «Boychechakning ochilishi» mavzusidagi ertalik o'tkazish fikrimiz dalilidir.

Guruh xonasi ertalikkacha qog'ozdan ishlangan boychechak, binafsha, lola kabi gullar bilan bezatiladi.

Ertalik «Boychechak» qo'shig'i bilan boshlanadi. Ikki bola «Boychechak» qo'shig'ini galma-gal ijro etadi.

Jarchi bola boychechak tergani hammani dalaga chorlaydi.

Bolalar «Dala»da boychechaklar - qog'ozdan yasalgan gullami tera boshlaydilar va qo'shiqkuylaydilar, raqs ijro etadilar.

Qo'shiqijrosi va raqslarda guruhning barcha a'zolari ishtirok etadilar.

«Boychechakning ochilishi» bilan bir qatorda «Gullar bayrami» ham bolalar sevib o'tkazadigan ertaliklardandir. Uni o'tkazishdan oldin guruhdagi barcha bolalarga gullar haqida she'r, topishmoq, raqslar bo'lib beriladi, bolalar Gulchi qiz, «Boychechak», «Binafsha», «Lola», «Atirgul», «Rayhon», «Chuchmoma», «Bo'tako'z», «Gulsafsar», «Nomozshomgul», «Gulbeor», «Gulxayri» va boshqa gullar roliga she'rlar yodlaydilar.

Bu xildagi ertaliklar bolalarda ham estetik didni tarbiyalash, ham nutqni rivojlantirish usullari, vositalari sifatida katta yordam beradi.

Savol-javoblar asosida suhbatlar o'tkazish orqali bolalarda nutqqa oid muayyan darajada malaka hosil qilgach, hikoya tuzishga o'rgatgan ma'kul.

Hikoya – biror voqea, hodisani kengaytirib bayon qilishdir. Hikoya tasviriy va syujetli bo'lishi mumkin. Tasviriy hikoya – bu biror predmet yoki voqeaning o'ziga xos tomonlarini bayon etishdir.

Masalan, tarbiyachi to'tiqushlar haqida mashg'ulot o'tkazib, bolalarga hikoya qilib berishni topshirishdan oldin to'tiqushlar haqida savollar beradi:

- To'tiqushning patlari qanaqa rangda?
- To'ti qo'sh patlari uning hamma erida bir xil ko'rinishdami? Dumi, boshidagi patlari qanday? Qaerida uzunroq, qaerida kaltaroq?
- Idishga suv solib qafasga qo'yamiz, qushlar nima qiladi, cho'miladimi, ichadimi?
- Qushlar qanday uchadi, bir-birining patini nega cho'qiydi, nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?
- Qafasning ichiga don, tuxum, tvorog, sabzi, olma solamiz.

To'tiqushlarimiz ularning qaysi birini xush ko'rib eydi?

Bu savollar vositasida bolalar qushlar bilan ishlashga o'rganadilar, savollar natijasida va kuzatishlar asosida «Men qushlarga don berdim» mavzusida hikoya tuzish topshiriladi.

So'ng 5-6 boladan hikoyani so'zlab berish so'raladi.

Zebinisoning hikoyasi hammaning diqqatini tortadi:

«Dadam menga bozordan ikkita to'ti sotib olib berdilar. To'tilar kichkina qafaschada edi. Ikkinchi kuni ini bor, chiroyli, katta qafas olib keldilar va to'tilarni unga qo'yib yubordilar. To'tilar keng qafasga kirgandan so'ng sayray boshladilar, ham yayrab o'ynay boshladilar. To'tilarning pati yashil, havorang, sariq, kulrang bo'lib, tovlanib turar edi. Ular bir-birlarining patlarini tozalay boshladilar. To'tilarning patlari bosh qismida kalta, dumida, qanotlarida uzun. Kichik-kichik xolchalari ham bor. Xuddi rasmda ataylab chizilgandek.

Hikoya tugagandan so'ng tarbiyachi hikoyalarni tahlil etib, eng yaxshi tasviriy lavhalarga, parchalarga bolalar diqqatini tortadi: masalan, to'tiqushning patlari rangini Dilnoza sariq, bargrang, kulrang, oq, havorang deb tasvirlaydi.

«To'tiqushlar nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?» degan savolga Dilbar: «To'tiqushlar mitti, jonsarak qushlar, o'ynashni yaxshi ko'radi», - dedi.

Sarvar esa: «To'tiqushlar don cho'qiydi, tuxumni yaxshi ko'radi, sabzi, olma bersak ham eydi. To'tilarga meva va sabzavotlar juda foydali», - deydi.

Syujetli hikoyada ham biror voqea-hodisa hikoya qilinadi.

Masalan, «Bizning oila», «Mening do'stlarim», «Alla», «Do'kon», «Bizning doktor», «Mening ko'cham», «Ko'cha harakati qoidalari», «Men kim bo'lmoqchiman», «Sayrda», «Paxta terimida», «Mehrjon bayrami», «Bizning qishloq» kabi mavzulardagi hikoyalar shakl jihatidagina emas, mazmunan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu hikoyalarni tuzishda bolalarning nimalarga e'tibor berishi tushuntiriladi.

Hikoya tuzish jarayonida bolalarning narsalarni ko'rib idrok etishi, eslab hikoya qilish, tasavvur etib hikoya qilish kabi qismlarga bo'linadi.

Ko'rgan narsalarni idrok etib yoki eslab hikoya qilish aniqmateriallar asosida tuziladi. Ulardan tasavvur etib hikoya qilish – ijodkorlikni talab qiladi. Bu hikoyalarning hammasi ham nutqning bog'liqligi va maqsadga yo'naltirilganligi bilan muhimdir.

Hikoya qilish usullari xilma-xildir. Jumladan, tarbiyachi tomonidan hikoyaning qisqacha namunasi berilishi mumkin. Bunda hikoyaning bir qismi tuziladi yoki o'yin tarzida bayon etiladi.

So'ng bolalarning o'zlari hikoya tuzadilar. Masalan, «Bizning doktor» hikoyasi qanday yaratilganligini ko'rib chiqaylik.

Mashg'ulotning maqsadi tibbiy yordam ko'rsatish namunasida bemorlarga g'amxo'rlik tuyg'usini tarbiyalash orqali bolalar nutqini rivojlantirishdan iborat.

Hikoya o'yin jarayonida o'yinchoqlar vositasida bemorga tibbiy yordam ko'rsatish, «bemor», «tez yordam» xodimlari bilan muloqot asosida tuziladi.

Sardorning hikoyasi: «Sanjar qovunni ko'p eb qo'yib, qorni og'rib qoladi. Otasi «tez yordam» chaqiradi. Doktor kelib, bemor Sanjarga tezkor tibbiy yordam ko'rsatadi. Sanjarning otasi, onasi doktorga tashakkur bildiradilar».

Mehrinisoning hikoyasi: «Gulnoza dam olish kuni opasi, singlisi bilan hovlida o'ynadi. Oyisi murabbo pishirgani bir chelak olxo'ri olib kelgan edi. Gulnoza, opasi, singlisi o'ynab-o'ynab chanqadilar. Olxo'ridan eb olib, bir necha marta sovuqsuv ichishdi. Uchallasining ham qorni og'rib, isitmasi ko'tarildi.

Ularni dadasi mashinada poliklinikaga olib bordi. Poliklinikada bolalar doktori, hamshira opa ularga shoshilinch yordam ko'rsatdi. Ular kerakli dori-

darmonlarni olib, tezda sog'ayib ketdilar. Shundan so'ng ho'l meva eb, qaynatilmagan suv ichmaydigan bo'ldilar».

Hikoya tuzishda uning rejasi, mazmunining asosiy qismlari bolalar tomonidan muhokama etilib, ma'lum qismi bayon qilinadi. Bolalar yo'l qo'yan xatolar tuzatib boriladi va oxirida xulosa qilinadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida «Bog'cha sahnasi uchun saboq» nomli bir pardali, bir ko'rinishli pesa sahnalashtirilib, namoyish etiladi va bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. Spektakldan so'ng tarbiyachi bolalardan asar voqealarini hikoya qilib berishni so'raydi. Bolalar ko'rgan-kuzatganlarini qoldirmasdan hikoya qiladi:

Sobir. Katta ko'chada mashinalar g'iz-g'iz o'tib turganda, birdan ko'chaning o'rtasida samokat uchib kelayotgan Bo'rivoy ko'rinadi. U mashinalarning ishorasiga ham e'tibor bermaydi. Shunda svetafor uni to'xtatadi va tanbeh beradi. Bo'rivoy bunga e'tibor bermay, qochib qoladi.

Sanjar. Svetafor va qaerdandir paydo bo'lgan Bo'rivoy quyonlarni quvib ketishadi. Bo'rivoy qo'lga olindi. Dan mashinasi etib keladi va Bo'rivoy qafasga gamaladi.

Zuhra. Quyonlar Bo'ridan qutilganiga xursand bo'lganidan sakrab o'ynay boshlaydilar. Birdan mashinalardan biri quyonchani urib yuboradi. «Tez yordam» mashinasi etib keladi va quyonchani oyog'ini gipslab qo'yadi. Quyonlar yo'l harakati qoidasiga rioya etmay ko'chada o'ynaganlari uchun shikast eydilar.

Har uchala tarbiyalanuvchi ham yo'l harakati qoidalarini kuzatganlari asosida esda saqlab qolganlarini to'g'ri izchil, gapirib beradilar.

Ularning hikoyasini boshqa bolalar to'ldiradilar. Katta guruh bolalarining kuzatgan voqeani esda saqlashi asosida nutqni rivojlantirishga yordam beruvchi hikoyasi ham samarali ekanligi namoyon bo'ldi. Ko'rganlarini esda saqlash asosida hikoya tuzish bilan bir qatorda, o'ylab, tasavvur etish, hikoya qilish ham nutqo'stirishning samarali usullaridan sanaladi. Tasavvur etish kichik va o'rta bog'cha yoshidagi bolalarda o'yin, ko'rish, rasm chizish vositasida paydo bo'lsa, nutqfaoliyatida katta yoshida tarkib topa boshlaydi va ijodiy xususiyat kasb etadi.

Bola bunda hikoyani o'zi yaratadi, ijod qiladi, qahramonlarining harakatlarini o'ylab topadi.

Bu faoliyatda «o'ylash», «o'ylab topish», «ijod qilish» muhim sanaladi. Bunda dastlab tarbiyachi hikoyani boshlab berishi, so'ng bolalar davom ettirishi mumkin. Ana shu davom ettirish, tugallash jarayonida bola o'ylaydi, ijod qiladi. O'ylash, hikoya mazmunini «to'qish»da bolalar voqea bo'lgan joy, vaqti, mazmuni, qahramonlarning xatti-harakatlariga alohida e'tibor beradilar. Ayniqsa, mazmun bilan birga bolalarning nutqshakliga e'tibor beriladi.

Bu usulda ko'rgazmalilik, kuzatish muhim rol o'ynaydi. Bolalar o'zlari va tengdoshlarining narsalarini taqqoslaydilar, o'xshash va farqli tomonlarini bilib oladilar. Bu jarayonda hikoyani «to'qish» oddiydan murakkabga qarab boradi. «Kim tez va chiroyli uy qura oladi?» o'yini bolalarning fikrlash doirasi nihoyatda kengligini ko'rsatadi. Mashg'ulotning maqsadi bolalarni bir qavatli va ko'p qavatli uylar qurish, qurilish vositalari, quruvchilar haqida ijodiy tasavvur etishga, o'ylashga, fikr qilishga yo'llash, quruvchilar mehnati bilan tanishtirish asosida nutqini rivojlantirishdan iboratdir.

Qurilish materiallari: g'isht, panel, bloklar, ko'tarma kranlar, yuk mashinalar, ishchilar uchun ish qurollari, uy maketlari, mashg'ulot uchun ko'rgazmali qurollar vazifasini o'taydi. Bolalar uch guruhga bo'linib, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha turar joy, bolalar bog'chasi, do'kon qurishni boshlab yuboradilar. Qurilish materiallari, ish qurollari har uch guruhga bab-baravar taqsimlandi. Bir guruh bolalar rasmga qarab, turar joy binosi, ikkinchi guruh bog'cha, uchinchi guruh esa do'kon quradilar. Bolalar faqat rasmdagi tasvirga qarab emas, o'zlarining tasavvurlaridagi imoratlarni qurishlari mumkin. Masalan, rasmdagi turar joy binosi to'qqiz qavatli panelli bino bo'lsa-da, kichikintoy quruvchilar negadir besh qavatli g'ishtli imorat quradilar. Do'kon rasmda ikki qavatli bo'lsa, ular bir qavatli qilib quradilar.

Imoratlarni qurishda bo'sh qolgan bolalar ham uch guruhga bo'linib, «quruvchilarga» yordam beradilar (og'zaki).

Turar joy hovlisiga yuk mashinalari birin-ketin kirib kela boshlaydi. Bular yangi turar joyga ko'chib kelayotgan «xonadon»larning yuklari bo'lishi mumkin.

Nihoyat, asosiy muammo, bolalarning o'zlari qurgan binolari haqidagi hikoyalari tinglanadi.

Sadriddin: Biz besh qavatli turar joy binosini qurib bitirdik. To'qqiz qavatlik qurmadik, sababi liftlar tez-tez ishlamay qolib, buvalarimiz, buvilarimiz chiqishga qiynaladilar. Uyimizning kirish joylarini, mehmonxona va yotoqxonalarini, bolalar xonasini ham keng-keng qilib qurdik. Hovlisida turli bolalar maydonchasi bor. Gulzorlarga joy ajratdik. To'yxonamiz ham bor. Keyin har bir xonadon uchun mevali bog'chaga ham joy ajratdik. Yozda, issiqda daraxtlar soyasida hordiqchiqariladi. Bog'cha va do'konni uyimizga yaqin joyga qurdik.

Lutfiniso: To'g'ri, bog'cha turar joylarga yaqin bo'lgani yaxshi. Biz maslahatlashib, bog'chani turar joylarga yaqin qurdik. Bog'chamizning hovlisi keng, ko'rkam, soya-salqin bo'lishiga, o'yin maydonlariga e'tibor berdik, ya'ni rasmdagidan o'zgartirdik.

Sojida: Biz ham do'konni uylarga yaqin qurdik. Onalarimiz ishdan qaytayotganda bizni bog'chadan olib, do'kondan xarid qilib, shundoquyimizga kirib ketaveradilar.

Haqiqatan ham bolalar qurilishga ijodiy, hayotiy yondoshadilar va bu ijodkorlik ularning nutqida o'z ifodasini topadi. Shunisi ham borki, yuqorida bayon etayotgan monologik nutqusullarining har biri alohida-alohida yuz bermaydi. Ular ba'zi hikoyalarga qo'shilib ketib, ijodiy, erkin, bir butun hikoyani ifodalashi mumkin.

Buni biz kundalik faoliyatda bolalar to'qigan hikoyalar turkumidan bilsak bo'ladi. Bolalar to'qigan ertak va hikoyalarda o'zlariga xos o'y-xayollari, orzu-istaklari, tasavvurlari murg'ak qalbdan tilga ko'chadi.

Ishimizning natijasi sifatida ana shu hikoyalarning ba'zilarini namuna tarzida keltiramiz:

Ruxsora. «Mening dadam xurmo ko'chati olib kelib, bahorda hovlimizga o'tqazgan edilar. Unda men juda kichkina bo'lgan ekanman. Hozir men ham,

xurmo daraxti ham o'sdik. Uning barglari juda chiroyli. Jzda soyasi qalin, biz daraxt salqinida rosa o'ynaymiz. Mevasi esa mazali. Mevasini uzganimizdan so'ng biz qarindoshlarimizga, qo'shnilarimizga tarqatdik. Ayniqsa, buvam va buvim duo qildilar: «Xurmo jannatning mevasi. Uni ardoqlang, kam bo'lmaysiz». Bu yil dadam daraxtlarni ko'paytirmoqchilar».

Nigina. «Men oktyabr oyida oyim bilan Chinozga – xolamnikiga bordim. Birinchi marta paxtazomi ko'rdim. Paxtalar lo'ppi-lo'ppi bo'lib ochilgan. Oppoqdala. Quyoshda ko'zni qamashtiradi.

Bir tomonda mashinalar paxta terayapti. Yoshu keksa, bolalar etak bog'lagan. Men ham paxta termoqchi bo'ldim. Xolam etak bog'lab qo'ydi. Lekin tezda belim og'rib qoldi. Qishloqdagi xolamning bolalariga qoyilman. Men tengi qizlari ham paxta terdi, ham moliga o't yulib oldi. Bog'chaga bormas ekan».

Nurxon: «Biz oilamiz bilan qishloqdan ko'chib kelganmiz. Qishloqda men quyosh botishini ko'p ko'rganman. Quyosh botganda ufqzariib, dalalar qorong'ilasha boradi. Qorong'ulik hamma yoqqa birdan o'rmalab ketadi. Lekin teraklar uchi xali nurli ko'rinadi. Hamma yoqqa birdan jimlik cho'kadi. Lekin oqshomda ham odamlar tinmaydilar.

Saharda issiqnon hidi butun qishloqni tutib ketadi. Daladan qaytgan ayollar sigirni sog'ib, xamir qoradi. Tong otmay tandirga o't yoqib, tog'oradan toshay-toshay deb turgan xamirdan non yasab, sutga yo'g'rilgan issiq, bo'rsildoqnonlarni tandirdan uzib oladi. Qishloqhayoti ana shunday, issiq, bo'rsildoqnon hidi ufurgan oppoqtong bilan boshlanadi».

Ravshan. «Olmalar gullaganda bog' juda chiroyli bo'lib ketadi. Quyosh nurini olmoqchi bo'lgan oppoqgulbarglar oftobga qaragan. Shabboda turib, olma gullarini silab-siypalaydi. Shunda olma gullari kuylagandek bo'ladi. Bu asalarilar kuyi ekan. Shabboda tinadi. Go'yo butun bog' kuylagandek bo'ladi. Asalarilar gullagan bog' tepasida g'ujg'on o'ynaydi.

Yuqoridagi hikoyalardan ko'rinib turibdiki, ona tilining hissiy, estetik ma'no qirralarini bir vaqtning o'zida anglay boradilar, til go'zalligini, boyligini his etadilar. Har bir mavzuga mos ravishda ishlangan piktogrammalar bilan bolalar

tanishtiriladi. Mashg'ulotlar davomida yoki yakunida rasmlar chizilgan ko'rgazmalar bolalarga tavsiya etiladi.

Masalan: 1-rasmda bola, yurak (qora, qizil), ko'z va bahor fasli tasvirlangan.

Tarbiyachi: Bolalar rasmga diqqat bilan qarang. Bahor faslidagi qanday o'zgarishlarni yaxshi yoki yomon ko'rishingizni ifodalab bering.

Bola: Rasmdagi tasvirni ko'rsatib, bu men;

yurakni ko'rsatib – yaxshi;

ko'zni ko'rsatib - ko'raman deb gap tuzadi.

Bola: Men yaxshi (qizil yurak) ko'raman bahor faslini, undagi o'zgarishlarni, qushlarni, gullarni, daraxtlarni ...

yoki men yomon (qora yurak) ko'raman yomg'imi, xashoratlarni...

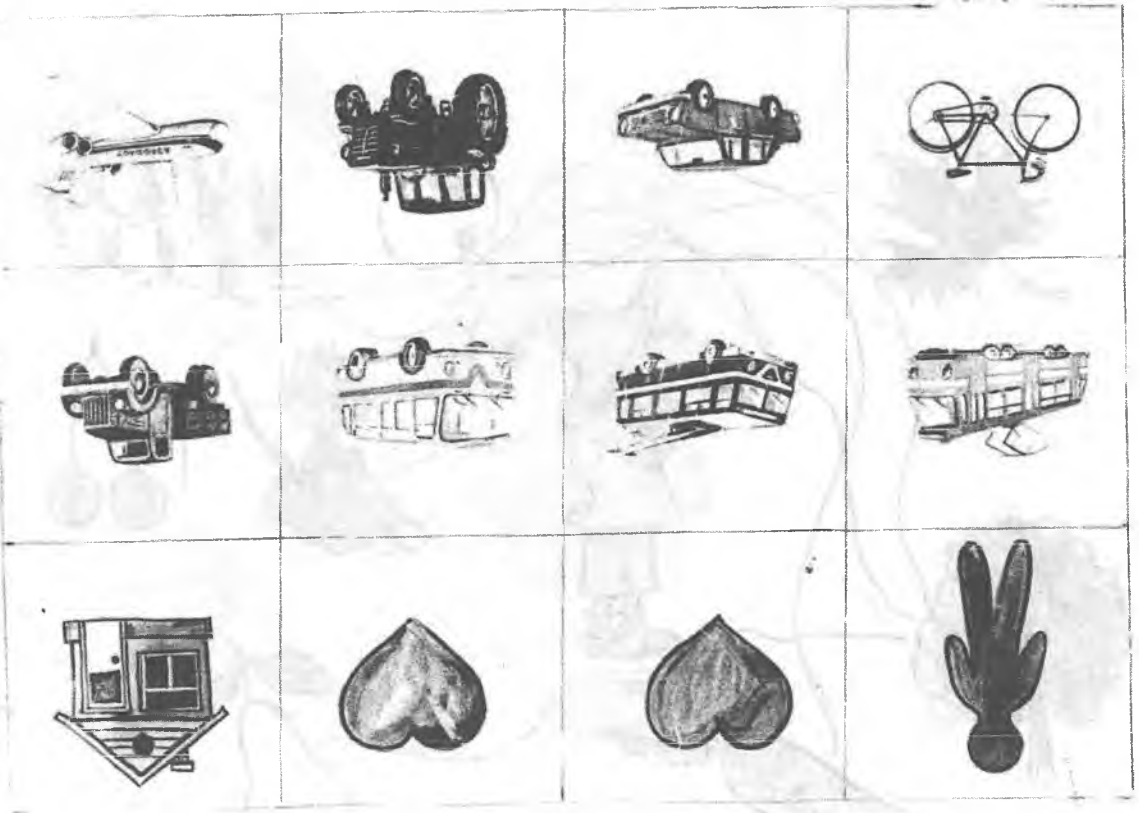
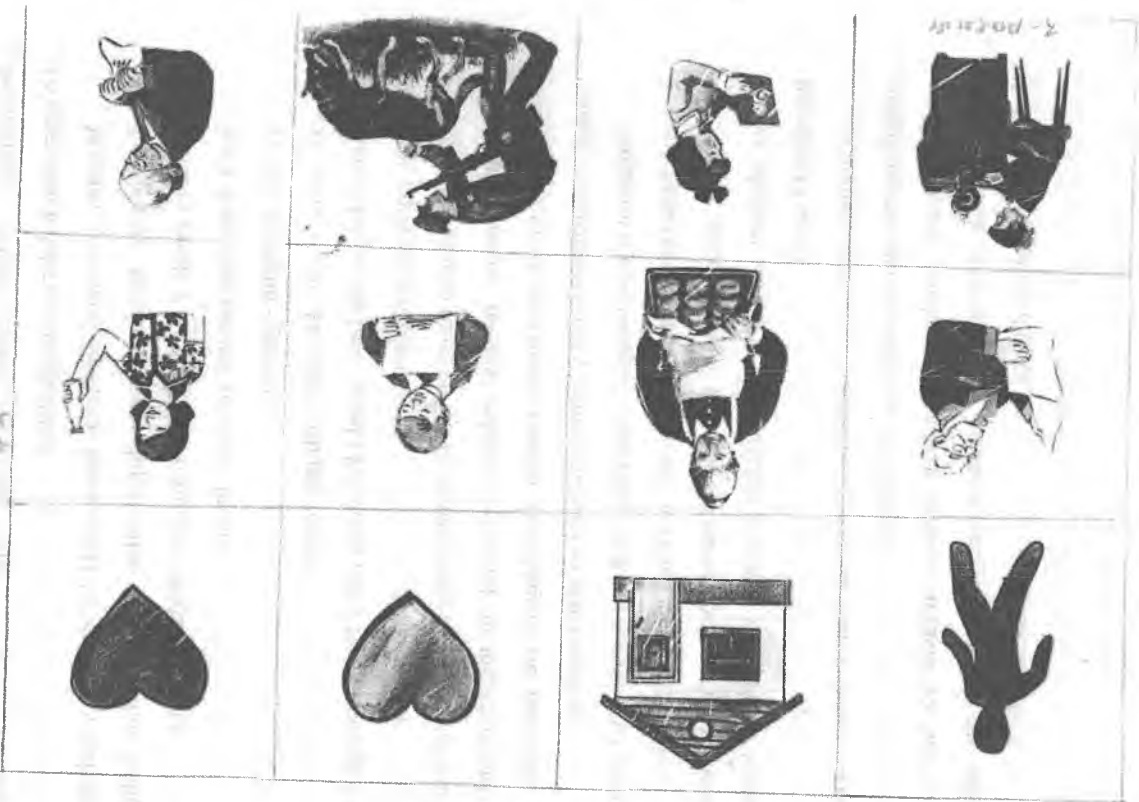
Bolalar uchun tavsiya etilgan (2-3-rasm) piktogrammalarda «Kasblar», «Transport turlari» mavzusida rasmlar tasvirlangan. Bu rasmlarda ham bolalar nimani yoqtirishlarini yoki yoqtirmasliklarini so'zlab beradilar.

Bolalarni o'ylantiradigan, biroz chalg'itadigan rasmlar ham tavsiya etiladi (4-5-rasm). Masalan: «Nima, qaerda o'sadi?», «Qurbaqa nima eydi?».

«Nima, qaerda o'sadi?» mavzusidagi rasmda bola xo'l meva va sabzavotlarni farqlay olishlari va ular qaerda, qachon o'sishini rasm orqali ko'rsatib, so'zlab beradilar (4 rasm).

«Qurbaqa nima eydi?» mavzusidagi rasmda ham bolalarni fikrlashga hamda nuqtida aniqva ravon ifodalashga yo'naltiradi.

Tarbiyachi bolalardan hashorat turlarini so'raydi va rasmga qarab turib qurbaqa nima eyishini, qaysi xashorat yoniga borishini chiz-iqlar yordamida ko'rsatib berishga taklif etadi.

Nima qarda osadi?

Qurbaga nima yeydi?

5. 1911. 11.

M U J A S S A M M A S h G' U L O T

(Ona Vatan haqida suhbat)

I. Mashg'ulotning maqsadi:

Bolalarning o'z ona-Vataniga mehr-muhabbatlarini tarbiyalash, xalqparvar, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash. O'zbekistonning boyligi, ya'ni oltin koni, paxtasi, ipagi haqida olgan bilimlarini kengaytirish; jamoa a'zolarining, oltin konida ishlayotgan ishchilarning mehnati mashaqqatli ekanligi haqida tushuncha berish. Oddiy matematik tushunchalarni kengaytirish, o'zbek xalqining mustaqilligi haqida tushuncha berish. O'zbekiston Respublikasining bayrog'i bilan tanishtirish. O'zbek milliy buyumlariga muhabbatlarini uyg'otish. Naqsh elementlarini badiiy did bilan chizishga o'rgatish. Garimdori guli shakli chizilgan chiziqbo'yicha qirqishga o'rgatish malakalarini o'stirishni mustahkamlash, mehnatsevarlikni tarbiyalash.

II. Mashg'ulotga tayyorlanish:

Bolalar soniga etarli stol-stul, qog'ozlar, mo'yqalam, suv, salfetka, elim, qaychilar tayyorlash.

III. Mashg'ulotning tuzilishi:

1. Hafta kunlari, fasllar haqida suhbat.
2. O'zbekiston haqida so'zlab berish.
3. Toshkent – O'zbekistonning poytaxti haqida suhbat.
4. Po'lat Mo'minning «Mustaqillik», «O'zbekiston», «Paxta» she'rlarini qaytarish.
5. Tasviriy faoliyatdan bilgan narsalarini chizdirish.
6. O'zbekiston haqida maqol va qo'shiqlar aytish.
7. Yakunlash.

IV. Mashg'ulotning borishi:

Bolalarga maqol aytish bilan mashg'ulotni boshlash.

1. Bulbul chamanni sevar, Odam – Vatanni.
 2. Ona yurtning omon bo'lsa, Rangi ro'ying somon bo'lmas.
- Bolalar bugun haftaning qaysi kuni?

- Juma.

- To'g'ri, bugun haftaning juma kuni.

- Bolalar bir yilda necha fasl bor? (Bolalar javobi) to'g'ri.

- Hozir qaysi fasl? (javobi) to'g'ri.

- Kuz fasli haqida kim she'r aytib beradi? «Kuz» (Sh.Sa'dulla). «Kuz keldi»

(Uyg'un). Juda yaxshi.

- Bolalar siz yashayotgan o'lkangizning nomi nima?

- O'zbekiston Respublikasi.

- To'g'ri.

Men hozir sizlarga O'zbekiston Respublikasi haqida so'zlab beraman (bolalarga O'zbekiston va uning markazi Toshkent shahri haqida so'zlab berish). So'ngra bolalarga O'zbekiston, mustaqillik haqidagi tushunchalarni mustahkamlash uchun savollar berish.

1. Yaqinda qanday bayram bo'ldi?

2. O'zbekistonning poytaxti qaysi shahar?

3. O'zbekistonning qaysi joyiga ekskursiya qilib bordingiz?

4. Bayrog'i qanday ranglardan iborat?

5. Kaysi madrasalarni bilasiz?

Ko'kaldosh madrasasi (javoblar).

6. Qaysi mehmonxonalarni bilasiz?

«O'zbekiston», «Chorsu», «Toshkent» mehmonxonasi. To'g'ri.

Bolalar hozir o'zingiz hoqlagan rasmni chizasiz, buyaysiz.

Bolalarni mashg'ulot davomida rag'batlantirib borish, so'ngra do'ppi yasagan boladan do'ppi haqida she'r aytishni so'rash.

V. «Do'ppi kiygan bola» (Oambar O'taev she'ri).

Do'ppisini kashtasida

Aks etadi to'lim ey,

Tepasida nur sochib

Tutar go'yo so'lim oy.

Do'ppi kiygan bolaning

Yo'llari erkinlikdir

Do'ppi kiygan bolaning

Odobi qimmatlidir.

Juda yaxshi she'r ayting, rahmat (bolalar javoblari rag'batlantiriladi).

Mana bu siz, bolalar, chiroyli qilib, bayroq, paxta shaklini chizingiz. Chamanda gul qilib do'ppini naqshlar bilan bezatdingiz. Gul va naqshlarni kiyib, do'ppiga yopishtirdingiz.

Rahmat, bolajonlarim, endi qo'shiqeshitamiz (agarda vaqt qolsa «Xolam mehmonga keldilar» xalqmilliy o'yinini o'ynash bilan yakunlash).

Och bo'ri

Bor ekanda, yo'qekan, och ekanda to'qekan, bir och bo'ri bo'lgan ekan. Kunlardan bir kuni u don eb yurgan bir xo'rozni ko'rib qolibdi. Bo'ri xo'rozni ushlab payiga tushibdi. Xo'roz qanotini yozib qaq-qaq, deyman deb turgan ekan, bo'ri lip etib kelib xo'rozning qanotidan tishlab olibdi. Xo'roz ko'rsa, bo'ri uni mahkam ushlab turgan emish. Shunda xo'roz so'rabdi:

--- Ey bo'ri, meni nima qilmoqchisan?

--- Men seni eyman, --- debdi bo'ri.

--- Meni shundayligimcha esang hech maza qilmassan, eydigan bo'lsang kashnich, piyoz bilan eginki, dunyoda bir maza qilgin,--- debdi xo'roz.

B o' r i: --- Kashnich, piyozni qaerdan topaman?—debdi.

X o' r o z: --- Kashnich, piyozni shu yaqin oradagi qishloqdan topasan, sen borib kelaver, men seni shu erda poylab turaman, --- debdi. Bo'ri kashnich, piyoz izlab ketishi bilanoq, xo'roz parillab uchib ketibdi.

Bo'ri kashnich, piyozni qiynalib, zo'rg'a topib kelibdi. Qarasa xo'roz yo'qemish. U yoqqa yuguribdi, bu yoqqa yuguribdi, nihoyat xo'rozni topolmay, nochor yo'lga tushibdi.

Bo'ri bir erdan o'tib ketayotgan ekan, bir qo'zi o'tlab turganmish, sekin kelib qo'zini ushlab olibdi.

Qo' z i: --- Ey, bo'ri meni nima qilmoqchisan?—debdi.

B o' r i: --- Men seni emoqchiman, --- deb javob beribdi.

--- Mening quruqgo'shtimni eganing bilan hech maza qilmaysan, yaxshisi borib konning tuzidan olib kel, shundan keyin go'shtimni maza qilib eb, armondan chiqasan,--- debdi qo'zi.

Bo'ri qo'zini shu erda qoldirib, kondan tuz olib kelgani jo'nab ketibdi. Shu paytdan foydalanib qo'zi qochib qolibdi. Bo'ri sarson-sargardon bo'lib kondan tuz olib kelsa, qo'zi qochib ketgan emish. Qo'zini toza izlabdi, axiri topolmay yana yo'lga tushibdi.

Bo'ri keng cho'lda yugurib ketayotgan ekan, unga bir ot ro'para kelib qolibdi. Bo'ri tez-tez yurib, otning oldiga o'tib olibdi. Ot bo'riga yaqin borib, uni iskagan ekan, bo'ri chaqqonlik bilan otning tumshug'iga yopishib olibdi. Ot xo'p unlab ko'ribdi, lekin o'z tumshug'ini och bo'ridan ajratib ololmabdi. Keyin ot bir hiyla qilmoqchi bo'libdi:

--- Ey bo'ri, nima qilmoqchisan?—debdi.

--- Men seni emoqchiman, --- debdi bo'ri.

--- Unday bo'lsa,—debdi ot,—avval mening orqamga o't, otam o'lmasdan avval tuyog'imga bir nasihatnoma yozib qoldirgan edi. Shu nasihatnoma senga tegishli, sen shuni o'qib olib, so'ngra meni eya qol,---debdi. Bo'ri otning tumshug'ini bo'shatib, uning orqasiga o'tibdi, otning tuyog'idagi xatni o'qiyman deb egilib termilibdi, mahliyo bo'lib turgan vaqtida ot tuyog'ini ko'tarib, bo'rining og'ziga bir tepibdi.

--- Ey savodsiz, xatni o'qiyolmasang nima orqamga o'tding?—debdi ot.

Haqiqatan ham bo'ri savodsiz ekan. Otning qattiqtepkisidan bo'rining og'zida bita ham tishi qolmay, sinib ichiga ketib qolibdi. Bo'rining tumshuqlari majaqlanib esini yo'qotib gangib qolibdi, bir vaqt hushiga kelibdi. Bo'ri aqlini rostlab, o'zi o'ziga taskin berib, debdi:

--- Ko'rdingki xo'roz, senga kim qo'yibdi kashnichu piyoz, ko'rdingki qo'zini, senga kim qo'yibdi konning tuzini, ko'rdingki ot, eb yonida yot, xat bilmasang ketiga o'tib mirza bo'lishing uyat... deb aljirab-aljirab o'lib qolibdi. Xo'roz, qo'zi va ot dushmandan qutilib qolishibdi.

Non isi

Alisher Navoiy

Sahnada saroy ko'rinishi tasvirlanadi. «Non isi» rivoyatini sahnalashtirish uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar hozirlanadi. Ishtirokchilar barchasi o'z o'rini egallaydi.

- Bir kuni podshoh Husayn Boyqaro o'z huzuriga vazirlarini chaqiribdi. Dunyodagi eng xushbo'y narsani keltiring!

O'ng qo'l vazir bir dasta atirgul keltiribdi.

Vazir: - Mana shohim.

Shoh: - Yo'q, men aytgan narsa bu emas.

Chap qo'l vazir qalampirmunchoqkeltiribdi.

Vazir: - Mana, shohim, marhamat.

Shoh: - Yo'q. Men aytgan narsa bu emas. Sizlarga uch kun muhlat: topsalaringiz – topdingiz, topmasalaringiz, hammangizni jazolaymen!

Vazirlar nima qilishlarini bilmay, rosa boshlari qotibdi. O'ylay-o'ylay, Alisher Navoiyning huzuriga borib, maslahat so'rashga qaror qilishibdi.

- Assalomu-alaykum, taqsir.

- Vaalaykum assalom. Kelinglar, xush ko'rdik, marhamat.

Vazir: - Ey, mehribon ustoz! Bizni jazodan qutqaring. Shohimiz dunyoda eng xushbo'y isli narsani keltirishimizni buyurib edilar. Shuni hech topaolmayapmiz. Panohingizga oling.

Navoiy: - Bu jumboqni ochadurg'on kishi – Dehqon bobodur. Qani, yuringlar-chi, so'raymiz.

Hammalari birgalashib, Dehqon bobo huzuriga boribdilar.

Dehqon: - Otam rahmatli tandirdan yangi uzilgan non isidan hushbo'yroqnarsa yo'q, deguvchi edilar. Yangi yopilgan non olib boringlar-chi, shohga ma'qul kelsa, ajabmas.

Navoiy yangi uzilgan nonni savatga solib, shoh huzuriga kiribdi.

Navoiy: - Mana, shohim. Dunyoda hushbo'y hidli narsa – tandirdan yangi uzilgan nondir.

Shoh: - Rahmat, do'stim, ko'nglim istagan narsani siz topib keltiribsiz.

Navoiy: - Shohim rahmatni menga emas, Dehqon boboga ayting, ko'nglingizning istagini shu kishi topdi.

Shoh chapak chalib, mulozimlarini chaqiribdi.

Shoh: - Dehqonga sarpo kiydiring!

Shoh hazinaboni dehqonga sarpo kiydiribdi.

Dehqon: - Qulluq, shohim, qulluq.

«Mustaqillik maydoni- finchlik ramzi» nomli surat asosida hikoya tuzish.

Maqsad: Bolalarni surat bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga, suratdagi tasvirdan oldingi voqealarni mustaqil o'ylab tuzishga o'rgatish, suhbat paytida faol ishtirok etishga undash, suratda aks ettirilgan voqealarni izchil bayon qilish, mavzu bo'yicha berilgan savollarga tushunib, qisqa va to'liq javob berish, o'rtoqlarining berayotgan javoblariga e'tibor berish malakasini takomillashtirish. Suhbat davomida bolalar qalbida Milliy Armiyaga nisbatan muhabbat, milliy g'urur hissini tarbiyalash.

Vazifalar:

- «Mustaqillik bayrami», «Mustaqillik maydoni» mavzularida lug'atni faollashtirish.

- Voqea-hodisalarning muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga, ularni ifodalash uchun aniq so'zlarni tanlashga o'rgatish.

- Bog'lanishli nutq—hikoya tuzish ko'nikmalarini shakllantirish.

- Nutqning ifodaliligini tarbiyalash.

Kutilayotgan natijalar:

- Surat bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga, suratdagi tasvirdan oldingi voqealarni mustaqil o'ylab to'qishga o'rganadilar.

- Grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashga intiladi

- Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan, ishtirok etishga

mo'ljallangan interfaol usullar:

- Aqliy hujum

- Qisqa hikoya

- Savol- javob
- Tetiklashtiruvchi mashqlar

Kerakli jihozlar:

«Mustaqillik maydoni- tinchlik ramzi» surati

Mashg'ulotning borishi. Surat ilib qo'yiladi va mazmuni bo'yicha suhbat o'tkaziladi.

-Bolalar, Vatanimizda har yili 1-sentyabr kuni mustaqillik bayrami bo'ladi. Bayram kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov xalqimizni bayram bilan tabriklaydilar. So'ng maydonda tomosha bo'ladi. Bolalar, bayramingiz muborak bo'lsin! Hozir biz «Mustaqillik maydoni- tinchlik ramzi» nomli suratni ko'rib, surat bo'yicha hikoya tuzishni o'rganamiz. Suratga diqqat bilan qarang.

- Suratda kimlar tasvirlangan?
- Bolalar qiyofasida qanday holat ifodalangan?
- Bayram tantanasida siz ham ishtirok edingizmi?
- Bayramda nimalarni ko'rdingiz?
- Mustaqillik maydonida qanday inshootlarni ko'ryapsiz?
(“Baxtiyor ona” haykali, favvoralar, ark, laylaklar)
- Laylaklar qanday ma'noni ifodalaydi?
(Tinchlik ramzini)

Jismoniy daqiqa

4 ta joyga doira chiziladi, bitta doiraga bitta faslning belgisi chiziladi, o'rtada bolalar turadi. Tarbiyachi «Kuz» desa, bolalar kuz belgisi bor doiraga, «Yoz» desa yoz belgisi bor doira ichiga kirib turadilar. O'yin shu tarzda davom etadi.

Tarbiyachi jismoniy daqiqadan so'ng: kelinglar, endi surat asosida hikoya tuzamiz. (5-6ta bola hikoyalari tinglanadi)

Mashg'ulot yakunida tarbiyachi bolalar javoblarini umumlashtiradi: bolalar, biz Vatanimizda har yili 1-sentyabr kuni mustaqillik bayrami bo'lishi, bayram kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov xalqimizni bayram bilan tabriklashlari, so'ng maydonda tomoshalar bo'lishi haqida suhbatlashib oldik.

Surat orqali "Mustaqillik maydoni" haqida tushunchaga ega bo'ldik. Hammangiz bayramni qanday o'tkazganingizni gapirib berdingiz. Bayram hammangizga quvonch olib kelganidan men xursandman. Doimo shunday xursand bo'lib yuring.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

- Mustaqillik bayrami qachon bo'ladi?
- Mustaqillik maydonida qanday inshootlar bor ekan?
- Laylaklar qanday ma'noni ifodalaydi?
- Kimning hikoyasi sizga yoqdi?

Surat bo'yicha hikoya qilish. «2-sentyabr- bilimlar kuni» nomli surat

Maqsad: Surat bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga, suratdagi tasvirdan oldingi voqealarni mustaqil o'ylab to'qishga o'rgatish

Vazifalar:

- «Maktab», «Kuz» mavzularida lug'atni faollashtirish.
- Voqea-hodisalarning muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga, ularni ifodalash uchun aniq so'zlarni tanlashga o'rgatish.
- Bog'lanishli nutq—hikoya tuzish ko'nikmalarini shakllantirish.
- Nutqning ifodaliligini tarbiyalash.

Kutilayotgan natijalar:

• Surat bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga, suratdagi tasvirdan oldingi voqealarni mustaqil o'ylab to'qishga o'rganadilar.

- So'zlarni bo'g'inlarga bo'lishni o'rganadilar
- Grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashga intiladi
- **Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan, ishtirok etishga**

mo'ljallangan interfaol usullar:

- Aqliy hujum
- Qisqa hikoya
- Savol- javob
- Tetiklashtiruvchi mashqlar
- Amaliy ishlar

Kerakli jihozlar:

«2-sentyabr- bilimlar kuni» surati bo'yicha suhbat

Mashg'ulotning borishi.

Tarbiyachi: bolalar, 2- sentyabr – bilimlar kuni deb nomlanadi. Hammangizni bilimlar kuni bilan tabriklayman. Bugun bizning bog'chadan chiqqan bolalarimiz ilk bor maktabga qadam qo'ydilar.O'quvchi bo'ldilar. Bugun 2-sentyabrdan hamma maktablarda o'qish boshlandi. Shuning uchun bu kun "Bilimlar kuni" deb nomlanadi. Siz ham bir yildan so'ng maktabga chiqasiz, o'quvchi bo'lasiz. Men sizlarni hammangizni a'lo baholarga o'qishlaringizni, ilm- hunarli bo'lishingizni istayman. Ilm-hunar orqali inson ko'p narsalarni bilib oladi.

Mana bu suratga qarang.

Savollar:

1. Bu suratni qanday nomlash mumkin? Nom o'ylab toping
2. Kimning nomlagani to'g'riroq, qiziqarliroq deb o'ylaysiz?
3. Nima uchun bu bolalarni bog'chaga emas, maktabga kelyaptilar deb o'ylayapsiz? (o'quvchilar kiyimini kiyishgan, papka olib ketyaptilar)
4. Maktab deganda qaerni tushunasiz? Maktabda bolalar nima qiladilar? (Maktab- bolalarga bilim beruvchi o'quv – tarbiya maskani)
5. Maktabga kelayotgan bolalarni kimlar deyish mumkin? (o'quvchilar, maktab bolalari)
6. O'quvchilarning papkalarida nimalar bor? (daftarlar, kitoblar, qalamdon, ruchka).
- 7 Bu narsalarning hammasini birgalikda qanday aytish mumkin? (o'quv qurollari)
8. Ularni qanday asrah- avaylash zarur?
9. Kitob – o'quvchilarning eng aziz do'sti, ular bolalarga bilim beradi. Kitob haqida qanday topishmoqlar yoki hikmatli so'zlarni bilasiz?
(A. Navoiy "Olamda kitobdan aziz do'st yo'qdir", "Qat-qat qatlama, aqling bo'lsa tashlama", "Kitobim-oftobim")
10. Suratda kimlarni ko'ryapsiz?

11. Bolalar gullarni kimlarga taqdim etyaptilar?

12. Ilk bor maktabga chiqayotgan bolalar ota-onalari bilan chiqyaptilar ko'ryapsizlarmi? Nima uchun shunday deb o'ylaysiz?

13. Qizchanning qo'lida nima bor?

To'g'ri, qizchanning qo'lida qo'ng'iroqcha bor. Siz ham maktabga chiqqaningizda maktabda 1- qo'ng'iroq chalinadi. 1-qo'ng'iroq siz uchun esda qoladigan qadrli daqiqalar bo'lib qoladi. Siz bu daqiqalarni bir umr yodda saqlaysiz.

Jismoniy daqiqa (ixtiyoriy)

Hozir mana shu surat bo'yicha hikoya tuzamiz.

Bolalar avval o'quvchi-bolalar maktabga kelgunlaricha ular nima qilganliklari haqida, keyin suratda ko'rayotganlari haqida so'zlab beradilar (5-6 ta bola hikoya qilishga chaqiriladi).

Agar bolalar surat tasviridan oldingi voqealarni o'ylab topishga qiynalsalar, tarbiyachi ularga oldindan tayyorlab qo'yilgan namunasini beradi. Masalan: quyoshli sentyabr kunlarining birida o'g'il va qiz bolalar maktabga borishga tayyorlanishdi. Kechqurun ular papka va o'quv qurollarini tayyorlab qo'yishdi. Salim erta turdi. Uning oldiga o'rtog'i Nodir keldi va ular tanish yo'ldan maktabga ketdilar (keyin bolalar suratda tasvirlangan voqealar haqida so'zlab berdilar). Tarbiyachi hikoyaning tugallanganligini nazorat qilib turadi.

5-6 ta bolalarning hikoyalari tinglanadi.

Tarbiyachi: Bolalar siz maktabga borishni hohlaysizmi?

Hozir «Men maktabga boraman», degan gapni maktabga borishni hohlayotganingizni va xursandligingizni bildiradigan qilib ayting. (5-6 ta bolalarda so'raladi). Mashg'ulot bolalarni rag'batlantirish bilan yakunlanadi.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

- 2-sentyabr qanday kun?
- Kitob haqida qanday topishmoq, hikmatli so'zlarni bilasiz?
- Kimning hikoyasi sizga yoqdi? Nima uchun?

Tasviriy hikoya tuzishga o'rgatish «Kuz».

Maqsad: Voqeani, tasvirlashda vaqtni to‘g‘ri ifodalash, sodda yoyiq gaplarni qo‘llashga o‘rgatish

Vazifalar:

- «Kuz» mavzusida lug‘atni faollashtirish.
- Voqea-hodisalarning muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga ularni ifodalash uchun aniq so‘zlarni tanlashga o‘rgatish.
- Bog‘lanishli nutq – hikoya tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish.
- Jummalarni, tovushlarni aniq aytish, ovoz ohangini to‘g‘ri qo‘llash.

Kutilayotgan natijalar:

- Voqeani tasvirlashda sodda yoyiq gaplarni qo‘llashni o‘rganadilar
- Grammatik jihatdan to‘g‘ri so‘zlashga intiladi
- «Kuz» mavzusida lug‘at faollashadi
- Voqea-hodisalarning muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga ularni ifodalash uchun aniq so‘zlarni tanlashga o‘rganadilar.
- Jummalarni, tovushlarni aniq aytadilar, ovoz ohangini to‘g‘ri qo‘llay oladilar.

Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo‘naltirilgan, ishtirok etishga mo‘ljallangan interfaol usullar:

- Aqliy hujum
- Qisqa hikoya
- Savol- javob
- Tetiklashtiruvchi mashqlar

Borishi. Bugun biz kuz fasli haqida hikoya o‘ylab tuzamiz. Kuz faslida tabiatda qanday o‘zgarishlar bo‘ladi. Kuzda ob-havo turlicha bo‘ladi?

a) quyosh nur sochsa, osmon musaffo va tiniq bo‘lsa, kuzni qanday atash mumkin? (Oltin kuz, erta kuz).

b) Agar osmon bulutlar bilan qoplangan bo‘lib, sovuq shamol essa, tez-tez yomg‘ir yog‘sa, kuzni qanday atash mumkin? (Kech kuz, sovuq kuz, seryomg‘ir kuz). Kuzda daraxtlarda qanday o‘zgarishlar bo‘ladi? (barglar qizg‘ish-sariq tusga

kiradi, erga to'kiladi). Kuzda qushlar qanday yashashadi? Qaysi qushlar uchib ketishadi?

Jismoniy daqiqa.

(Tarbiyachi bolalar javoblarini umumlashtirib, bolalarni kuz haqida hikoya tuzishga taklif etadi. Hikoya tuzganingizda kuzgi ob-havo qandayligi haqida gapiring, Kuzda kattalar mehnati haqida gapiring. Hikoya tuzganingizda hozir ishlatilgan so'zlardan foydalanishingiz mumkin. (5-6 ta bolalar hikoyasi tinglanadi).

Eslatma: Tarbiyachi «Kuz» mavzusida o'zi hikoya namunasini tuzib berishi mumkin.

Issiq yozdan so'ng kuz fasli keladi. Kuz fasli kirib kelishi bilan havo salqinligi seziladi. Daraxt barglari birin-ketin qizg'ish-sarg'ish tusga kira boshlaydi. Qaldirg'och, ko'k qarg'a, turna kabi qushlar uchib ketishadi. Bog'larda kuzgi mevalar pishib etiladi. Paxtazorlarda paxtalar oppoq bo'lib ochiladi. Dala va bog'larda ish qizg'in bo'ladi. Kuzgi meva, poliz ekinlari yig'ib olinadi.

Tarbiyachi mashg'uletni maqol aytish bilan yakunlash mumkin. Maqol mazmunini bolalarga tushuntirib beradi.

Yer haydasang kuz hayda,

Kuz haydamasang yuz hayda.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

- Kuz faslida tabiatda qanday o'zgarishlar bo'ladi?
- Kuzda ob-havo qanday bo'ladi?
- Qanday qushlar uchib ketishadi?
- Bog'larda qanday mevalar pishadi?
- Qanday poliz ekinlari pishib etiladi?
- Kimning hikoyasi sizga yoqdi?

Jamoa hayotidan hikoya tuzish: «Bizning bog'cha».

Maqsad: Tarbiyachining rejasi asosida shaxsiy hayotdan bo'lgan voqealarni hikoya qilib so'zlab berishga o'rgatish.

Aqliy hujum

Qisqa hikoya

Savol-javob

Tetiklashtiruvchi mashqlar

Kerakli jihozlar:

Mashg'ulotning borishi

Tarbiyachi: Hozir o'lkamizda qanday fasl?Kuz faslida tabiatda qanday o'zgarishlar yuz beradi? Kelinglar siz bilan boqqa hovliga aylanishga chiqamiz.

Bolajonlar, qarang havo qanday toza ekan.Mana shu havodan to'yib-to'yib nafas olamiz.Havoni aytilgan tartibda olinadi:

Burnimizdan chuqur nafas olamiz, og'zimizdan chiqaramiz(3-4marta) takrorlanadi.Nafas olganimizda burnimiz o'pkamiz, og'zimiz ishtirok etadi. Aniq ko'rsatgan holatda. Ana endi nafas olib quyidagi so'zlamni talaffuz qilamiz.

Havo toza

Havo juda toza

Havo juda toza

(bolalarning nafas olib, chiqarishlarini nazorat qilinadi).

Endi qo'llarimizni tepaga ko'tarib nafas olamiz, qo'llarimizni tushurib nafas chiqaramiz.

3. Jismoniy daqiqa

Mavzuga mos she'r bo'lishi va harakat bilan bajarilishi lozim. (Kuz fasliga oid)

4. Mustahkamlash

Kelinglar sizlar bilan tez aytishni yod olamiz.(mavzuga oid)

Qani bolajonlar, bir nafasda kim ko'p tez aytishni yod olar ekan.

“Tez aytishni- ko'p aytish” o'yini

(bolalar tomonidan o'roqlarining tez aytish aytishlari nazoratga olinadi)

5. Yakunlash

Bolalar, barakalla siz mashg'ulotda juda yaxshi qatnashdingiz.

Shaxsiy hayotdan hikoya tuzish «Men qish bayramini qanday o'tkazdim?»

Maqsad: Shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib so'zlab berishga o'rgatish.

Vazifalar:

- Bog'langan nutqni rivojlantirish.
- So'zlarni bo'g'inlarga bo'lish
- «K-G» tovushlarni farqlab talaffuz etish.
- Grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzish.

Kutilayotgan natijalar:

- Bog'langan nutqni rivojlantirish.
- Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi
- So'zlarni bo'g'inlarga bo'lishga o'rganadilar
- Grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzishga o'rganadilar

Kerakli jihozlar:

- Mavzuga oid rasmlar, turli o'yinchoqlar

Mashg'ulotning borishi.

Tarbiyachi: Bog'chamizda bo'lib o'tgan archa bayrami juda qiziqarli bo'ldi. Yangi yil bayrami oldidan hammaniz orziqib kutgan saxiy Qorbobo, Qorqiz ishtirok etishib, bayramimizni ko'ngilli o'tkazib berishdi.

Hozir biz «Men archa bayramini qanday o'tkazdim?» mavzusida hikoya tuzishni o'rganamiz. Qani bir eslang-chi?

1. Siz archa bayramiga qayerga va kim bilan bordingiz?
2. U erda nimalarni ko'rdingiz?
3. Sizga nima juda yoqdi?
4. Qanday ashula va she'rlar aytdingiz?
5. Qanday sovg'a oldingiz?
6. Shu kuni qanday qiziqarli voqealar yuz berdi?
7. Kun qanday tugadi?

Bolalar hikoyalari qisqa va tugallangan bo'lishi kerak (5-6 ta bolalar javoblari).

Tarbiyachining hikoya namunasi:

Bog'chamizda archa bayrami bo'lib o'tdi. Archani juda chiroyli qilib bezatdik. Unga turli o'yinchoqlar osdik. Archaga o'matilgan qizil, sariq, yashil chiroqlar yondi. Archa bayramiga Qorbobo, qorqiz keldi. Biz bayramga atab yodlagan she'r va qo'shiqlarni aytdik. Raqsga tushdik. Qorbobo, qorqiz juda xursand bo'lishdi va bizga sovg'alar berishdi. Biz juda xursand bo'ldik va qorboboga raxmat aytdik.

Tetiklashtiruvchi mashqlar

Barmoqlar mashqi: «Olmaxon»

Tarbiyachining so'zlari	Barmoq harakatlari
Jajjigina olmaxon	-Oldin bosh barmoq, keyin jimjiloq, keyin
Qarab yur, u yon, bu yon!	ko'rsatgich, keyin nomsiz barmoqlar ikki martadan bir biriga tekkiziladi
Bo'ri kelib qolmasin, Seni ushlab olmasin! Jajjigina olmaxon	- O'rta barmoqlar «qulf» qilib ochilib yopiladi
Kelaqolgin men tomon	- xuddi shu harakatlar takrorlandi
Yong'oq chaqib tinmaysan Charchash nima bilmaysan	Har bir taktga barmoqlar galma-gal bosh barmoq bilan birlashadi - Barmoqlar to'liqinsimon harakatlanadi - Barmoqlar musht qilib ochiladi - Barmoqlar to'liqinsimon harakatlanadi

- Bolalar, mening stolimda Qorboboni bizning guruhimizga sovg'a qilgan o'yinchoqlari (sovg'alar) turibdi. Kelinglar, bu sovg'alarni nomini aytib, bo'g'inlarga ajratamiz. Doira bo'lib turib olinglar. Men biror sovg'aning nomini aytib koptokni otaman, ilib olgan bola men aytgan so'zni bo'g'inga bo'lib aytib beradi.

Masalan: qo'g'irchoq-qo'-g'ir-choq;

ko'ylak-ko'y-lak;

choynak- choy-nak va h.k

tarbiyachi mashg'ulotni shu tariqa tugatishi mumkin:

Mashg'ulotga faol qatnashgan bolalar rahbatlantiriladi.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

1. Archa bayramini qanday o'tkazdingiz?

2. O'ylagan so'zingizni bo'g'inga bo'lib ayting

O'zbek xalq maqollari bolalarni tarbiyalaydi va ularga hayotdagi yangiliklarni o'rgatadi.

O'zbek xalq maqollari

Ishlagan - tishlaydi,
Ishlamagan – kishnaydi.

Bog'ni boqsang, bog' bo'ladi,
Botmon dahsar yog' bo'ladi.
Boqimsiz bog' tog' bo'ladi,
Yurak-bag'ring qon bo'ladi.

Dehqon bo'lsang kuz hayda,
Kuz haydamasang, yuz hayda!

Oltin o'tda, odam mehnatda bilinar.

Bugungi ishni ertaga qo'yma!

Yigit kishiga etmish hunar ham oz,
Barvaqt qilingan harakat
Hosilga berar barakat.

Bir yil tut ekkan kishi
Yuz yil gavhar teradi.

Bir kun burun sochsang,
Hafta burun o'rasan.

Birmi kessang, o'nni ek!

Bobongning tol ekkani-
O'ziga non ekkani.

Gap bilan shoshma,
Ish bilan shosh!

Ish seni engmasin,
Sen ishni eng!

Ko'pchilik qo'lda unum ko'p.

Ish quroling soz bo'lsa,
Mashaqqating oz bo'lar.

Halol mehnat -- yaxshi odat,
Berur senga saodat.

Kattaga hurmatda bo'l,
Kichiqqa xizmatda bo'l.

Ona-bola -- gul bilan lola.

Odam bolasi -- elning lolasi.

Odobli bola elga manzur.

Odam odam bilan,
Pista bodom bilan.

Eshik ochiqbo'lsa ham so'rab kir.

Oqko'ngillikning yuzi ko'rkam.

Oz so'zla -- soz so'zla.

Hurmat qilsang, hurmat ko'rasan.

Odob bozorda sotilmas.

Yalqovlikning oxiri -- xo'rlik.

Nafsi yomon hayitda o'lar.

Uyat o'limdan qattiq.

O'zi yuzsiz, so'z tuzsiz.

Topishmoqlar bolalarni o'ylashga, topqirlikka o'rgatuvchi qadimiy janrlardan
birtidir.

O'zbek xalq topishmoqlari

Tunda ko'rib, cho'g' deysan,
Tongda turib, yo'qdeysan.
(Yulduz)

Keragida suvga otasan,
Qimirlashin poylab yotasan.
(Qarmoq)

Qo'shaloqtovoq,
Ichi to'la yog'.
(Yong'oq)
Oyna emas jimirlar,
Tek turolmas, qimirlar.
(Suv)

Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar.
(Shamol)

Kasbi doim taqir-tuqur,
Qayda ilon ko'rsa cho'qir.
(Laylak)

Katta oppoqdasturxon
Yer yuzini qoplagan,
(Qor)

Birlashtirib kiyimni
Issiq tutadi sizni.
(Tugma)

Og'zi yo'g'u, tishi bor,
Duradgorda ishi bor
(Arra)

Kundalik tarix o'zi
Har erda uning so'zi.
(Gazeta)

Tikuvchimas,
Bichuvchimas,
Ignasi ancha ekan.
(Tipratikan)

Ikki ajib qulog'i bor.
Biri tinglar, biri so'zlar.
(Telefon trubkasi)

O'zi qizil, go'zal biram,
Qirga yozar qizil gilam.
(Lolaqizg'aldoq)

Pilla kabi bo'g'indor,
Har bo'g'inda mag'zi bor.
(Eryong'oq)

Bodom kabi yaprog'i,
Sollanadi butog'i,
O'zi shirin, tukligina,
Mazasi ham totligina,
(Shaftoli)

Bir onadan yuz bola,
Yuzovi ham bo'z bola.
(Uzum)

Xo'ppa semiz, bir tuki yo'q.
(Tarvuz)

Pak-pakana bo'yi bor,
Yetti qavat to'ni bor.
(Piyoz)

Pishirsang osh bo'lur,
Pishirmasang qush bo'lur.
(Tuxum)

Tez aytish og'zaki nutq mashqi bo'lib, 6-7 yoshdagi bolalarni ma'lum tovushlarni to'g'ri va ohangdor talaffuz qilish ko'nikmalarini orttiradi. Fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi, xotiralarini mustahkamlaydi.

Tez aytishlar

Erkin egatga ertakni ekinni ertalab ekdi.

Shokir sholipoyada shovqin solib, shaqildoqni shaqillatdi.

Bir juft cho'p ko'pmi, qo'sh juft cho'p ko'pmi.

Jamila jiydani joyiga joyladi.

Shu mushuk, shum mushuk, shumshuk rushuk.

Tez aytishni tez-tez ayt.

Sovuqda tustovuqsovuqqotdi.

Boqi boqqa, Soqi toqqa bordi.

Qo'sh qo'lqop, qo'shovi ham bo'sh qo'lqop.

Gulsara gul saralab gul sanadi.

Tubsiz dengiz dedingizmi, dengiz tengsiz dedengizmi?

O'ktam ko'm-ko'k, ko'rkam ko'klam rasmini ko'p ko'k qalamda chizmoqchi.

Zanjir, sarjin, anjir.

Qurilishga terak kerak,
Demak, ekmoqkerak terak.

Tolib turipni tarozida tortib topshirdi.

Oqchoynakka oqqopqok, ko'k choynakka ko'k qopqok.

Oltin o'tloq- oqo'tloq.

Xulosalar:

1. Tevarak-atrofni o'rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda boshqa hech narsa bilan almashtirish mumkin bo'lmagan hissiy rag'batlantirishga sabab bo'ladi.

2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish ham ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir.

3. Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni bolalar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqning eng oddiy shakli bo'lib, unda bola o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozining past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi.

4. Bolalarda ko'proq guruh bilan qilingan sayrlarda tevarak-atrofnı kuzatib, tarbiyachisi va do'stlari bilan so'zlashadi, uyda esa oila a'zolari bilan muloqot natijasida nutqi shakllana boradi.

5. Nutq o'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashda mavzularning qiziqarliligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Nazorat savollari:

1. Tevarak-atrofnı o'rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda qanday hodisaga sabab bo'ladi.

2. Pedagogik texnologiya nima?

3. Nutqda eng muhim metod qaysi metod hisoblanadi?

4. Qaysi metoddan foydalanish natijasida tevarak-atrofnı bilish jarayonida yaxshi natijalarga erishish mumkin?

5. Maxsus tayyorlangan suhbatlar qanday ko'rinishda tuziladi?

6. Bolalar guruhi bilan suhbat uyushtirilganda qanday mavzudagi savollar asosida suhbat olib boriladi?

7. Qanday nutni rivojlantiruvchi tipidagi o'yinlar bolalarda katta qiziqish uyg'otishi mumkin?

8. Nutq o'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlash uchun mashg'ulotlarnı qanday tashkil etish zarur ?

9. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyalarini joriy etish

Tyanch tushunchalar:

Mmaktabgacha, multimedia, foydalanish, muassasa, tarbiyachi, bolalar, katta, tajriba, Biroq ko'pchilik tarbiyachilar bolalarning yaxshi

o'zlashtirishi, ta'lim-tarbiya, faol, ta'lim, ishtirok, ta'minlash, e'tibor, alohida, dunyosi, his - tuyg'u, munosabat, ta'sir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorida "Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish,

maktabgacha ta'lim muassasalarida 5-6 yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha 6100 ta qisqa muddatli guruhlarini tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim muassasalariga pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishning o'quv reja va dasturlarini takomillashtirish, 2200 ta maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, shu jumladan qishloq joylarda maktabgacha ta'lim muassasalarini yangidan qurish, ularni zamonaviy talablarga javob beradigan inventar, jihoz, o'quv-metodik qo'llanmalar va multimediali vositalar bilan ta'minlash"¹² – Bu qaror maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodlari-multimedia atamasining lug'vaviy ma'nosi (multim-medium yoki multi-media) kabi ikkita so'z yig'indisidan tashkil topgan bo'lib, multi-ko'p, media-muhit ma'nosini anglatadi. Atama ilmiy va o'quv adabiyotlarida «ko'p vositalilik», «multimedia muhiti» «ko'p qatlamli muhit», «ma'lumot tashuvchi vosita» kabi talqin qilinib kelinmoqda¹³.

Hozirgi davrda multimedia atamasi ko'p qirrali bo'lib, turli hil tushunchalarni ifodalashga tadbir etib kelinmoqda. Masalan, multimedia texnologiyasi;

¹² Turkiston ro'znomasi 2017 yil 1-fevral 3-bet

¹³ Aripov M. Informatika va axborot texnologiyasi asoslari. - T.:Universitet, 2001.

multimedia mahsuloti, multimediali kompyuter, multimedia dasturi va boshqalar shular jumlasidandir.

«Multimedia» tushunchasining adabiyotlarda yoritilgan bir nechta ta'rifini keltiramiz: «**Multimedia – deganda turli shakldagi ma'lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi¹⁴**», «Multimedia – bir vaqtning o'zida turli ko'rinishdagi axborotlardan: matn, grafika, tovush va boshkalardan foydalanishni kuzda tutgan foydalanuvchi interfeysining kontseptsiyasi», «Multimedia bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida axborotning an'anaviy va original turlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir».

Multimedia bu maxsus texnologiya bo'lib, dasturiy va texnik moddiy ta'minot asosida kompyuterda bir vaqtning o'zida matnli, tasviriy axborotni tovushli va harakatli holda ifodalash imkoniyatidir. Multimedia – tasvirli ma'lumot bilan ishlashga qodir bo'lgan vosita hisoblanadi. Odatda multimedia deganda turli shakldagi ma'lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi. Multimedia – kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvir va turli animatsiyalarni mujassamlashtirish imkonini beruvchi zamonaviy axborotlar texnologiyasidir.

Multimedia mazmunidan kelib chiqqan holda multimedia tushunchasining quyidagi ta'rifini keltirish mumkin:

Multimedia-bir nechta axborot turlarining kompyuterda ishlov berish natijasida hosil qilingan va bita diska jamlangan axborot yig'indisidir.

Multimediane shakllanish bosqichlari uning asosiy texnik ta'minoti bo'lgan kompyuterning rivojlanishi bilan bog'liq. Multimediane tashkil etuvchi va ularning rivojlanish bosqichlari quyidagilardir:

Matn shaklidagi tashkil etuvchisi. Dastlab odamlar yozuvlarni toshga o'yib yozgandar, qog'oz ixtiro qilingach parranda pati, qalam va ruchkalardan foydalanib yozuv ishlarini amalga oshirganlar. Keyinchalik yozuv mashinasi ixtiro etilgach, uzoq yillar mobaynida ulardan foydalanib kelindi. Nihoyat,

¹⁴ Adilova S. Multimedia va ularni ta'lim jarayonida qo'llash // Pedagogika ta'lim-T.: TDPU, 2001. № 2. -B. 20-21

kompyuterlarda «Matn muharriri» dasturi oʻrnatilgach, yozuv ishlari kompyuterda bajariladigan boʻldi

1980 yildan boshlab esa kompakt disklarga yozish va undan foydalanish yoʻlga quyildi, jumladan, 1982 yilda Polygram kompaniyasi Audio CD ni ishlab chiqdi, SONY kompaniyasi esa, oʻsha yili standart yozuvlarni CD disklarga yozishni tavsiya etdi. Natijada, SD disklarda yozish texnologiyasi rivojlanib ketdi. Ayni bir paytda mikrofon yordamida nutq va musiqa yozish ham shakllandi.

Video shaklidagi tashkil etuvchilarga videotasvirlar, grafikli tasvirlar, maʼlumot grafiklari va hokazolar kiradi. Videotasvirlar dastlab magnit lentalarida yozilib, videomagnitofonlarda namoyish etila boshlandi, soʻngra videotasvirlarni yozish kompakt disklarda amalga oshirildi.

Multimedaning animatsiya samarasi. Multimedaning tashkil etuchi axborot turlaridan biri - axborotlaga animatsiya samarasini berishdir. Bu multiplikatsion filmlarda rassomning chizgan qator chizmalari va rasmlarini tez (bir daqiqada 24 kadr tezlikda) namoyish etilishi asosida sodir boʻladi. Hozirgi kunda multiplikatsion filmlar kompyuterda 3D.Flash dasturi asosida yaratilmoqda. Multimedia da esa maxsus dasturlar (Power Point, Makromedia Flash, Swish, Adobe Prmiere, Media Player, CD Player) orqali amalga oshiriladi.

1986 yilda Amida kompyuterida birinchi marta maxsus rolikda tovush bilan hiralikdagi animatsiya effekti namoyish qilinib, multimedaning shakllanishi nihoyasiga yetkazildi va bu yigʻilishda toʻlaqonli multimedia texnologiyasi yaratilgani eʼtirof etildi. Shunday qilib, multimedia 1986 yil rasmiy ravishda yaratilgan deb hisoblanadi.

Multimedia texnologiyasi. Dastlab maʼlum bir sohadagi texnologik jarayon mazmunini koʻrib chiqamiz. Texnologik jarayon deganda biror bir hom-ashyo, material yoki axborotni maʼlum bir asbob-uskuna, vosita, qurilmalardan foydalanib, ularga ishlov berish, hossalarni oʻzgartirish va qayta ishlash natijasida yangi, sifatli mahsulot olish jarayoni tushuniladi.

Demak, axborot texnologiyasi moddiy mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasiga oʻxshash maʼlumotlar yoki boshlangʻich axborotni yigʻish,

ma'lumotlarni qayta ishlash, axborot olish, bu axborot asosida qarorlar qabul qilish uchun foydalanuvchiga uzatish jarayonidan iborat.

Yakka tartibdagi axborotlar – nutq, matn, tasvir, grafika, musiqa va animatsiya samarali kompyuterda ishlov berilishi natijasida bita diska joylashtiriladi va ushbu texnologik jarayon natijasida multimediali axborot texnologiyasi shakllanadi.

Multimedia texnologiyasining bir nechta ta'riflari mavjud. Jumladan, multimedia texnologiyasi – informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya samarali asosida o'quv materiallarni tarbiyalanuvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan ko'rinishidagi texnologiyasidir. to'la multimedia – matn, audio, video, tasvir, grafika, jadvallar va boshqa turlarning yig'indisidan iborat. Shuni ta'kidlash kerakki, multimediali axborot shakllantirilishi uchun uning kamida uchta elementi qatnashishi shart. (nutq, tasvir va animatsiya). Masalan, radio eshittirishida beriladigan axborot yoki teleko'rsatuvlarda ko'rsatiladigan ovozsiz tasvirlar yoki tarbiyachi tomonidan an'anaviy metod (izohli-ko'rgazmali, bo'r-doska usuli) dan foydalanib o'rganiladigan materiallarning bayon etilishi multimedia texnologiyasidan foydalanish bo'la olmaydi.¹⁵

Hozirgi davrda multimedia texnologiyasidan ko'p sohalarida jumladan, moliya, iqtisodiyot, fan, ta'lim, madaniyat, ijtimoiy sohalar, maishiy sohalar, reklama, kompyuter o'yinlaridan foydalanilmoqda. Ayniqsa, banklarning operatsion zallarida, ko'rgazma va yarmarka zallarida, avtosalon, sayohat byurosi, aeroport va temir yo'l vokzallarining zallarida reklama axborotlari to'g'risida keng qo'lamda ma'lumot beriladi. Shuningdek, ishlab chiqarishda, turli muassasalarda, xizmat ko'rsatish shoxobchalarida, arxivlashtirishda va boshqa joylarda qo'llaniladi. Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, media mashg'ulotlarni tayyorlash, samarali o'tkazish tarbiyachilardan turli professional layoqat va shaxsiy sifatlarni talab etadi:

¹⁵ Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun modullar T-2012 y ikkinchi nashr 126 b

➤ yuqori darajadagi kasbiy mahoratga ega bo'lish; zamonaviy metodik tayyorgarlikka ega bo'lish;

➤ bola bilan muloqotga kirishish, malakali psixologik, pedagogik bilimlarga ega bo'lish; yuksak ma'naviy, ma'rifiy madaniyatga ega bo'lish;

➤ zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirib olish va internetdan foydalanish;

Ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiya va interfaol metodlarni joriy qilish orqali tashkil etish.

Bir so'z bilan aytganda, ta'lim muassasalari malakali mediapedagoglarni kutmoqda.

Ammo bu borada bajarilishi ko'zda tutilgan ishlar kun tartibida dolzarb bo'lib turibdi:

➤ ta'lim muassasalarini kompyuter texnikasiga xizmat ko'rsatuvchi o'rta muvassaf ma'lumotli malakali mutaxassislar (texnik xodimlar) bilan ta'minlash;

➤ pedagoglarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish, ularni qayta tayyorlash va doimiy malakasini oshirib borish;

➤ elektron dare ishlanmalari, testlar majmui, elektron ko'rgazmali qurollar va o'quv filmlari yaratish, ularni doimiy yangilab borish;

➤ o'quv jarayonida kompyuter texnikasidan unumli (kuniga 10-12 soat) foydalanishni yo'lga qo'yish;

➤ shu bilan birga, shubhasiz, barcha muassasalarda barqaror elektr kuchlanishi, sifatli telefon aloqasi bo'lishini ta'minlash zarur.

Hozirgi kunda barcha ta'lim muassasalari, shu jumladan maktabgacha ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari bilan jihozlanmokda. Bu esa, tarbiyachi- pedagoglarning o'z mehnati faoliyatiga yangicha yondashuvini, mashg'ulot o'tish jarayonida tarbiyalanuvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish hamda ularni tushunarli va qiziqarli

shaklda tashkil etishda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanishlari zaruriyati paydo bo'ladi.¹⁶

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonida yangi kompyuter va axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalarining joriy etilishi, pedagog-tarbiyachilarning axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularning mashg'ulotni tashkil etish jarayonidagi maqsadi, vazifalari va tutgan o'zini o'zgartiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilariga ta'lim berishda axborot texnologiyalaridan foydalanish murakkab masala hisoblanib, ko'plab bahsmunozaralarga sabab bo'lmoqda. Lekin shunga karamay, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularning har tomonlama yetuk inson bo'lib rivojlanishida kompyuter texnologiyalari vositalaridan foydalanish o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning badiiy-musiqiy faoliyatini, matnlarni o'qish, rasmlarni ko'rish va ajrata bilish tasavvurlarini kengaytirish kompyuterli o'yin dasturlari orqali fikrlash va mustaqil qarorlar qabu qilish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi uchun mo'ljallangan kompyuterli o'yin dasturlarining barchasi ham ta'lim jarayonida o'z samarasini beravermaydi. Shuning uchun ham kompyuter o'yinlarini tanlash va ulardan foydalanish uchun jiddiy yondashuv va e'tibor kerak bo'ladi.

Kompyuterli o'yin dasturlari shunday yaratilgan bo'lishi kerakki, unda bajariladigan har bir harakat bolalar tomonidan to'g'ri qabul qilinishi, bajarilishi va tasavvur etilishi lozim. O'yin dasturidagi har bir harakatni bola tushuna olishi, uni qanday bajarish kerakligini o'ylash va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning axborot texnologiyalari bo'yicha boshlang'ich savodxonligini ham oshirish zarur, ya'ni kompyuterning umumiy tuzilishi, asosiy

¹⁶ UNICEF to'plam 2014 y fevral .B.Aminov - Samarqand davlat universiteta

qurilmalari to'g'risida umumiy tushunchalarni, klaviaturadan foydalana olish malakalarini hosil qilish mumkin. Bu ishlar tarbiyalanuvchilarning kompyuter o'yinlaridan foydalana olish bo'yicha malaka va ko'nikmalari shakllanishida asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida kompyuterli o'yin dasturlaridan foydalanish tarbiyalanuvchilarda bir qator ijobiy sifatlarning shakllanishi va mustahkamlanishiga imkoniyat yaratadi:

- o'z qobiliyati va iqtidorini namoyish qilish imkonini beradi;
- mustaqil harakat qilishga zamin yaratadi;
- muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;
- insonlar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi;
- o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantiradi;
- tarbiyalanuvchilarda obrazli tasavvur va obrazli fikrlash rivojlanadi;
- nutq, kreativ fikrlash va kognitiv qobiliyatlar rivojlanadi.

Kompyuterli o'yin dasturlaridan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalari uchun kompyuterli nashrlar, shu jumladan ijodiy ishlanmalar, hayoliy sayohatlar va boshqa elektron axborot resurslari yaratilmoqtsaki, ulardan foydalanish bugungi kunda o'z samarasini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarishda ham axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanilmokda. Buning uchun esa maktabgacha ta'lim muassasalarida elektron axborot resurslaridan samarali foydalangan holda elektron hujjat almashuvi yo'lga qo'yilgan bo'lishi lozim.

Bu faoliyatning samaradorligi tarbiyachi-pedagoglarning ta'lim- tarbiya jarayoniga shu texnologiyalarni qo'llashga doyr, bilim, ko'nikma va malakalari darajasi va amaliy ish tajribalariga ham bog'liq bo'ladi. eoshkacha aytganda, maktabgacha ta'lim tizimida axborot - kommunikatsion texnologiyalaridan mukammal foydalanish uchun asosiy e'tibor, eng avvalo, alab qilinadigan sharoitni yaratish hamda ta'lim-tarbiya jarayonlarida amonaviy elektron axborot va uslubiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilishi lozim. Bugun mamlakatimiz istiqlol shurofati tufayli barcha fan sohalarini rivojlangan davlatlarda to'plangan tajribalar

asosida tahlil qilish va yanada takomillashtirish imkoniyatlari mavjud. Umuminsoniy qadriyatlarni ijodiy o'rganish va xayotimizga tadbqiq etish davri keldi. Milliy dasturda ta'kidlanganidek, yaqin kelajakda "kadrlar tayyorlash sohasidagi xamkorlikning xalqaro huquqiy bazasi yaratiladi, xalqaro xamkorlikning ustuvor yo'nalishlari ro'yobga chiqariladi, xalqaro ta'lim tizimlari rivojlantiriladi". Eng muximi, bu ta'lim o'z moxiyatiga ko'ra, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini tulaqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Buning natijasida shahs o'z "men"ini anglay boshlaydi va boyitadi, tashqi dunyo bilan bulgan aloqasida esa o'zining ijtimoiy rolini va topa oladi, yaratuvchilik qobiliyati shakllanadi. Zero, o'z-o'zini rivojlantirish ustida doimo ish oli boradigan, yuksak ma'naviyatli, xar tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridandir.

Multimediali kompyuter texnologiyasidan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish bir vaqtning o'zida bolalarning kompyuter savodxonligi shakllanishiga ham olib keladi. Animatsiyali ma'lumotlarning insonga ta'siri katta bo'lib, undan. MTMLari ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish bolalar diqqatini ko'proq jalb qilish xususiyatiga ega. Multimediali ta'lim bir vaqtning o'zida ham ko'rish, ham eshitish orqali bilim olish uchun samarali ekanligi hayotiy tajribada allaqachon isbotlangan. MTM tarbiyalanuvchilari monitor ekranida namoyish etiladigan materiallarni o'rgana borsalar va kompyuterdan foydalanish bo'yicha yetarlicha ko'nikma hosil qilsalar, maktabda boshlang'ich sinfda informatika fanini o'rganishga, kelajakda esa akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtida kompyuterdan foydalana olish malakasiga to'liq ega bo'ladilar. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilarning kompyuterdan foydalanish jarayonida mantiqiy tafakkurlari rivojlanadi, bilim olishga havaslari va ishtiyoblari ortadi, dunyoqarashlari shakllanadi. Kompyuterli didaktik o'yinlarning pedagogik jihatlaridan biri ularning ta'limiyligidir. Tarbiyalanuvchi o'ym davomida bir vaqtning o'zida ham o'yinda ishtirok etadi, ham ma'lum bir darajada ta'lim oladi. Ayrim o'yinlarda bilimlar mashqlar orqali namoyish qilinadi.

Masalan: shakllarni ustma-ust qo'yish o'yinida, birinchidan, o'yin vazifasi bo'yicha bola shakllarni ustma-ust qo'yish natijasida qanday shakl hosil bo'lishini topsa, ikkinchidan, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha shakllar sonini sanab berishni, shakllar qanday ko'rinishda ekanligini va ularning nomlarini aytishni, ranglarni ajratib berish vazifalarini bajaradi (ta'limiy jihati). Bundan tashqari, turbiyalanuvchi "sichqoncha"dan foydalanib kompyuterda ishlash malakasini hosil qiladi va kompyuter savodxonligini oshiradi.

Multimedia – gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi:

Axborotning xilma-xil turlari: ananaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar), original (nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiya va boshqalar) turlarini bir dasturiy mahsulotda integratsiyalaydi. Bunday integratsiya axborotni ro'yxatdan o'tkazish va aks ettirishning turli qurilmalari: mikrofon, audio-tizimlar, optik kompakt-disklar, televizor, videomagnitofon, videokamera, elektron musiqiy asboblardan foydalanilgan holda kompyuter boshqaruvida bajariladi;

Muayyan vaqtdagi ish, o'z tabiatiga ko'ra statik bo'lgan matn va grafikadan farqli ravishda, audio va videosignallar faqat vaqtning ma'lum oralig'ida ko'rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy protsessor tez harakatchanligi, ma'lumotlarni uzatish shinasining o'tkazish qobiliyati, operativ(tezkor) va video-xotira, katta sig'imli tashqi xotira (ommaviy xotira), hajm va kompyuter kirish-chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini taxminan ikki baravar oshirilishi talab etiladi;

Multimedia vositalari asosida talim-tarbiya berish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Multimedia - bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, mant, grafika va animatsiya effektlari asosida o'quv materiallarini maktabgacha yoshdagi bolalarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi kurinishidir¹⁷.

¹⁷ Begmatova N.X., Aripov M. Multimediya texnologiyasidan foydalanish 2012 yil

Multimedia vositalari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish quyidagi afzalliklarga ega:

A) berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor;

B) ta'lim-tarbiya olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi;

V) ta'lim-tarbiya olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

G) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi.

Demak, kompyuterli didaktik o'yinlar ta'lim bilan bevosita bogliq bo'lib, ta'lim jarayonini amalga oshirishga yordam qiladi. Demak, kompyuter va uning xotirasidagi ta'limiy o'yinlar birgalikda, multimedia texnologiyasi (kompyuterli ta'lim)ning o'yinlar bo'yicha asosiy didaktik vositasi hisoblanadi. Kompyuter xotirasidagi o'yinlardan tashqari, qo'shimcha didaktik o'yinlar tayyorlash mumkin.

2. Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarni savodga o'rgatishda multimedia texnologiyalarini tadbiq etish.

Maktabgacha ta'lim o'quv tarbiya faoliyatini tashkil qilish vosita va usullarini, o'quv tarbiya jarayonida kelib chiqadigan muammolar va uni yechishni to'g'ri hal qila bilish, innovatsion texnologiya usullaridan foydalanish, qiyinchiliklarni to'g'ri yechimini topishga yo'naltiradi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya masalalari eng muhim asosiy pedagogik munosabatlar sabablarini aniqlaydi, uni pedagogik jarayonda o'rganadi.

Ta'lim - tarbiya masalalari, har bir millatning milliy merosiga, umumbashariy qadriyatlariga bog'langan holda bog'cha yoshidan boshlab o'zligini anglash, erkin fikrlash, g'urur tuyg'ularini shakllantirishga qaratiladi.

Pedagog olimlarning yillar davomida ta'lim tizimida Nega o'qitamiz? Nimani o'qitamiz? Qanday o'qitamiz? degan savollarga javob izlash bilan bir qatorda qanday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin? degan savoliga javob beradilar. Bu esa olim va amaliyotchilarni ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishga,

ya'ni «O'qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko'rish mumkin» degan fikrga olib keladi. Bunday fikrning tug'ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo'nalishini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassalarining ta'lim- tarbiyaviy jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanishiga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchidan: pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Ikkinchidan: pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan: pedagogik texnologiya pedagogni ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchidan: pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa tarbiyalanuvchilardan ko'p mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi.

Har qanday pedagogik texnologiyalarning o'quv- tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy jihatdan kelib chiqqan holda tinglovchini kim o'qitayotganligi va pedagog kimni o'qitayotganiga bog'liq.

Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolarga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini oshirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammoarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va

o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarga aylanadi.

Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining ta'lim-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol usulblar, innovatsion texnologiyalarning o'mi va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanilishiga oid bilimlar, tajriba talaba yoki o'quvchilarning bilimli va Yetuk malakaga egaligini ta'minlaydi.

Bola tug'ilgan kundan boshlab, uni maktabga borguniulgan davrda har tomonlama yetuk barkamol etib tarbiyalash konuniyatlarini urganish maktabgacha ta'lim pedagogikasining muvzuidir. U maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaning tarbiyaviy ta'sir kursatishi birligini, maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab ishidagi alokadorlikni, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlashni ta'sinlab, ijtimoiy maktabgacha tarbiya sharoitida tarbiya va ta'lim berish ishlarining vazifalarini, tamoyillarini, mazmunini, metodlarini, shakllarini va uni tashkil etishni ishlab chiqdi. Maktabgacha ta'lim tizimida uning ajralmas qismi bulib shakllandi. Hozirgi kunda turli xil multimediali ta'lim vositalarini ishlab chiqish va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish jadal rivojlanayapti. MTMlari ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan foydalanish metodikasi ishlab chiqilmagani uchun tarbiyachi-pedagoglar multimedia vositalarini multimedia texnologiyasi sifatida qabul qilmoqdalar. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, multimedia vositalarini ishlab chiqaruvchi maxsus muassasadan tashqari, har bir MTM tarbiyachilarining o'zlari tayyorlashi mumkin bo'lgan dasturli va rolli multimedia vositalarini kullash mumkin.

MTMlarida foydalaniladigan multimediali ta'lim vositalarini ikki turga bo'lish mumkin:

1. Monitor ekranida to'g'ridan-to'g'ri bilim berishga mo'ljallangan vositalar.

2. Ko'rgazmali qurol.

Odanzod har daqiqa sezgi a'zolari orqali atrof muhitni axborot yig'ib fikr qilish va xayotiy muammolarni hal qilish choralarini o'ylab topib amalga oshirish

bilan kun ko'radi. Insonlar qayerda bo'lmasinlar – zamon talabiga most ravishda mulakasini oshirib, yangi ma'lumotlar bilan bilim bazasini yangilab borishi kerakligini bugungi kun taqoza etmoqda.

O'rganilayotgan muammomizning ilmiy amaliy axamiyati shundan iboratki, maktabgacha yoshdagi bolalarni mashg'ulotlar jarayoniga qiziqishlarini oshirish va mavzuni mustaqil o'zlashtirish samaradorligini va ahamiyatini shakllantirish.

Informatika fanini o'qitishda multimedia tizimi haqqida tushincha berish, multimedia vositalaridan foydalanib bilim olishning ahamiyati, uning yaxshi taraflarini aytib utish lozim.¹⁸

Multimediali o'rgatuvchi dasturlar matn, grafika, video, tovush va animatsiyalarni o'zida tutadi. ya'ni kompyuterga yozilgan maxsus dasturni ishga tushiradi. Bu dasturlar asosan fanning nazariy bo'limidan, amaliy mashg'ulotlari va nazoratlardan iborat bulishi mumkin. Bunday dasturlar orqali olingan bilim xotirada ko'p vaqt saqlanadi va kerak bo'lganda amalda qo'llanish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim muassalarida an'anaviy usulda ta'lim-tarbiya berishning shakli, mazmuni va metodi ko'pgina adabiyotlarda bayon etilgan. Jumladan, Ushbu masalada P.Yusupovning «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi» da keng yoritib berilgan. P.Yusupova ta'lim shakli to'g'risida shunday yozadi: «Ta'lim shakli deganda, ta'lim beruvchi pedagog va bolalarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi va kun tartibida ma'lum bir vaqtda o'tkaziladi»¹⁹.

Adabiyotlarda, MTM ta'lim metodlari bo'yicha ham qator fikrlar bildirilgan. Metod-ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning maqsadli ta'lim-tarbiya vazifalarini amal etishga yo'naltirilgan o'zaro bog'liq faoliyatlarining izchil usullar tizimidir.

Maktabgacha tayyorlov guruhlari bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish, asosan uch tomonlama amalga oshiriladi.

1. Kompyuter va uning dasturlari yordamida didaktik vositalar tayyorlanadi hamda Internet va masofali ta'lim ashyolaridan foydalaniladi.

¹⁸ Huda nasimi rivojlantirish dolzarb muammolari T-2008 y maqolalar to'plami
¹⁹ Adilovna S. Multimedia va ularni ta'lim jarayonida qo'llash // Pedagogika'lim-T.: TDPU, 2001. № 2. -B. 20-21.

2. Kompyuter ishtirokida bevosita dialog metodi asosida bolalarga yangi material o'rganiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, 6-7 yoshli bola kattalar kabi kompyuterda ishlashga qodir emas. Shuning uchun, MTMLarda yangi materialni o'rganishda bevosita dialog metodidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu holda kompyuter didaktik vosita manbai rol o'ynaydi.

3. Bilvosita dialog – virtual axborot muhitida kompyuter bilan dialog asosida multimedia texnologiyasi amalga oshiriladi. Bunda bolalar tomonidan material mustaqil o'rganiladi, o'tilgan material mustaqil takrorlanadi, mashqlar mustaqil bajariladi, multimediali kompyuter o'yinlari mustaqil amalga oshiriladi va bola mashqlarni, kompyuter quygan vazifalarni o'yinlarni takror-takror bajarib, qo'yilgan mashg'ulot maqsadiga erisha oladi. Bu holda multimedia texnologiyasidan foydalanganda kompyuter ta'lim manbai rolini o'ynaydi. Maktabga tayyorlov guruhlarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanishning asosiy va yetakchi shakli mashg'ulotdir. Mashg'ulotlar «Bolajon» dasturi asosida belgilangan rejalar asosida olib boriladi. Yangi mashg'ulotlarni o'rgatishga qaratilgan, tekshiruvchi- sinovchi, majmuaviy «sayohat» yoki «ekskursiya» va «kompyuterli o'yin» shakllariga bo'linadi.

Mashg'ulotning o'yin shakli. Bolalarga kompyuterli ta'limiy o'yinlar orqali ham

Tarbiyachi-pedagog bolalarni kompyuter ro'parasiga joylashtiradi.

Kompyuter xotirasiga joylashtirilgan materiallarni monitor ekraniga chiqaradi. Bolalarning diqqati ekranga chiqqan materialga qaratiladi. Tarbiyachi va bolalar o'rtasida dialog (savol-javob) boshlanadi. Bolalar tarbiyachi (pedagog) bergan topshirikni mustaqil bajaradi. O'rganilgan material mustahkamlanadi. Bolalarning mashg'ulot davomida olgan bilim baholanadi. O'rganilgan material bo'yicha uyga topshiriq beriladi.

Mashg'ulot mazmuni. Multimedia texnologiyasidan foydalanib o'tkaziladigan mashg'ulotlar kompyuter texnologiyasiga asoslanadi. Shuning uchun, multimedia texnologiyasiga asoslangan mashg'ulotlarni kompyuter

mashg'uloti, deb ham atash mumkin. Kompyuterli mashg'ulotlarning aksariyati birlashgan mashg'ulotlar shaklida o'tkaziladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, mashg'ulot mobaynida tarbiyalanuvchilarning kompyuter oldida 15 daqiqadan ortiq o'tirishi mumkin emasligi e'tiborga olinishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan Davlat talablari"da ham bolaning kompyuterda shug'ullanishi 15-20 daqiqa etib belgilangan. 15 daqiqaga rejalashtirilgan material o'tib bo'lingach, 15-20 daqiqali oraliq bosqichi o'tkaziladi.

Ushbu oraliq bosqichida tarbiyalanuvchilarning toliqishini hisobga olib, kompyutersiz amalga oshiriladigan mashg'ulot o'tkaziladi. Kompyutersiz o'tkaziladigan ushbu oraliq mashg'ulotlarda, mavzuga tegishli og'zaki savol-javoblar, topishoqlar, turli mazmundagi o'yinlar, amaliy tadbirlar (masalan, qiychi bilan harflar qirqish, qog'ozda yozishga o'rgatish) o'tkaziladi. Shuningdek, she'r, ashula aytiladi va jismoniy mashqlar bajariladi. Jumladan, ko'z toliqishini burtaraf etuvchi ko'z gimnastikasi - bir necha daqiqa davomida ko'zni ochib kmish, xonaning burchaklariga navbatma-navbat nazar tashlash kiradi. Oraliq bosqichdan so'ng yana 15 daqiqali asosiy mashg'ulot davom ettiriladi.

Yungi bilim berishda bevosita dialog metodidan foydalanishni maktabga tayyorlov guruhlari bolalarining yoshlari (6-7), ularning fikrlash darajalari va boshqa xususiyatlarini e'tiborga olishni taqozo etadi. Bevosita dialog metodidan foydalanilgan holda kompyuter didaktik vositalar manbai rolini o'ynaydi.

Virtual akborot muhitida kompyuter bilan (bilvosita) dialog metodining algortmi:

1. Kompyuter bola (tarbiyalanuvchi)ga - topshiriq, savol, mashkni bajarish yoki o'yinni bajarishni buyuradi.
2. Bola (tarbiyalanuvchi) topshiriqni bajaradi.
3. Kompyuter topshiriq bajarilishining to'g'ri yoki noto'g'riligini bildiradi.
4. Noto'g'ri bo'lsa, takroriy bajartiradi.
5. Kompyuter bolaning bilimini baholaydi.

Kompyuterda ishlovchi bola mashqlarni va kompyuter qo'ygan vazifalarni, o'yinlarni takror-takror bajarib, makeadiga erisha oladi, chunki kompyuter - "bag'ri keng" va "toqatli, sabrlidir". Bola xato qilgan taqdirda ham xatoni o'zi tuzatgunga qadar hech kim unga tanbeh bermaydi. Ammo bolalar kompyuterda mustaqil ishlagan hollarda ham ularning harakatlari doimo tarbiyachi nazoratida bo'ladi.

Bevosita dialog asosida o'tkazilgan mashg'ulotda 15 daqiqa uzluksiz monitor ekraniga qaragan va bolalar kompyuterdan uzokroq "sichqoncha" va klaviatura kabellarining uzunligi masofasida joylashgan holda bolalarning 95 foizi 15-20 daqiqadan so'ng toliqishlari yo'qolganini bildirdilar. Multimediali kompyuter texnologiyasining ta'lim-tarbiya berish metodikasini bayon qilishdan oldin uning quyidagi ikki jihatiga e'tibor berish kerak:

- 1) agar u yoki bu multimedia vositasi tarbiyalanuvchilarga bayon etib borilmasdan namoyish etilsa, u oddiy multfilm bo'lib qoladi.

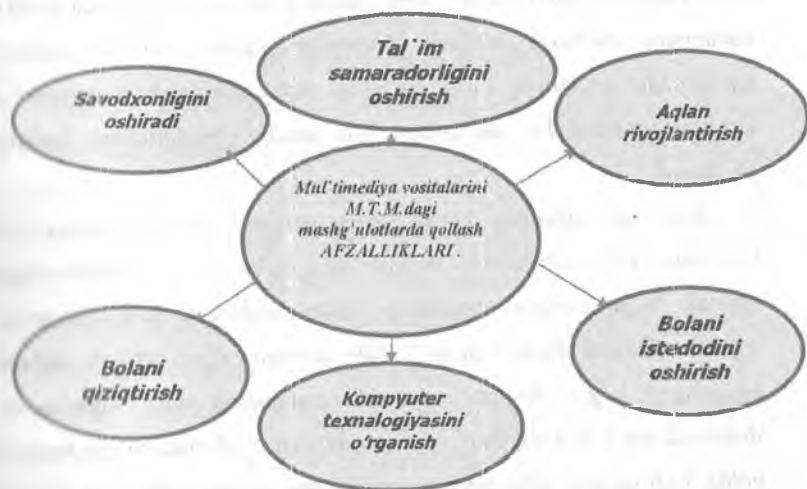
- 2) agar tarbiyachi multimedia vositasini namoyish etish davomida uni tahlil etib (tushuntirib, bayon etib) borsa, ta'lim jarayonini aks ettirib, multimedia texnologiyasiga aylanadi.

Agar MTMdagi kompyuterlar soni 5-6 dan ortiq bo'lsa, mashg'ulot frontal ravishda, bitta bo'lsa, undan navbatma-navbat foydalanilgan holda o'tkaziladi. Bunday holda taklif etilgan birinchi tarbiyalanuvchi tarbiyachi tomonidan berilgan savolga to'g'ri javob bera olmasa, ikkinchisidan so'raladi. Agar MTMLarda proyektor va ekran (yoki elektron doska) bo'lsa, tarbiyachi mashg'ulotni "kompyuter-elektron doska" usulidan foydalanib olib boradi.

15-20 daqiqali ikkinchi bosqichdan so'ng, uchinchi bosqichda birinchi bosqichda kompyuterdan foydalanib, o'rganilgan materiallar savol-javob asosida mustahkamlanadi va tarbiyalanuvchilarning bilimlari baholanadi. Mashg'ulot oxirida uyga vazifa beriladi. Tarbiyalanuvchilarga uyga beriladigan topshiriqlar kundalik turmushda uchraydigan masalalardan bo'lishi maqsadga muvofiq.

Mutaxassislarning fikricha, insonning eshitish a'zolariga nisbatan ko'rish a'zolari yordamida qabul qilingan besh marotaba ko'p ma'lumotni eslab qolish

mumkin. Sababi - eshitish a'zolariga nisbatan ko'rish a'zolaridan olinayotgan ma'lumotlar qayta kodlashtirilmay to'gridan-to'g'ri xotiraga o'tadi va saqlanadi.²⁰ Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablarida maktabga tayyorlov guruhi bolalarini savod chiqarishga tayyorlash, elementar matematik bilim berish va atrof-olamni o'rganish, ta'lim o'yinlari yo'nalishlari bo'yicha, quyidagilar qayd etilgan: nutq o'stirish bo'yicha nutq-tovush madaniyatini shakllantirish, ijodiy hikoya qilish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, lug'atini boyitishni jadallashtirish, matematika bo'yicha son-sanoq, miqdor, shakllar, fazoviy tasavvurlar, vaqt haqida tasavvur hosil qilish. Ta'limiy o'yinlar bo'yicha rangni top (ranglarni to'g'ri ajratish), shaklini top (doira kvadrat, uchburchak va boshqa shakllar), halqalarning shakli va ranglari bo'yicha o'yinlar, tubint bilan tanishtirish bo'yicha gulzorga ekskursiya, paxta dalasiga sayohat, kabutar singari qushlarni kuzatish, ularning hususiyatlari va farqi, havo va uning konsalari bilan tanishtirish, suv va uning hususiyatlari bilan tanishtirish kiradi.

Mul'timediya vositalarini M.T.M.dagi mashg'ulotlarda qo'llash

²⁰ Maktabgacha ta'lim muassasalari mudiralari uchun o'quv modullari 3-modul: Bosh shaxsinirivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-2012y

Tarbiyalanuvchilarning bilimini baholash mezonlari. Baholash ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv maqsadlariga erishilgan darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir.

Maktabga tayyorlov guruhi bolalarining bilimlarini aniqlash, beshta: ya'ni o'quv maqsadlariga asoslanganlik, haqiqiylik, haqqoniylik, ishonchlilik va kulaylik kabi tamoyillariga asoslanadi. MTM tarbiyachisi bolalarning bilimini baholash jarayonida baholash tamoyillarini hisobga olishi shart. Multmediali kompyuterli ta'limda bolalarning yoshi, rivojlanish darajasi va psixologiyasini hisobga olib, o'tilgan materiallarni baholashda uchta test savoli quyiladi. Bu yoshdagi bolalarga beshta savol qiyin bo'lishi mumkin. Buni hisobga olgan holda tesga uchta savol quyib, uch balli tizimda baholanadi.

Tarbiyalanuvchilar bilim darajalarini aniqlash mezonini quyidagicha: o'rganiladigan material turiga qarab 3 tadan 5 tagacha turli variantdagi dasturli o'yin, taqdimot, slayd, yozuv, rasm, sxema, mashqlar va chizmalar savol tariqasida kompyuter xotirasiga kiritiladi. Tarbiyalanuvchilarga to'g'ri javobni aniqlash topshiriladi va ularning bilim darajalari test sinovii yoki kompyuter xotirasiga kiritilgan mashg'ulot mavzusiga oid amaliy topshiriqlarni bajarish orqali aniqlanadi.

Agar tarbiyalanuvchi kompyuterda berilgan variantdagi uchta topshiriqdan barchasini to'g'ri bajarsa, u holda unga «a'lo» bahoni ifodalaydigan 3 ball quyiladi. Agar berilgan variantdagi ikkita topshiriqni to'g'ri bajarsa, u holda «yaxshi» bahoni ifodalaydigan 2 ball quyiladi. Agar berilgan variantdan bita topshiriqni to'g'ri bajarsa, u holda tarbiyalanuvchiga «qoniqarli» bahoni ifodalaydigan 1 ball quyiladi. Agar variantdagi topshiriqni to'g'ri bajara olmasa u holda hech qanday balla quyilmaydi. Bunday hollarda tarbiyachi tarbiyalanuvchi bilan qushimcha shug'ullanib, uning bilim darajasini aniqlash uchun qayta tesga quyish kerak.

Mashg'ulotlarda bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan, ishtirok etishga mo'ljallangan quyidagi interfaol usullardan foydalanilgan:

- Suhbat
- Ko'rgazmalilik
- Tushuntirish
- Ko'rsatish
- Kichik guruhlarda ishlash (3-4 bola bilan)
- Savol-javob
- Rag'batlantirish
- Amaliy ish
- Bilimlarni mustahkamlash uchun o'yin

Bu usullar mashg'ulotlarda almashinib kelgan holda qo'llanilgan.

Metodik qo'llanmadan maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari, ota-onalar, pedagogika institutlari va kollej talabalari ijodiy yondoshgan holda foydalanishlari mumkin.

Maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi materiallar tayyorlandi:

1. Pedagogik jarayonni kuzatish sxemasi.
2. Tarbiyalanuvchilar uchun ko'rgazmali qurollar .

Multimediali kompyuterli ta'limni amalga oshirishning asosiy talablaridan biri bolalarning kompyuter savodxonligini shakllantirish va ularni kompyuterda mustakil ishlashini ta'minlashdan iborat. Shuning uchun, tarbiyachi (pedagog) ushbu muammoga alohida e'tibor qaratishi lozim. Kompyuterning tuzilishi va undan foydalanish kuggina adabiyotlarda bayon etilgan. MTMlari tarbiyalanuvchilariga kompyuterning tuzilishini va undan foydalanishni juda sodda shaklda bayon etish maqsadga muvofikdir.

Xuddi shuningdek, hozirgi zamon alifbo darsliklarida ham harflarni o'rgatishda rasmlardan foydalanish tavsiya etilgan. An'anaviy usulda, darslikdan tashqari, pedagog-tarbiyachi) harflarni o'rgatishda vosita sifatida "bo'r-doska" usulidan va plakatlardan foydalanib kelmokdalar²¹.

Bolajon dasturi asosida olamiz:

²¹ Boshloq O. Nulq o'qitish uslubiyoti -Toshkent-2009 y

Tayyorlov guruh (6-7 yosh)

Tarbiyalanuvchilarga Alifbe nomli elektron darslikni tayyorlash Barcha toifadagi elektron qo‘lanmalar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, bilim oluvchilarning mustaqil bilim olishlari hamda masofadan o‘qitishni tashkil qilish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bundan tashqari quyida multimedia texnologiyasi asosida yaratilgan didaktik o‘yinni misol tariqasida keltirish mumkin:

Ushbu multimediali slaydimiz «Alifbe» deb nomlanadi²². Maktabgacha ta‘lim va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljadangan elektron qo‘llanma sifatida foydalansa ham maqsadga muvofiq bo‘ladi. «Sichqoncha» ni «Alifbe» deb yuritilgan tugmachaga keltirib ikki marta bosiladi. So‘ng xizmat oynamizda rangli kamalak rangda **A L I F B E** deb nomlangan harflar animatsiya usulida hosil bo‘ladi. Dasturning pastki qismida «Dasturga kirish» belgisi orqali multimediali slaydga kiramiz. Tabiat manzarasi ostida bolajonlar qo‘shig‘i yangraydi, va dasturning o‘rtasida uchta qismning nomlari ko‘rsatilgan:

1. Asosiy oyna.
2. Didaktik qism.
3. Qiziqarli o‘yinlar.

²² Ashurov.M.O' –Alifbe elektron dasmri .

«Asosiy oyna» belgisini «sichqoncha» yordamida ochilsa, tabiat qo'ynida daraxt mavjud, ushbu daraxtdan esa to'rtburchak ramkaga solingan turli xarflar daraxtning mevasi shamoldan tebranib yerga tushgandek katakcha ichida xarflar tushib pastga tushadi. Shuni ta'kidlab o'tishimiz joizki, katakchadagi har bitta harfning boshi bilan keladigan tovush belgisining

Alifbe nomli elektron darslik predmetlari ko'rsatilgan: Masalan; «A» harfi ostida – avtobus. «B» harfi ostida – banan v.,x. Dasturning pastki tomonida «Bosh menyu» deb nolangan belgi mavjud. «Sichkoncha» yordamida harflarga ko'rsatgich burmoqlarni olib borsa harflarning talaffuzi ifodalanadi: «Sssss, OOOO, AAAAA» va xokozolar. So'ngra topishmoqlar oynasi ochiladi bola agar tog'ri yozsa ekranda rag'banlantiruvchi ovoqli animatsiya paydo bo'ladi, agar noto'g'ri keltirilsa hayvonning nomi unda ekranda «Noto'g'ri» degan ovoqli animatsiya hosil bo'ladi. Ko'rsatilgan xarf tog'ri yozilsa kengi bosqich ya'ni topishmoqlar oynasi ochiladi bunda bola tarbiyachi yordamida topishmoqni o'qiydi va mustaqil javobni kiritadi.

So'ngra didaktik qismiga o'tiladi - Ya'ni, didaktik qismi ochilganda, ekranda to'rtburchak qilib harflar joylashtirilgan va to'rtburchakning o'rtasida bolaning boshi o'ylanib turgan holati tasvirlangan.

Alifbe nomli elektron darslik

To'rtburchak ramkaga solingan xarflarni bittasi «sichqoncha» yordamida ikki marta bosilsa oyna ochiladi va bu oynadagi xarflarni bolalar bilan birgalikda nutqi rivojlanishi uchun she'r berilgan tarbiyach yordamida bolalar takrorlaydi. «Bosh menyu» ga qaytsak, dasturning uchinchi «Qiziqarli o'yinlar» deb nomlangan qismiga kiriladi. Ekraning chap qismida ramkada hayvonning surati, o'ng qismida ramkada esa, hayvon haqida ma'lumot berib o'tilgan. dasturning chap bo'limiga kirganda yogoch doskada mevaning shakli berilgan, doskaning atrofida daraxtning atrofida turli mevalarning surati mavjud. «Sichqoncha» orqali mevaning shaklini mo'ljallab bola kerakli mevani ochsa, meva uchi borib doskadagi mevaning kolipiga joylashadi.(3-rasm)

O'yin shu tariqa davom ettiriladi. To'g'ri topilgan mevaning evaziga rag'batlantiruvchi smayliklar hosil bo'ladi. Multimediali slaydimiz ana shulardan iborat.

Shunday qilib, maktabgacha tayyorlov guruhleri bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, bolaning xotiraga olish qobiliyatini

rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, maktabgacha tayyorlov guruhlarini bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, bolaning xotiraga olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish, ularning bilim, malaka va ko'nikmalarining ham ortishiga sabab bo'ldi. Bu esa tadqiqot ishimizda ilgari surilgan ta'lim-tarbiya shakli va usullarining to'g'ri ekanligi va ishonchlilikini to'liq namoyon etdi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari maktabgacha tayyorlov guruhlarida bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, bolaning xotiraga olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi:

➤ maktabgacha ta'lim tarbiya ishlarini samarali, davlat ta'lim standartlari asosida amalga oshirish maqsadida mutaxassislar tomonidan tuzilgan «Bolajon» taymich dasturida savodga o'rgatishga doir mavzular bilan bola shaxsida zarur sifat va kursini tarbiyalash imkoniyati bo'lsada.

➤ maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari orasida bolalarni tarbiyalashda katta tajriba orttirganlari ham bor. Biroq ko'pchilik tarbiyachilar bolalarning yaxshi o'zlashtirishi, ta'lim-tarbiya ishlariga faol ishtirok etishni ta'minlashga e'tibor berib, alohida bola, uning ichki dunyosi, his - tuyg'ulari, munosabatlari ta'siri.

➤ maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanishda katta imkoniyatlarga ega.

➤ maktabgacha ta'lim muassasida texnik vositalar bilan taminlash va tarbiyachilarning kompyuter bilimlarini oshirish;

➤ maktabgacha tayyorlov guruhlarini bolalarining yoshlarini hisobga olib, yangi bilim beruvchi mashg'ulotlarda kompyuterlardan bevosita dialog metodi asosida foydalanish;

➤ maktabgacha tayyorlov guruh bolalarni savodga o'rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanilgan holda mashg'ulotni amalga oshirish;

➤ mashg'ulotlarni amalga oshirishda yangi interfaol va noan'anaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarining yoshiga va ta'lim dasturiga mosligi e'tiborga olingan holda, multimedia texnologiyasi asosida tashkil etish va Maktabgacha ta'lim muassasalarining maktabga tayyorlov guruhlarini o'quv rejasi asosida olib borish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi ta'minot xizmati tahlili.

Og'zaki tilni rivojlantiruvchi xizmatlar Irlandiyada nutq va til terapevtlari tomonidan boshqariladi va sog'liq xizmatlari ma'muriyatlari tomonidan ta'minlanadi. Nutq va til terapevtlari nutq kamchiliklari bor bolalarga baho berishadi, diagnoz qo'yishadi va davolashadi.

Ma'lumot olish va undan foydalanish odatda ochiq va erkin hisoblanadi va bular ota-onalar, birinchi yordam guruhi a'zolari, o'qituvchilar, ishchilar va xususiy sog'liqni saqlash xizmati mutahassislari tomonidan amalga oshiriladi. Tashxis qo'yish va davolash odatda kilinikalarda va ba'zan ta'lim muassasalarida o'tkaziladi.

Har yili amaliyotchilar va o'qituvchilar o'zlarining har kungi ishlarida og'zaki til rivojlanishiga katta e'tabor qaratishadi.

Aisteyr rejasi, Kichik yoshdagi bolalar o'quv dasturi barcha yangi tug'ilgan bolalardan to 6 yoshgacha bo'lganlar uchun bo'lib, konsepsiyaga oid qilib o'qitadigan va erta yoshdagi bolalar uchun bo'lgan keng hajmli modelni tashkil qiladi. Ingiliz boshlang'ich ta'lim maktabi ta'lim dasturida og'zaki tilga alohida urg'u beriladi. Shunga qaramasdan, bu dasturni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelinmoqda va baholash tizimi va pedagoglar qo'llab-quvvatlashiga ehtiyoj sezilmoqda²³.

²³ Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014y

Xulosalar:

Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasiga asoslangan kompyuterli ta'limning asosiy maqsadlaridan birinchisi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdan iboratdir. Shuning uchun mashg'ulot shakli, mazmuni, o'tkazish metodikasi va baholash mezonini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, ba'zi MTMLarda kompyuterlar bilan ta'minlangan bo'lsada, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish metodikasi ishlab chiqilmagan. Shuning uchun, MTM sharoitida kompyuterdan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish metodikasini ishlab chiqish dolzarb masalalarlan hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlaganidek, mashg'ulot mobaynida multimedia texnologiyasidan foydalanganda u yoki bu materialni o'rganishda vakti tejash hisobiga ta'lim mazmuni chuqurlashtiriladi va kengaytiriladi.

Nazorat savollari:

1. Maktabgacha yoshdagi kichik bolalarni nutqiy tarbiyalash mazmunini tashkil qiluvchi uchta o'zaro bog'liq sohani tavsiflab bering, bolalarni nutqiy tarbiyalashning har bir sohasi bo'yicha aniq misollar keltiring.
2. Multimedia nima?
3. Nutq va til terapevtlari nima?
4. Mashg'ulotlarni amalga oshirishda yangi interfaol va noan'anaviy pedagogik texnologiyalardanqanday foydalaniladi?
5. Maktabgacha tayyorlov guruhleri bolalarini savodga o'rgatishda multimedia texnologiyalarning vazifasi nimadan iborat?
6. Multimedia texnologiyasi asosida yaratilgan didaktik o'yinlarga misollar keltiring.
7. Texnologiyaning samaradorligi nimalarda ko'rinadi?
8. "Bolajon" dasturini tahlil etish.

UMUMIY XULOSALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yuqori darajasiga quyidagilar evaziga erishish mumkin: tilning adabiy me'yorlari va qoidalaridan xabardorlik; o'z fikr-mulohazalarini erkin bayon eta olish; muloqotga kira bilish, kattalar va tengdoshlar bilan muomala qila olish; suhbatdoshni tinglay bilish, so'rash ya'ni savollarni to'g'ri bera olish, javob berish, e'tiroz bildirish, zarur bo'lganda esa tushuntirish, izoxlash.

Atraf muxitni o'rganishda tarbiyachi ishni shunday uyushtirsinki bolalar shunchaki ko'zatmasliklari, balki predmetlarni ularning qismlari, elementlarini ko'rib, jarayonlar, hodisalarni idrok eta borib, ular tug'risida mulohaza yuritishlari ham lozim. Bunga erishish uchun tarbiyachi oldiga qiyoslash, taqqoslash, ajratish, umumlashtirish, taxlil qilish va boshqa shu kabi usullardan foydalanish vazifasi qo'yiladi

Bolalar nutqini rivojlantirish samaradorligiga erishish uchun ularning bilim darajasi, qiziqishi va shaxsiy qobiliyati xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda rivojlantirish uchun nafaqat ertaklar bilan tanishtirish avvalom bor ularni asosli ravishda tanlash, eng ahamiyatli so'zlarni ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi, ya'ni sifat tarkibi, ma'nosi buyicha o'rganishni ta'minlashham dolzarb masaladir

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tevarak-atrofnı kuzatish va undagi voqea-hodisalarni anglash vositasida nutqni rivojlantirish quyidagi omillarni hisobga olishni taqozo etadi:

- maktabgacha katta yoshdagi bolalarning yosh xususiyati, ularning bilish faoliyatida manbalarning qulayligi, so'z zahirasini boyitish;

- tevarak-atrof manbalari - hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, o'simliklar dunyosi, odamlarning mehnat jarayoni, xo'jalik sohalari, aloqa vositalari, elektrostansiyalar, dengiz, ko'llar, daryolar va sharsharalar, tog'lar, g'orlar, balandliklar, osmon, koinot, o'yinchoqlar, kitob va rasmlar bo'lib, ularni guruhlariga bo'lib bog'lanishli nutqni rivojlantirish.

Bu boradagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bolalarning nutqini rivojlantirishning shart-sharoitlari, samarali shakl va metodlari ishlab chiqilmagan. Shunga ko'ra maktabgacha katta yoshdagi bolalarda bog'lanishli nutqni rivojlantirishning mohiyati, ilmiy-nazariy jihatlari, uni amalga oshirish qonuniyatlari, shart-sharoitlari, mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari belgilab olindi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofni o'rganishda nutqni rivojlantirish jadvali ishlab chiqildi va bolalarda nutqni maqsadga muvofiq rivojlantirish quyidagi hollarda yuqori samara berishga to'g'risida qat'iy xulosaga kelindi:

- nutqda adabiy til me'yorlari qoidalariga rioya etish;
- o'z fikrini ifodalashda tilning leksik va grammatik qoidalaridan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish;
- o'z tengdoshlari hamda katta yoshlilar bilan muloqotga kira olish;
- o'z suhbatdoshini tinglay olish va unga to'g'ri savol berish, savollarga javob qaytarish, zaruriyatga ko'ra tushuntira olish;
- monologik va dialogik nutqmalakasiga ega bo'lish;
- nutqda tovush madaniyatiga rioya etish;
- so'z zahirasini boyitib borish;
- nutqning grammatik tuzilishiga e'tibor berish;
- nutqning rivojlanishini ta'minlash;

Mazkur ilmiy-metodik talablar bevosita ma'lum tizimda, maqsadga yo'naltirilgan texnologiya asosida amalga oshiriladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofni o'rganishda nutqni rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqishdan oldin uning mazmuni belgilab olinadi va tushkiliy-metodik xususiyatlari aniqlanadi. Bu talablar bolalarning maktabgacha turbiya yoshining barcha bosqichlarida amalga oshirilib, bolalarning yosh xususiyati, o'ziga xos tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi. Maktabgacha katta yoshli bolalarning tevarak-atrofni idrok etish, his etish, uni tushunishi asosida nutqni rivojlantirishga doir talablar «Bolalar bog'chalari uchun dastur»da ma'lum darajada o'z ifodasini topgan. Ammo uni amalga oshirish yo'llari, shakl va

metodlari, izchil, ilmiy-amaliy, metodik jihatdan maqsadga muvofiqtashkil etilmagani ma'lum bo'ldi. Chunki ko'pchilik bolalar nutqida cheklanishlar mavjud bo'lib, ular fikrini yordamchi savollar asosidagina bayon eta oladi; ayrimlari matnga taqlid qilib, aynan matnning o'zini hikoya qiladi; ba'zilari muhim voqealarni tushirib qoldiradi. Voqea-hodisalarni bir xil ohangda bir xil tezlikda hikoya qiladigan, o'zicha ortiqcha so'zlarni qo'shib mazmunsiz hikoya qiladigan, matn mazmunini o'zgartirib, mantiqiy izchillikka rioya etadigan bolalar ham talayginadir.

Shuning uchun ham maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ham nutqni rivojlantirish texnologiyasi ishlab chiqilganda tavsiya etilgan matnni hikoya qilishda voqeani kattalarning yordamisiz, mustaqil ifodalay olishga, lug'at boyligiga, matn mazmunini bayon etishda izchillikka rioya qilishi, tilning ifoda vositalaridan foydalana olishi, nutqning ravonligi, tezligi, jummalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuza olishi, tovushlarni to'g'ri talaffuz etishi, nutqmadaniyatiga rioya etishiga qaratiladi.

Mazkur texnologiyaning samaradorligi sayohatlarda, o'yin vositalarida, maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlarda yoki tabiiy holda vujudga kelgan suhbatlar, turli vaziyatlar yaratish, so'rovnomalarni, intervyu, reyting kabi tashxis qo'yuvchi metodlar vositasida aniqlandi.

IZOHLI LUG'AT

(glossariy)

Didaktik tizim (yunoncha "systema" – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida bolaning bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Jamoa (lotincha "kollektivus" so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma'nolarni anglatadi) – bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jamon an'analari – jamoa a'zolari tomonidan birdek qo'llab-quvvatlanuvchi barqarorlashgan odat.

Jamoniy tarbiya – bolalarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Ibtidok – aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto – moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Intuitiv – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli.

Individi (lotincha "individuum" bo'linmas, yagona, alohida degan ma'nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil etish oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Iqtisodiy tarbiya – bolalarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oila byudjetini shakllantirish, xo‘jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko‘paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy ta‘lim – bolalarga xo‘jalik yuritish tizimi (oila byudjetini shakllantirish, xo‘jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko‘paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etish va hokazolar) to‘g‘risidagi nazariy bilimlarni berishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo‘lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta‘lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o‘zaro hamkorligi, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida «yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi» mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub‘ekti va ob‘ekti, ta‘lim sohasidagi xizmatlarning iste‘molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

Korreksiya (yunoncha “correctio” - tuzatish) – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to‘liq tuzatish.

Ko‘nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo‘yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig‘indisi.

Ko‘rgazmali metodlar – predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko‘rsatishda qo‘llaniluvchi usullar.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) – bolalarning o‘quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Mudaniyat (“cultura” soʻzidan olingan boʻlib, parvarish qilish, ishlov berish maʼnosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qoʻlga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va maʼnaviy boyliklar tizimi.

Mazmun (taʼlim (bilim olish) mazmuni) – taʼlim jarayonida bola tomonidan oʻzlashtirilishi zarur boʻlgan ilmiy bilim, amaliy koʻnikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha taʼlim – bolaning sogʻlom, har tomonlarni kamol topib shakllanishini taʼminlovchi, unda oʻqishga intilish hissini uygʻotuvchi, uni muntazam taʼlim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-yetti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha taʼlim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi taʼlim bosqichi.

Maktabgacha taʼlim pedagogikasi – maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, maʼnaviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini oʻrganadi.

Mulka – ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi.

Materialni ogʻzaki bayon qilish metodlari – oʻquv materialini mohiyatini ogʻzaki (hikoya, tushuntirish, maktab maʼruzasini kabi shakllarda) yoritishda qoʻllaniluvchi usullar.

Mashq va oʻrgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari – muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlarni puxta tashkil qilish, ularni axloq meʼyorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Maʼlumot – taʼlim-tarbiya natijasida oʻzlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan koʻnikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Maʼlumotlantirish – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, koʻngilini koʻtarish va uni qoʻllab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o‘shida namoyon bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta‘lim metodi.

Tamoyil (yunoncha “principium”) – biror-bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang‘ich qoidasi; boshqaruvchi g‘oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni – pedagog va bola (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni – shaxsning shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha “metodos” – yo‘l) – tarbiya maqsadiga erishish yo‘li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta‘sir etish usullari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismi; tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o‘rganadi.

Tafakkur – ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to‘laonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Tashhis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Ta‘lim – bolalarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan jarayon.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. «Nutqni o'stirish metodikasi» fanining maqsadi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

a. Bitiruvchilarni maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutqni shakllantirishga doir faoliyatga tayyorlash hamda kasbiy ta'limni ikkinchi bosqich – magistraturada davom ettirish uchun zamin yaratishdan iborat.

b. Turli yosh bosqichlarida bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish xususiyatlarini ko'ra olish va tushunish qobiliyatini shakllantirish;

c. Metodik qo'llanmalarni tanqidiy tahlil qilishga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiga ta'sir ko'rsatish borasida o'zining orginal usullari va yo'llarini yaratishga intilishni rag'batlantirish.

d. Bolaning qadr-qimmatini va uning o'ziga xosligini tushunish, bola nutqini «yaqin rivojlanishi hududi»ga qarab rivojlantirishni ko'zda tutgan holda rivojlantirish xususiyatlarini hisobga olish;

2. Ikki tillilik va ko'p tillilik muammosini hal etishda turli xil yondashuvlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

a. Lingvistik, falsafiy, psixologik, pedagogik, sotsiologik va sotsiolingvistik

b. So'zlash predmeti fikr bo'lib, u «niman nima bilandir birlashtirishga, nima bilan nimadir o'rtasida munosabat o'rnatishga intiladi»

c. «Nutq mexanizmi – bu jonli, doimo moslashib va takomillashib boradigan mexanizmdir

d. So'zlardan ibora tuzish bo'g'inlari birligi sifatida belgilanadigan hamda nutqning asosiy operatsion mexanizmi harakatini amalga oshirishga yordam beradigan anglash, esda saqlab qolish jarayonlari ro'y beradi.

3. "Nutqni o'stirish metodikasi" fanining vazifalari qaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?

a. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash;

b. Bolalar tarbiyasiga oid umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarga etkazish;

c. Ilmiy-pedagogik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ular bilan tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

d. A, B, V.

4. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning maqsadi to'g'ri berilgan qatorni toping?

a. Rivojlangan demokratik davlatlar darajasi, yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash.

b. Ta'lim oluvchilarni ma'naviy –ahloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy talablarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish hamda joriy etish.

c. Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va tarqitlardan to'la xalos etish.

d. A va V

5. "O'zga tilga o'rgatish metodikasi" fanining vazifalari qaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?

a. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash;

b. Bolalar tarbiyasiga oid umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarga etkazish;
c. Ilmiy-pedagogik asosda o'zga tilga o'rgatishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ular bilan tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

d. A,B,V.

6. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" qachon qabul qilingan?

a. 1992 yil

b. 1995yil

c. 1996 yil

d. 1997 yil

7. «Tilga qobiliyat»ni – til tizimining ushbu tilda so'zlayotgan inson ongida aks etishini, «til jarayoni»ni, ya'ni tilga qobiliyatni amalga oshirish vositasi bo'lgan nutqning o'zini, va «til standarti»ni – tilni individdan tashqarida mavjud bo'ladigan tizim sifatida ajratgan- bu kimning fikri?

a. L.V.Sherba

b. A.A.Leontyev

c. V.A.Zveginsev

d. K.Obuxovskiy

8. Yangi til materialiga ko'chirib o'tkazilishi va dolzarblashtirilishi lozim bo'lgan ona tilidagi nutq ko'nikmalari.Ona tilida shakllantirilgan va chet tilidagi nutqni egallashda tuzatilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar.Qaytadan shakllantirilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar - bu kimning qarashi?

a. L.V.Sherba

b. A.N.Leontyev

c. V.A.Zveginsev

d. K.Obuxovskiy

9. "Ta'lim to'g'risida"gi yangi Qonun qachon qabul qilingan?

a. 1992 yil

b. 1994 yil

c. 1997 yil

d. 2001 yil

10. «Tilning uch sifati» (tajribani jamlash va sintez qilish – fikrga jamlash – muloqotni amalga oshirish) haqida so'z yuritish mumkin-bu kimning pedagogik qarashi?

a. L.V.Sherba

b. A.A.Leontyev

c. V.A.Zveginsev

d. K.Obuxovskiy

11. O'zbekistonda mustaqillik e'lon qilingandan so'ng "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qachon qabul qilingan?

a. 1991 yil

b. 1993 yil

c. 1995 yil

d. 1992 yil

12. «Chet tilini o'zlashtirish ona tili rivojlanayotgan yo'lga qarama-qarshi yo'ldan boradi... Bola ona tilini o'zi anglamagan holda va beixtiyor o'zlashtiradi, chet tilini esa, anglab etib va ataylab o'zlashtiradi.»-bu kimning fikri?

- a. K.Obuxovskiy
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. L.S.Vigotskiy

13. I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi IX sessiyasida (1997) so'zlagan «Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» nutqida tarbiyaning maqsadi qanday ifodalandi?

- a. Tadbirkor shaxsni tarbiyalash
- b. Umuminsoniy va milliy tarbiya
- c. Barkamol,erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalash
- d. Mehnatsevarlik tarbiyasi

14. Barcha nutq mexanizmlarining ikki bo'g'inli va butlovchi ekanligini ta'kidlar ekan, u ularning qatoriga ayrim darajalar tabaqalari shaklida aks ettirilishi mumkin bo'lgan ko'plab turli xildagi jarayonlar va hodisalarni ham qo'shadi. Umumiy darajalar sifatida bu tabaqalashuv sifatida axborotni qabul qilish va berishning umumiy mexanizmlari ishtirok etadi.. Bu kimning pedagogik qarashi ?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. N.I.Jinkin
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

15. «Tilga qobiliyatni – til tizimining ushbu tilda so'zlayotgan inson ongida aks etishini, «til jarayoni»ni, ya'ni tilga qobiliyatni amalga oshirish vositasi bo'lgan nutqning o'zini, va «til standarti»ni – tilni individdan iboratlikda mavjud bo'ladigan tizim sifatida ajratgan- bu kimning fikri?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

16. O'zbek tilidagi yangi so'zlar, shu jumladan rus tilidan o'zlashtirilgan so'zlar fan, texnika, madaniyatning rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar, inson turmushi sharoitlarining rivojlanishi yoki o'zgarishi, yangi tushunchalar, hodisalar, sifatlarning vujudga kelishi munosabati bilan paydo bo'ldi. Bu kimning pedagogik qarashi ?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. N.I.Jinkin
- c. Y.A.Komenskiy
- d. M.X.To'xtaxo'jayeva

17. «Insonning yana bir o'ziga xos xususiyati, o'ziga xos insoniy ehtiyoji mavjud, bu – hohqa odamlar bilan muloqotga ehtiyojmandlik, «emotsional muloqotga ehtiyojmandlik»dir - bu kimning qarashi?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

18. Interferensiya - bu nima?

a. Ikki (va undan ortiq) tillar nutqiy «mexanizmlarining» o'zaro hamkorligida, u yoki bu tilda ohangdagi o'zgarishlar, bo'g'inga ajratish, nutqdagi o'ziga xosliklar va hokazolardagi o'zgarishlarda kuzatiladi.

b. Dastlabki ta'limda ona tilini o'qitish «bosh, markaziy predmetni tashkil etishi»

c. Har qanday til chet tilidagi so'zlarni o'zlashtirar ekan, deyarli hamma vaqt ularni u yoki bu o'zgarishlar bilan qabul qiladi.

d. To'g'ri javob yo'q

19. «Tilning uch sifati» (tajribani jamlash va sintez qilish – fikrga jamlash – muloqotni amalga oshirish) haqida so'z yuritish mumkin-bu kimning pedagogik qarashi?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

20. Muloqot – bolada so'zning paydo bo'lishi, nutqning vujudga kelish muddatlari va sur'atini belgilovchi hal qiluvchi shartdir. Bu kimning pedagogik qarashi?

- a. YE.A.Flerina
- b. M.I.Lisina
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

21. «So'zlash va tushunish hodisalarining umumiyliigi»-bu kimning fikri?

- a. K.Obuxovskiy
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. L.V.Sherba

22. «Nutqni muntazam o'rgatish, nutq va filni metodik rivojlantirish bolalar bog'chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim»-bu kim pedagogik qarashi?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

23. Ona tilini birlamchi o'qitishning uchta asosiy maqsadlarini shakllantirgan I. – so'z imkoniyatlarini rivojlantirish; II. – bolaga fikrni ifodalash uchun ona tilining eng yaxshi shakllaridan foydalanishni o'rgatish, bolalarni «ona tilining boyliklarini egallash»ga jalb qilish.III. – til

qonunlarini, uning grammatikasini o'rganish. Bu kimning pedagogik qarashi?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. K.D.Ushinskiy
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

24. «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» asarining muallifi kim?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

25. Ushinskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini tavsillar ekan mashg'ulot o'tkazishning turli shakllarini taklif qilgan bular qaysilar?

a. Bolalar hayotidan hikoyalar, o'qish va yozishga tayyorlovchi amaliy mashqlar.

b. Bolaga narsalarning xususiyatlarini ko'rishda, 6 yoshga kelib esa narsalar juftligini bir-biriga taqqoslash, ular o'rtasidagi umumiylik va farqlarni topishda yordam beruvchi mashqlar;

c. Suratlar asosida hikoya qilish, bu bolalarga savollarga javob berish, mo'ngin esa ravon, tushunarli va erkin hikoya qilib berishni o'rgatadi;

d. Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri;

26. Bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan pedagog olim kim ?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

27. "U bolalarni ilk yoshidan boshlab tarbiyalash tizimi xalq nutqi, xalq qo'shiqlari, topishmoqlari, ertaklari va o'yinlaridan foydalanish asosiga qurilishi lozim", deb hisoblagan pedagog kim?

- a. Y.N.Vodovozova
- b. K.D.Ushinskiy
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

28. Bolalar bilan lug'at ishlarini tashkil qilar ekan, pedagog nimalarga e'tibor qaratmog'i lozim ?

- a. Leksikani tashkil etishning mavzuga asoslangan tamoyili
- b. Semantik jihati (bolani so'z mazmuni bilan tanishtirish);
- c. So'zlarni birlashtirishning assotsiativ metodi.
- d. BARCHA javob to'g'ri

29. «Ommali va uni rivojlantirish yo'llari» asarining muallifi kim?

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.

d. A.N.Govzdev

30. Bolalarning tilning tovush tizimini o'zlashtirishlari ustida tadqiqot olib borgan pedagoglar to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. F.A.Soxin, A.V.Zaxarova, O.I.Solovyeva, V.I.Yashenko va boshq.
- b. G.M.Lyamina, YE.I.Radina, A.M.Maksakov, M.G.Gening, N.A.German
- c. A.G.Tambovseva, D.A.Kostandyan
- d. M.Leushina, S.L.Rubinshteyn, F.A.Soxin, D.B.Elkonin

31. «Nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish bolalar bog'chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim» bu kimning fikri

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

32. 32.O'zbek tilida ta'lim beriladigan maktabgacha ta'lim muassasalarida necha yoshda bolalarga o'zga tilda so'zlashuv nutqini o'rgatishni tavsiya etadilar.

- a. 3-4 yosh
- b. 4-5 yosh
- c. 5-6 yosh
- d. 6-7 yosh

33. «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» asarining muallifi kim?

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

34. Ilk yosh: 1-3yoshgacha bo'lgan bolaning nutqiyning rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.

c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat

d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

35. Bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan pedagog olim kim ?

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

36. Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3-5 yosh) yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrof-dagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

37. Y.A.Komenskiy nutq o'stirish metodikasi to'g'risidagi pedagogik qarashlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Dastlabki ta'limda ona tilini o'qitish «bosh, markaziy predmetni tashkil etishi»
- b. Bolalar bog'chasida tarbiyalash ishlari tizimining asosini birinchi yoshdan boshlab ona tilini muntazam o'qitib borish tashkil qilmog'i lozim
- c. Bolalar bilan baqirmasdan xotirjamlik bilan va uning shaxsiga tegmagan holda suhbatlashish, suhbatni hikoyalar va afsonlardan boshlash zarurligini uqtirgan.
- d. Bola nutq tufayli o'z fikrlarini ifodalaydi va atrofidagi kishilar bilan muloqotga kirishadi, nutqni egallab olish orqali u atrof-olamni anglaydi, boshqa bolalar bilan muloqot qilish natijasida esa bolada nutq va fikrlash rivojlanadi.

38. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning dialogik nutqi negizida qanday nutq rivojlanadi?

- a. Emotsional-erkin muloqot
- b. Lug'at
- c. Ravon nutq
- d. Monologik

39. Bolalarning tilning tovush tizimini o'zlashtirishlari ustida tadqiqot olib borgan pedagoglar to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. F.A.Soxin, A.V.Zaxarova, O.I.Solovyeva, V.I.Yashenko va boshq.
- b. G.M.Lyamina, YE.I.Radina, A.M.Maksakov, M.G.Gening, N.A.German
- c. A.G.Tambovseva, D.A.Kostandyan
- d. M.Leushina, S.L.Rubinshteyn, F.A.Soxin, D.B.Elkonin

40. Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar bolalarga o'zga tilni o'qitishning asosiy shakli hisoblanadi. Tayyorlov guruhida mashg'ulot necha minut davomida o'tkazish tavsiya qilinadi?

- a. 15-20 minut;
- b. 20-25 minut
- c. 25-30 minut
- d. 30-35 minut;

41. Qaysi davrda emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi?

- a. Go'daklik yoshi: 0 – 1
- b. Ilk yosh: 1-3
- c. Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3 – 5 yosh)
- d. Maktabgacha davrdagi katta yosh (5-7 yosh)

42. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni nutqiy rivojlantirishga doir vazifalar to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Til voqeligini eng oddiy anglashni rivojlantirish, bolalarni «tovush», «so'z», «gap» atamallari bilan tanishtirish.

43. Ilk yosh: 1-3yoshgacha bo'lgan bolaning nutqiyning rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

44. Ikki yoshga kelib bolaning lug'at zahirasi nechta so'zga etadi.

- a. 100-200 ta so'z
- b. 200-300 ta so'z
- c. 100-150 ta so'z
- d. 300-400 ta so'z

45. Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3-5 yosh) yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

46. Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar bolalarga o'zga tilni o'qitishning asosiy shakli hisoblanadi. Katta guruhlarda mashg'ulot necha minut davomida o'tkazish tavsiya qilinadi?

- a. 15-20 minut;
- b. 20-25 minut
- c. 25-30 minut
- d. 30-35 minut;

47. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning dialogik nutqi negizida qanday nutq rivojlanadi?

- a. Emotsional-erkin muloqot
- b. Lug'at
- c. Ravon nutq
- d. Monologik

48. Yangi so'zlar birlamchi o'rganilganidan so'ng bolalar xotirasida saqlab qolish, leksikani faollashtirish va nutqiy mahoratni rivojlantirishga yordam beruvchi o'yinlarni o'tkazish kerak. Bular necha bosqichda amalga oshiriladi?

- a. 5 bosqichda
- b. 4 bosqichda
- c. 3 bosqichda
- d. 2 bosqichda

49. Bolalar tarbiyasi haqida mutafakkirlardan kimlar fikr yuritganlar?

- a. Ibn Sino, Beruniy;
- b. A.Navoiy, Farobiy;
- c. Muhammad Sodiq Qashgariy, Davoniy;
- d. Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri;

50. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishga doir mashg'ulotlar turlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- b. Bunda ko'rgazmaviylik, o'yin usullari va didaktik o'yinlarni
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashg'ulotlar;
- d. bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid mashg'ulotlar

51. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni nutqiy rivojlantirishga doir vazifalar to'g'ri berilgan qatorni toping?

a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.

c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrof-dagilarga ta'siridan iborat

d. Til voqeligini eng oddiy anglashni rivojlantirish, bolalarni «tovush», «so'z», «gap» atamaları bilan tanishtirish.

52. Bolalarda artikulyatsiya apparatining harakatchanligini rivojlantirish, bo'g'inlardagi, so'zlardagi tovushlarni o'zga tilining orfoyepik

qoidalariga mos ravishda sof, tushunarli ifodalashni shakllantirish nimaga ta'rif berilgan?

- a. Ravon nutq
- b. Lug'at
- c. To'g'ri talaffuz
- d. Grammatika

53. Ikki yoshga kelib bolaning lug'at zahirasi nechta so'zga etadi.

- a. 100-200 ta so'z
- b. 200-300 ta so'z
- c. 100-150 ta so'z
- d. 300-400 ta so'z

54. Tayyorlash guruhi bolalari nechta iboradan tarkib topgan ravon hikoya tuza oladi?

- a. 5-7 ta ibora
- b. 8-10 ta ibora
- c. 10-12 ta ibora
- d. 8-12 ta ibora

55. Necha oydan boshlab bolada nutqiy taqlid va ovoz ifodaliligi rivojlanadi?

- a. 9 oy
- b. 12 oy
- c. 8 oy
- d. 10oy

56. Bolalar nutqini tadqiq etish chog'ida maktabgacha yoshda so'z ustida ishlashni bolalar nutqi tuzilmasini rivojlantirishning muhim shartidir – qaysi olimning pedagogik qarashi?

- a. F.A.Soxin
- b. D.S.Ushakova
- c. A.G.Tambovseva,
- d. M.Leushina

57. Didaktik maqsadlar bo'yicha mashg'ulotlar turlarini ajratib ko'rsatilgan qatorni toping ?

- a. Yangi materialni ma'lum qilish mashg'uloti;
- b. Bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid mashg'ulotlar;
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashg'ulotlar;
- d. Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri;

58. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishga doir mashg'ulotlar turlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- b. Bunda ko'rgazmaviylik, o'yin usullari va didaktik o'yinlarni
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashg'ulotlar;
- d. Bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid mashg'ulotlar

59. Nutqni ilk rivojlantirish ikki davrga bo'linadi bular qaysilar?

- a. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish.
- b. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – tashkiliy

- c. Birinchisi – tashkiliy, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish
- d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

60. “Eng birinchi galdan nasl-nasabni toza saqlamoq, qadr-qimmatni bilmok tarbiyasini nig gultojidir”- ushbu jumllar qaysi muallifning, qanday asarida keltirilgan?

- a. A.Navoiyning “Harnsa” sida;
- b. Kaykovusning “Qubbusnoma” sida;
- c. A.Fitratning “Oila” sida;
- d. A.Qodiriyning “O’tgan kunlar” da;

61. Katta guruh bolalari nechta iboradan tarkib topgan ravon hikoya tuza oladi?

- a. 5-7 ta ibora
- b. 6-10 ta ibora
- c. 10-12 ta ibora
- d. 8-12 ta ibora

62. Ta’lim metodlari to’g’ri berilgan qatorni toping?

- a. Ko’rgazmalilik, og’zaki bayon qilish ,amaliy metod
- b. Didaktik o’yinlar, ermak o’yinlar, sahna ko’rinishlari shakli
- c. Ko’rgazmalilik, didaktik ,amaliy metod
- d. Ko’rgazmalilik, sahna ko’rinishlari shakli

63. O’zga talab predmetli-nutqiy muhitning bola rivojlanishning keyingi bosqichiga o’tishida uning imkoniyatlariga mos kelishidan, ya’ni predmetli-nutqiy muhit orqali yaqin psixologik rivojlanish hududini yaratishdan iboratdir - qaysi olimning pedagogik qarashi?

- a. F.A.Soxin
- b. O.S.Ushakova
- c. L.S.Vigotskiy
- d. M.Leushina

64. Nutqiy namuna- bu?

a. Bilimlarni biridan ikkinchisiga berish maqsadida o’qituvchi va o’quvchi tomonidan amalga oshirilayotgan harakatga aytiladi.

b. Bolalarga qanday harakat qilish, qanday qilib natijaga erishish mumkinligi tushuntiriladi.

c. Bu tarbiyachining to’g’ri, ilgari dan mashq qilingan nutqiy faoliyatidir

d. O’rgatuvchi usul bo’lib, unda bolaning javobi yoki hikoyasi haqida asoslangan mulohaza bildiriladi

65. Dialog – bu?

a. Bir shaxsning ravon nutqi.

b. Ikki yoki bir necha kishining suhbat

c. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo’lgan faktlar haqidagi xabarlar esa mulohaza deb yuritiladi.

d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

66. Nutqni ilk rivojlantirish ikki davrga bo’linadi bular qaysilar?

a. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish.

b. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – tashkiliy

- c. Birinchisi – tashkiliy, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish
 d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil
- 67.ta'lim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan so'zlashuvidir.**
- a. Manolog
 b. Amaliy
 c. Suhbat
 d. Rivojlantirish
- 68. ...Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsating.**
- a. Faoliyat, jamoat, axborot;
 b. Tarbiya, ta'lim, ma'lumot;
 c. Irsiyat, muhit, ta'lim-tarbiya;
 d. Bilim, ko'nikma, malaka;
- 69. Dastlabki etti yilda bolada kattalar bilan muloqotga ehtiyoj rivojlanishining nechta bosqichi ro'y beradi?**
- a. 2 ta bosqichi
 b. 3 ta bosqichi
 c. 4 ta bosqichi
 d. 5 ta bosqichi
- 70. Dialog – bu?**
- a. Bir shaxsning ravon nutqi.
 b. Ikki yoki bir necha kishining suhbat
 c. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi xabarlar esa mulohaza deb yuritiladi.
 d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil
- 71. Bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir nimaga ta'rif berilgan?**
- a. Ravon nutq
 b. Lug'at
 c. To'g'ri talaffuz
 d. Grammatika
- 72. Bolalarga monologik nutqni muntazam o'qitish taxminan necha yoshdan boshlanadi?**
- a. To'rt yoshdan
 b. Besh yoshdan
 c. Uch yoshdan
 d. Olti yoshdan
- 73.ta'lim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan so'zlashuvidir.**
- a. Monolog
 b. Amaliy
 c. Suhbat
 d. Rivojlantirish

74. Qayta hikoya qilishga ta'rif qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir

b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi

c. Lug'atni rivojlantirishda uning sifat jihatidan takomillashtirilishi oldingi o'ringa chiqadi.

d. Eshirilgan badiiy asami ravon, ifodali aytib berish

75. Dastlabki etti yilda bolada kattalar bilan muloqotga ehtiyoj rivojlanishining nechta bosqichi ro'y beradi?

a. 2 ta bosqichi

b. 3 ta bosqichi

c. 4 ta bosqichi

d. 5 ta bosqichi

76. 77. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning nechta turga bo'linadi?

a. To'rt

b. Besh

c. Uch

d. Olti

77. Bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir nimaga ta'rif berilgan?

a. Ravon nutq

b. Lug'at

c. To'g'ri talaffuz

d. Grammatika

78. Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish nechta yoshdan boshlanadi?

a. 3-4 yoshdan

b. 4-5yoshdan

c. 2-3yoshdan

d. 5-6 yoshdan

79. Bolalarga monologik nutqni muntazam o'qitish taxminan nechta yoshdan boshlanadi?

a. To'rt yoshdan

b. Besh yoshdan

c. Uch yoshdan

d. Olti yoshdan

80. Necha yoshidan boshlab bolalarga hikoya qilishda tarbiyachi hikoyani yo'naltiruvchi savollar, ba'zida esa aytib turuvchi savollar bilan osonlashtirgani holda to'g'ridan-to'g'ri savollar bilan yordam berib turiladi?

a. To'rt yoshdan

b. Besh yoshdan

c. Uch yoshdan

- d. Olti yoshdan
- 81. Qayta hikoya qilishga ta'rif qaysi qatorda to'g'ri berilgan?**
- a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir
- b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi
- c. Lug'atni rivojlantirishda uning sifat jihatidan takomillashtirilishi oldingi o'ringa chiqadi.
- d. Eshitilgan badiiy asarni ravon, ifodali aytib berish
- 82. Voqealarni biron-bir qahramon bilan birgalikda vaqt bo'yicha ketma-ketlikda aytishdir. Qanday hikoya turiga kiradi?**
- a. Tavsifiy
- b. Didaktik
- c. Syujetli
- d. Dialog
- 83. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning necha turga bo'linadi?**
- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti
- 84. Eng avvalo bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichkintoy nechta so'zni faol biladi ?**
- a. 8-10 ta so'z
- b. 9-11 ta so'z
- c. 7-10 ta so'z
- d. 10-12 ta so'z
- 85. Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish necha yoshdan boshlanadi?**
- a. 3-4 yoshdan
- b. 4-5yoshdan
- c. 2-3yoshdan
- d. 5-6 yoshdan
- 86. Eng avvalo bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. 6 yoshga kelib esa uning faol lug'ati necha ming ta so'z biladi ?**
- a. 2-3 mingtagacha so'z
- b. 3-3,5 mingtagacha so'z
- c. 3-4 mingtagacha so'z
- d. 4-4,5 mingtagacha so'z
- 87. Necha yoshidan boshlab bolalarga hikoya qilishda tarbiyachi hikoyani yo'naltiruvchi savollar, ba'zida esa aytib turuvchi savollar bilan osonlashtirgani holda to'g'ridan-to'g'ri savollar bilan yordam berib turiladi?**
- a. To'rt yoshdan
- b. Besh yoshdan

c. Uch yoshdan

d. Olti yoshdan

88. Lugʻatni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bogʻliq va shu tufayli u qanday oʻziga xos xususiyatlarga ega?

a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan oʻzaro bogʻliqdir

b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan toʻgʻriligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo boʻlganligi Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda oʻzaro hamjihatlikda mavjud boʻladi

c. Bolalar lugʻatining mazmuni va soʻzning maʼnosi, mazmun-mohiyatini asta-sekin egallashi.

89. Voqealarni biron-bir qahramon bilan birgalikda vaqt boʻyicha ketma-ketlikda aytishdir. Qanday hikoya turiga kiradi?

a. Tavsifiy

b. Didaktik

c. Syujetli

d. Dialog

90. Lugʻatni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bogʻliq va shu tufayli u nechta xususiyatga boʻlinadi.?

a. Toʻrt

b. Besh

c. Uch

d. Oli

91. Eng avvalo bola lugʻatidagi miqdoriy oʻzgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichkintoy nechta soʻzni faol biladi ?

a. 8-10 ta soʻz

b. 9-11 ta soʻz

c. 7-10 ta soʻz

d. 10-12 ta soʻz

92. Lugʻatni boyitish metodlari toʻgʻri berilgan qatorni toping?

a. Koʻrgazmalilik, ogʻzaki bayon qilish , amaliy metod ;

b. didaktik oʻyinlar, ermak oʻyinlar, sahna koʻrinishlari shakli

c. Koʻrgazmalilik, didaktik , badiiy asarlarni oʻqish,

d. Atrof-olamni bevosita kuzatish, mazmuni bolalarga notanish boʻlgan yoki juda kam tanish boʻlgan suratlarni koʻrsatish; badiiy asarlarni oʻqish,

93. Eng avvalo bola lugʻatidagi miqdoriy oʻzgarishlarni qayd etish lozim. 6 yoshga kelib esa uning faol lugʻati necha ming ta soʻz biladi ?

a. 2-3 mingtagacha soʻz

b. 3-3,5 mingtagacha soʻz

c. 3-4 mingtagacha soʻz

d. 4-4,5 mingtagacha soʻz

94. Bola oʻziga tanish ertak qahramonlaridan biri rolini oʻynaydi, oʻyin jarayonida u qahramon soʻzlarini takrorlaydi va shu tariqa oʻz nutqini boyitadi. Bu qanday oʻyin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

95. Lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?

- a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir
- b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish
- c. Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda o'zaro hamjihatlikda mavjud bo'ladi
- d. Bolalar lug'atining mazmuni va so'zning ma'nosi, mazmun-mohiyatini asta-sekin egallashi.

96. O'yinida bola o'ziga rol olmaydi, aksincha u ushbu syujetda rollarni o'yinchoqlar o'rtasida taqsimlaydi. Bu qanday o'yin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

97. Lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u nechta xususiyatga bo'linadi.?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti

98. O'zlashtirilgan til materialini mustahkamlashda bolalarga ijobiy mashq sifatida xizmat qiladi. Bolalar ataylab o'z oldiga muayyan hayotiy vaziyatlarda kattalardan eshitgan nutqini yoki ertak qahramoni nutqini aniq berishni maqsad qilib qo'yadilar. Bu qanday o'yin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

99. Lug'atni boyitish metodlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Ko'rgazmalilik, og'zaki bayon qilish, amaliy metod ;
- b. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- c. Ko'rgazmalilik, didaktik , badiiy asarlarni o'qish,
- d. Atrof-olamni bevosita kuzatish, mazmuni bolalarga notanish bo'lgan yoki juda kam tanish bo'lgan suratlarni ko'rsatish, badiiy asarlarni o'qish

100. Idrok – bu?

- a. aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.
- b. shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.
- c. savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi.
- d. ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi.

Testlar kaliti

1. a	21.d	41.a	61.b	81.a
2. a	22.b	42.d	62.b	82.d
3.c	23.b	43.b	63.a	83.c
4.d	24.a	44.b	64.c	84.c
5.c	25.d	45.c	65.c	85.d
6.d	26.d	46.b	66.b	86.b
7.b	27.a	47.d	67.d	87.b
8.b	28.d	48.c	68.c	88.a
9.c	29.b	49.a	69.c	89.c
10.c	30.b	50.d	70.c	90.c
11.d	31.b	51.a	71.a	91.c
12.d	32.c	52.d	72.a	92.d
13.c	33.a	53.c	73.b	93.d
14.b	34.b	54.b	74.c	94.b
15.b	35.a	55.d	75.d	95.c
16.d	36.c	56.a	76.b	96.d
17.d	37.d	57.b	77.c	97.b
18.a	38.d	58.d	78.a	98.c
19.c	39.b	59.a	79.b	99.d
20.b	40.d	60.a	80.d	100.d

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida so‘zlagan nutqi, 1997 yil 29 avgust // –T., 1997. - 4-9 b.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: O‘zbekiston, 1998. -68 b.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni / Barkamol avlod – O‘zbekiston kelajagining poydevori. –T., 1997. -20-29 b.
4. «Sog‘lom avlod davlat dasturi to‘g‘risida»: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori, 2000 yil 15 fevral / Xalqso‘zi. 2000, 16 fevral.
5. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» / Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T., 1997. -46 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 6 iyundagi 200-sonli «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish chora–tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori.
7. «Barkamol avlod yili» Davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi. -T.: 2009 yil 9 dekabr.
- 8 «Sog‘lom ona va bola yili» Davlat dasturi T.: -2016 yil.
9. «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili ” Davlat dasturi T.: -2017yil
10. O‘zb. Res. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori T.: -2016y. 29-dekabr.
11. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim to‘g‘risidagi Nizom / Maktabgacha tarbiya. –T., 2000. 1-son.
12. «Bolajon” dasturi. –T., 2010.
13. Maktabgacha ta’lim Konsepsiyasi. –T., 2011.
14. Арушанова А.Г. Развитие речи дошкольника (грамматика). Методическое пособие для воспитателей. -М., 1997.

15. Анна Фрейд. Детский психоанализ. –СПб.: Питер, 2003.
16. Asqarova M. va bosh. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish. –T., 2001.
17. Abdurazimov O. Multimedia – noyob ne‘mat / «Xalq so‘zi» gazetasi, 2002 yil, 28-fevral.
18. Begmatova N.X., Aripov M. Multimediya texnologiyasidan foydalanish. – T., 2012.
19. Bekmatova O.A.va boshq. Quvnoq harflar. –T.: O‘qituvchi, 2000.
20. Vaxobova F.N., Rasulova M.Sh.va boshq. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta‘lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan davlat talablari. –T., 2008.
21. Гербова В. Планирование работы по развитию речи и ознакомлению с художественной литературой // Дошкольное воспитание. 1999. №3. -С. 19-22.
22. Jalolova G. Bolalami maktabga tayyorlashda noan‘anaviy o‘yinlardan foydalanish. –T., 2004.
23. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. –T., 1996.
24. Иминходжаева Х.Х., Гурман Т.О. Нетрадиционные формы и приёмы обучения узбекской разговорной речи детей русскоязычных групп детских садов // Узбекский, русский языки и литература в школе. -1991. №5. С. 40-43.
25. Ismailova R. Idrok jarayoni – etakchi omil: 6-7 yoshli bolalarga tarbiya // Boshlang‘ich ta‘lim. 1999. №3. 36-37 b.
26. Ismoilova M.Noan‘anaviy ish uslublari orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o‘stirish yo‘llarini axtaryapmiz: Tajriba minbari // Maktabgacha tarbiya. 1992. №2. 44-46 b.
27. Кадирова Р.М. Теория и методика развития речи (Текст лекций). –Т.: УзПФИТИ, 2000.
28. Кадирова Р.М. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning omillari (O‘quv qo‘llanma). –T.: TDPU, 2002.
29. Lyublinskaya A.A. Tarbiyagacha bolalarning rivojlanishi haqida. –T.: O‘qituvchi, 1997. -279 b.

30. Belaya V. Maktabgacha ta'lim muassasasida pedagogik kengash. –M., 2009.
31. Mo'minova L.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodga o'rgatish dasturi. –T., 1996.
32. Mirjalilova S., To'laganova R. Talim jarayonida pedagogik texnologiyalar. Metodik tavsiyonoma. –T., 2008.
33. Nutq o'stirish (Bolalar bog'chalari uchun she'r va topishmoqlar to'plami). –T., 2013.
34. Nurkeldiyeva D.A. va boshq. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar. –T., 2007.
35. Ochilov M. O'qitish usuli – pedagogik texnologiyalarning asosiy komponenti // Xalqta'limi. 1999. №6. -32-35 b.
36. Otavaliyeva O'. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. –T.: O'qituvchi, 1994. -72 b.
37. Podlasiy V.I. 100 savolga 100 javob. –M.: 2004.
38. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учебник для студентов высш. учеб. заведения : В 2 кн. – М.: Владос,
39. Психология. // Под ред. Рогова Е.И. Учебное пособие для студентов ВУЗа. –М.: Владос, 2005.
40. Sayidahmedov Ya. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati // Xalqta'limi. - 1999. №1. -97-102 b.
41. Safarova R. va boshq. Savod o'rgatish darslari. –T.: Ma'naviyat, 2003.
42. Sodiqova Sh. A. "Maktabgacha pedagogika" Fan va texnologiya. T.: - 2 017y.
43. Tolipov O'. Tajriba-sinov ishlarini o'tkazishda yangi pedagogik texnologiyalar // Xalqta'limi. 1999. №2-3. -63-68 b.
44. Umarova M. Bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish. Metodik tavsiyalar. –T.: Nur-sehri Oshiyoni, 2007. -67 b.
45. Fayzullaeva M., Raximova Z., Rustamova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish (Tayyorlov guruhi uchun mashg'ulotlar ishlanmasi). –T., 2010.

46. Shodiyeva Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish. – T.: O'qituvchi, 1990.
47. Shodiyeva Q. O'rta guruh bolalari nutqini o'stirish. –T.: O'qituvchi, 1993.
48. Qodirova F.R., Kadirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. –T.: Istiqlol, 2006.
49. Qo'chqorova M. Maqsadga erishish yo'lida: Bolalar o'yinlari orqali olgan bilimlar // Boshlang'ich ta'lim. -1999. №3. -30-31 b.
50. Djamilova N.N. "Maktabgacha metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi" TDPU. 2017y.
51. Temurova N.- Talaba yoshlarning ma'naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi. Avtoref. dis. ped fan. nom. 2006
52. Shodmonova Sh. – Oilada kichik maktab yoshidagi bolalar milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari. Avtoref. dis. kand. ped.. 2001 yil.
53. Qurbonov T – Yoshlarda milliy g'urning shakllanishida madaniy mehningning roli. Avtoref. dis. ped fan. nom. –T.: 2005 24-b.
54. Tuychieva. T. O'zbek ma'naviy qadriyatlari tizimida urf-odat va an'analarning o'rni. PFN ilm. dar. olish uchun yozil.diss. Nizomiy nomidagi TDPU.- T., 2000.
55. Telegenov A. Xalq dostonlari vositasida o'smirlarni ma'naviy axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash. (Alpomish dostoni misolida). PFN ilm. dar. olish uchun yozil.diss. Nizomiy nomidagi TDPU-2014
56. Egamnazarova Sh. M. "Tarbiya ishlar metodikasi" Ilim ziyo T.: 2016y.
O'quv qo'llanma
57. Edited by Mary Rafferty. A brief review of approaches to oral language development. –USA: 2014. Edited by R. Marlow-Ferguson World
58. Edited by R. Marlow-Ferguson World Education Encyclopedia: A Survey of Educational Systems Worldwide. Farmington Hills: Gale Group, 2002.